

«Fløtning er vort yrke, samhold er vor styrke»

*Tømmerfløting ved Fetsund lenser i Glomma
1861 - 1985*

Av Thomas Støvind Berg

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2013

«Fløtning er vort yrke, samhold er vor styrke»

Tømmerfløting ved Fetsund lenser i Glomma 1861 - 1985

© Thomas Støvind Berg

Høst 2013

«Fløtning er vort yrke, samhold er vor styrke» - Tømmerfløting ved Fetsund lenser i Glomma
1861-1985.

(Sitatet i oppgavens tittel er hentet fra Fetsund Lensearbeiderforenings fane)

Thomas Støvind Berg

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Antall sider ren tekst u/bilder/bildetekst: 121 (270 605 tegn u/mellomrom)

Forord

Veien til en avsluttet masteroppgave har vært en lang og lærerik reise, helt siden jeg begynte mine historiestudier ved Universitetet i Oslo i voksen alder i 2001. I 2005 tok jeg fatt på mine masterstudier med Professor Jorunn Bjørgum som veileder. Min oppgave omhandlet det indre oppgjøret i LO etter andre verdenskrig. Etter mange timer på Arbark og Riksarkivet stod jeg ovenfor en spennende tid med oppgaveskriving. Flere kapitloutkast ble unnagjort før ryggen slo seg vrang og jeg måtte sykemelde meg i ett semester. Veien tilbake til studiene ble tung og pennen fløt ikke like lett som før. Jeg søkte derfor på en prosjektstilling som fagkonsulent ved Fetsund lenser (fløtingsmuseum og våtmarkssenter) i 2007. Samme høst ble jeg far for første gang, og med det fikk masterstudiene ennå mindre prioritet. Samme dag som min datter kom til verden fikk jeg også beskjed om at jobben ved lensene var min. Med en 100% stilling på Fetsund lenser og et lite barn, virket tanken på å fullføre mine studier av oppgjøret i LO stadig fjernere. Da jeg ble far for andre gang sommeren 2009 og like etter ble fast ansatt ved lensene, valgte jeg å hoppe av studiene ved Universitetet. Oppgaven om LO ble etter hvert overlatt til Kristoffer Slettholm, som fikk til det jeg ikke hadde klart på en veldig god måte. Jeg ble glad for at mine kildestudier ikke var forgjeves og at de ble nyttige som starthjelp for Kristoffer.

Likevel var det noe som manglet. Jeg satt i en stilling ved lensene som egentlig krevde en masterutdannelse. Etter hvert begynte jeg å skrive på et større bokverk som omhandlet fløtingas historie i Fet (og omegn). Da den kom ut våren 2012, ble tanken på å omforme deler av denne til en masteroppgave sådd av Jorunn Bjørgum og undertegnede. Det var likevel tungt å gå i gang igjen. Den viktigste vitaminsprøytingen for å revitalisere målet om en master, kom da Sigrid Helene Agnalt ved NTNU tok kontakt med meg og fortalte at hun skulle skrive om arbeid- og arbeidsforhold ved Glennetangen lenser i Østfold. I løpet av hennes arbeid hadde vi kontakt flere ganger, hvor vi ga hverandre gjensidige råd og idéer. Da hennes oppgave kom ut våren 2013 var jeg ikke lenger i tvil om at dette kunne la seg gjøre. Hennes svært gode oppgave var til stor hjelp i mitt arbeid de siste månedene før levering. Jeg håper vi sammen har klart å legge en liten, men viktig brikke i det store puslespillet om fløtinga i Glomma. Takk til Sigrid for gode råd underveis!

En stor takk også til min utrettelige veileder Jorunn Bjørgum. Takk for at du aldri ga meg opp og for at du fikk meg til å tro på muligheter jeg ikke visste fantes. Du har vært tydelig, presis og grundig i dine veiledninger. Dette har jeg satt stor pris på. Du har lært meg mye gjennom mange år med av- og på-hopp som masterstudent helt siden 2005!

En stor takk til alle andre støttespillere underveis. Blant annet mine informanter som jeg fikk god kontakt med gjennom mitt bokprosjekt. Takk for at dere fortsatt er så positive til at stoffet fra intervjuene kan brukes til videre studier. Takk også til Fetsund lensers referansegruppe bestående av tidligere fløtere. Uten dere hadde det hverken blitt noe bokverk eller masteroppgave. Takk til mine gode arbeidskollegaer på Fetsund lenser for stor tålmodighet med både bokprosjekt og denne masteroppgaven. Nå ser jeg fram til videre arbeid med andre spennende ting ved lensene.

Takk til mine foreldre. Dere lærte meg hvor viktig det er å ta vare på historien om arbeiderne og arbeidslivet på lensene. Gjennom oppveksten ved lenseanlegget fikk jeg lensemiljøet inn under huden. Men jeg hadde også foreldre som alltid har vist et stort engasjement for Fetsund lenser, helt siden den dramatiske kampen for å bevare lenseanlegget startet på midten av 1980-tallet. Jeg kommer også fra et hjem fullt av bøker som jeg tidlig lærte meg å bli glad i. Hadde det ikke vært for mine foreldres interesse for litteratur og historie, er det tvilsomt om jeg hadde endt opp med en masteroppgave i historie.

Sist men ikke minst vil jeg rette en stor takk til min tålmodige kone Gry som har holdt ut med meg gjennom både bokskriving og masteroppgave. Nå er tiden kommet for å senke skuldrene og tilbringe mer tid med hverandre og med våre to flotte jenter Oda og Erle. Takk for alle gleder dere alle har skapt i en hektisk periode i livet!

Fetsund, 6.11.2013

Thomas Støvind Berg

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Innledning.....	1
Bakgrunn for oppgaven.....	1
Tema.....	1
Avgrensning.....	2
Problemstillinger.....	2
Forskningsprosjektet fløtingens kulturelle kjennetegn.....	3
Kilder.....	4
Litteratur.....	5
Oppbygging av oppgaven.....	7
Kapittel 2. Metode.....	9
Kvalitativ og kvantitativ forskning.....	9
Muntlige kilder.....	9
<i>Tre tolkningsgrunnlag for bruken av minner og muntlige kilder.....</i>	11
<i>Potensialet med muntlige kilder.....</i>	11
<i>Kritikk mot muntlige kilder.....</i>	12
Min metodiske framgangsmåte.....	15
<i>Informantene.....</i>	15
<i>Utvelgelse.....</i>	16
<i>Intervjuene.....</i>	17
<i>Intervjusituasjonen.....</i>	17
<i>Intervjuguide.....</i>	20
<i>Transkripsjon.....</i>	21
<i>Godkjennelsesskjema.....</i>	21
Kapittel 3. Fløtinga i Norge og Glommavassdraget.....	22
Skogen og elva - næringsvei i århundrer.....	22
Fløting av tømmer.....	23
Utviklingen av sagbruks- og trelastnæringen.....	25
Fløting i Glommavassdraget.....	26
Organisering av fløtinga i Glommavassdraget.....	30
Enkeltmannsfløting og fellesfløting.....	31
Direksjon og administrasjon.....	32

Lensearbeid og løsfløting	33
Lenseanlegg i Glomma.....	34
Fløtingssesongen	35
Fløtinga i Sørum og Fet.....	35
Gangen i tømmersorteringen på Fetsund lenser	37
Kapittel 4. Lensearbeideren.....	41
Jernbanen og lensene utviklet Fet	41
Flåta med et fløttelass - tilflytting til bygda	42
Lensearbeideren på Fetsund – Hvem var han og hvor kom han fra?.....	43
<i>Fetsund Gruppe 1. De helårsansatte fra Fet.....</i>	47
<i>Fetsund Gruppe 2. Sesongarbeiderne</i>	48
<i>Ungdom fra Fet</i>	48
<i>Tilreisende sesongarbeidere</i>	48
Boplasser for lokale lensearbeiderfamilier.....	51
<i>Lensehus og lenseplasser</i>	51
<i>Nerdrum og Øya.....</i>	51
<i>Sootbrakkka – en lensebolig på Nerdrum</i>	52
Oppsummering	53
Kapittel 5. Arbeid og arbeidsfunksjoner på fløtingsanlegget.....	54
Lenseanleggets utvikling.....	54
1899-1937: «Storlensa».....	54
<i>Soppemaskinene kommer</i>	55
<i>Sjunkene</i>	56
1938-1965: Rasjonaliseringen tar til	58
<i>Forklaring av tegningen «Lundslensa før ombyggingen i 1959»</i>	61
<i>Stor ombygging i 1958-1959.....</i>	62
Soppelaget	63
«Stat i staten»	64
<i>Variert hverdag</i>	65
<i>Ren akkordlønn</i>	66
«Når det tuta ner 'i Sniksand - råka».....	66
<i>Slutten.....</i>	67
Litt om arbeidet på lensene utenom fløtingssesongen	68

<i>Ansiennitetslista</i>	68
Oppsummering	69
Kapittel 6. Arbeidsforhold.....	71
Lenseanlegget - stort område - «egne verdener»	71
Fritidsaktiviteter på anlegget.....	72
Ung og voksen i fellesskap.....	74
Rekruttering til arbeidet - sønn følger far.....	76
Sprettguten – lensenes skårunge	78
Barnearbeid	81
Fetsund lensers ledelse	87
Lønnssystemet.....	92
<i>Lønningsgrunnlag</i>	92
<i>Lensearbeidernes lønn i forhold til andre arbeidsplasser</i>	97
Fagorganisering av arbeiderne ved Fetsund lenser	100
<i>Opptakten</i>	100
<i>Lensekonflikten i 1908</i>	101
<i>Ny fagforening</i>	104
<i>Innmeldelse i Landsorganisasjonen</i>	104
<i>Mellom ulike forbund</i>	106
<i>Lensearbeiderforeningen i lokalmiljøet</i>	108
Lensearbeid – et ensformig yrke	109
<i>Konkurransen mellom øst og vest – tidsfordriv eller blodig alvor?</i>	110
Arbeidstid	112
<i>Overtid</i>	113
<i>Ferie</i>	114
Oppsummering	115
Kapittel 7. Arbeidsmiljø – sosiale relasjoner	116
Arbeidsmiljøet på lensene	116
Hvilebrakkas	118
<i>Brakka som samlingssted</i>	119
Hvile	119
<i>Kaffekos på flaske</i>	120
<i>Faste plasser</i>	121

Abrøtt - lensearbeidernes eneste sosiale gode	121
Hjem i pausene	123
Mannsbastion og mannssamfunn	124
Oppsummering	126
Kapittel 8. Avviklingen av Glommafløtinga.....	127
<i>Nedleggelsen av Fetsund lenser 1966-1985</i>	128
Oppsummering	133
Kapittel 9. Avslutning	135
Lensearbeideren og lokalmiljøet	135
Arbeidsforhold, arbeidsmiljø og sosiale relasjoner	137
Lensearbeideren og lenseanlegget.....	139
Et arbeid og miljø i endring.....	139
Forslag til videre forskning	140
Kilder.....	143
Informeranter.....	143
Kildeliste	145
Utrykte kilder	145
Arkiv.....	145
Digitale kilder.....	146
Andre kilder.....	146
Litteraturliste	147
Vedlegg	150

Kapittel 1. Innledning

Bakgrunn for oppgaven

Jeg vokste opp som nærmeste nabo til Fetsund lenser på 1970- og 1980-tallet. Området på og rundt lensene var mitt nærmeste friområde. Her tilbrakte jeg blant annet mye tid med å løpe på løstømmer, fiske og bade. På min farsside har minst fem generasjoner arbeidet som fløtere ved Bingen og Fetsund lenser. Min farfar var lensearbeider i 60 år og min far hadde sommerjobb ved Fetsund lenser i 10 sesonger. Min egen oppvekst kan sies å ha vært den første inngangen til valg av tema for denne studien.

Den andre og avgjørende årsaken til temavalget, kommer av at jeg siden februar 2008 har vært ansatt ved Akershusmuseet avdeling Fetsund lenser som rådgiver og fagkonsulent. Min hovedoppgave har vært (og er) å forske på fløtingshistorien i Fet og omegn. I tillegg til studier av det skriftlige kildematerialet i Fetsund lensers arkiv, har jeg i årenes løp blant annet foretatt 32 dybdeintervjuer med tidligere lensearbeidere og andre med tilknytning til fløtinga i Fet og Sørumsund. I den senere tid har jeg utvidet mitt felt til også å intervju fløtere fra andre distrikter. Jeg har også gjennomgått, transkribert og skrevet referater av tidligere intervjuer gjort av arbeidere ved Fetsund lenser.

Fra 2009 arbeidet jeg med å skrive et større bokverk om fløtingas historie i Fet. Denne kom ut i mai 2012. Deler av denne masteroppgaven er bearbejdede utdrag fra dette bokmanuset. I tillegg til metodekapittelet og undersøkelsens siste kapittel om nedleggelsen av Glomma-fløtinga, har jeg til denne masteroppgaven tatt for meg flere nye temaer som ikke er med i boka. Dette gjelder avsnittene om rekruttering til arbeidet, Fetsund lensers ledelse, lønnsystem og fagorganisering i kapittel 6. Samtidig er hele oppgaven omstrukturert i forhold til bokmanuset for å kunne passe bedre inn i rammene for en masteroppgave.

Tema

Tema for denne masteroppgaven er fløtingas historie i Fet, i hovedsak det som foregikk på- og i umiddelbar nærhet av fløtingsanlegget Fetsund lenser. Studien vil belyse både arbeidsfunksjoner, arbeidsforhold og arbeidsmiljøet ved bedriften. Geografisk vil studien i hovedsak omhandle Fet. Samtidig vil hele fløtingsdistrikt 8, som omfatter Fet og Sørumsund bli belyst. Men for ikke å sprengte rammene rundt denne masteroppgaven, vil studien av fløtingshistorien i Sørumsund være underordnet Fet. Den lokale fløtingshistorien vil samtidig også

bli satt inn i en større sammenheng, med et kapittel som på en overordnet måte belyser fløtinga andre steder i Glommavassdraget og i landet for øvrig.

Avgrensning

Fetsund lenser var i drift fra 1861 til 1985. Dette er den overordnede tidsavgrensningen for studien. Samtidig er dette svært langt tidsspenn, og det er ikke denne studiens intensjon å dekke alt i hele denne driftsperioden. Jeg har derfor valgt å konsentrere meg om perioden fra ca. 1920 til 1985. Tematisk har jeg også valgt bort enkelte ting som ville sprengt rammene for denne masteroppgaven. Dette gjelder spesielt temaer knyttet til båtfolket, arbeidet på slepebåtene og andre fløtingsbåter ved Fetsund lenser og i innsjøen Øyeren. Da en stor bolk av oppgaven dreier seg om arbeidsmiljø og sosiale relasjoner, er deler av studien basert på muntlige beretninger fra arbeidere født mellom 1894 og 1962. De eldste av informantene begynte på lensene i årene rundt 1910. Den største gruppen av informanter begynte på lensene i åra rundt 1920 og fram mot tidlig på 1980-tallet.

I deler av studien har jeg likevel valgt å gå bakover helt til 1861, dette blant annet for å belyse temaer knyttet til anleggets historie ved Fetsund lenser. Lensene gjennomgikk flere forandringer i løpet av 124 år. I denne studien har jeg derfor valgt å dele anleggets historie inn i ulike perioder helt fra 1861 og fram mot avviklingen i 1985.

I temaer hvor jeg beskriver tekniske sider ved anlegget, eller generelle arbeidsforhold som for eksempel lønn og arbeidstid, har jeg i stor grad benyttet meg av skriftlige kilder. Dette blir også brukt til å verifisere informanters utsagn der det er mulig, blant annet i spørsmål knyttet til lønn, ferie og arbeidstid.

Problemstillinger

Fetsund lenser var en arbeidsplass som formet livet til flere hundre familier. Lensene var lenge distriktets største bedrift som de fleste i bygda Fet hadde et forhold til. Før bokverket om Fetsund lenser utkom i 2012, har det i årenes løp blitt skrevet små bruddstykker som omhandler fløtinga i Fet. I denne studien skal jeg innenfor rammene av en masteroppgave forsøke å belyse ulike sider ved bedriften, både selve lensearbeidet, anleggets- og lensearbeidernes historie. Sentralt i studien står undersøkelser knyttet til spørsmål om arbeidsforhold, arbeidsmiljø og sosiale relasjoner mellom arbeiderne. Anlegget på Fetsund gikk også igjennom flere forandringer i løpet av driftstiden. I tillegg til å gi en teknisk

forklaring av anlegget og endringene som ble gjort, vil jeg forsøker å svare på hvordan anleggets utvikling påvirket arbeidernes arbeidssituasjon, arbeidsmiljø og de sosiale relasjonene på arbeidsplassen.

Arbeidet på lensene var vevd sammen med lokalmiljøet. Rundt lensene utviklet det seg en egen fløterkultur, og lenge var det vanlig at sønner fulgte fedre og ble lensearbeidere. De fleste arbeiderne ble rekruttert fra lokalmiljøet. Arbeiderne hadde vokst opp med lensene og mange ble der hele sin yrkeskarriere. Denne undersøkelsen har til hensikt å vise hvorfor miljøet på og rundt lensene var så tett knyttet sammen. Spørsmål som vil bli stilt er blant annet hvordan det sammenvevde lokalmiljøet påvirket rekrutteringen av nye lensearbeidere og hvordan lokalmiljøet virket på samholdet arbeiderne imellom? Studien vil også vise hvordan miljøet endret seg fra slutten av 1960-årene da den siste generasjonen som hadde jobbet på lensene hele yrkeslivet gikk av med pensjon.

Selve arbeidet på lensene var spesielt og sammensatt. Lenseanleggene representerte en mellomstasjon mellom skogen, sagbrukene- og treforedlingsindustrien. I dette landskapet stod lensearbeiderne midt mellom natur og industri. Bildet mange har av fløtere er menn i arbeid med å løsne digre tømmervaser i elva. De fleste løsflytere var skogsarbeidere vinterstid. De var nesten som rallarer, som ukependlet fra skogen eller fra elva året igjennom. Lensearbeiderne var også fløtere. Samtidig var det stor forskjell mellom yrkene. Majoriteten av arbeidsstokken ved Fetsund lenser var *ikke* skogsarbeidere. De bodde hjemme hele uka og hadde kort vei fra hjem til arbeid. Flere var helårsansatte ved bedriften eller hadde dagarbeid i lokalmiljøet eller i Oslo-området utenom fløtingssesongen. Lensearbeiderne slapp å hankes med tømmervaser, men arbeidet i stedet på flåter i elva. Arbeidet hadde et industrielt preg. Men de jobbet ikke i industrien. Hvilke forskjeller og likhetstrekk fantes mellom lensearbeid, løsflyting og arbeid på samlebandene i industrien? Dette er spørsmål jeg også vil forsøke å belyse i denne undersøkelsen.

Forskningsprosjektet fløtingens kulturelle kjennetegn

Denne studien er ved siden av boka om fløtingshistorien i Fet et ledd i prosjektet *Fløtingens kulturelle kjennetegn*, som ble startet opp ved Fetsund Lensemuseum i 2001.

Fetsund Lenser er i dag det eneste tømmer sorteringsanlegget i sitt slag som er bevart i verden. Anlegget i vann har stor sjeldenhetsverdi og prosjektet som har fått støtte gjennom Norsk Kulturråd, må sies å ha en nasjonal interesse. Det har aldri tidligere blitt gjort en liknende inngående og systematisk dokumentasjon av fløtingssyrket i Norge. Prosjektet har

siden oppstarten hatt en tresidig orientering. Ett av siktemålene er å frambringe data innsamlet gjennom intervjuer. Per 2013, har 100 personer med tilknytning til Fetsund lenser og andre fløtingsområder blitt intervjuet. Samlet utgjør intervjuene flere hundre timers materiale med beskrivelser av ulike arbeidsprosesser, samt om sosiale forhold på arbeidsplassen, nærområdet rundt lensene, andre steder i Fet, samt områder utenfor bygda.

Det andre målet er å ordne, systematisere og digitalisere Fetsund lensers omfattende arkiv. Arkivet rommer over 300 hyllemeter med materiale helt tilbake til 1700-tallet, og omfatter hele arkivet til Glomma fellesfløtningsforening (Gfff), samt arkiver fra andre vassdrag. Den tredje målsettingen er å dokumentere ulike deler av arbeidsprosessene ved Fetsund lenser. Dette arbeidet har foreløpig resultert i en rekke omfattende rapporter, samt bokverket utgitt i 2012.

Kilder

Mitt kildemateriale baserer seg hovedsakelig på intervjuer med 100 personer. I denne studien bruker jeg begrepet *informanter* om disse personene. Jeg har ikke nøyaktig tall på hvor mange timer intervjuene utgjør, men anslagsvis ca. 400 timer. Dette er intervjuer gjort mellom 1975 og 2013. Av disse intervjuene har jeg selv foretatt 32 på til sammen ca. 160 timer. De andre intervjuene er foretatt av tidligere ansatte ved Fetsund Lensemuseum, i hovedsak etnolog Hans Nordby, samt medlemmer av Fetsund Lensemuseum og Fet Historielag. Noen av intervjuene er spesielt rettet mot Bingen lenser. Disse er foretatt av privatpersoner, men intervjuprosjektet ble igangsatt av Fetsund Lensemuseum i 1997. I mine studier har jeg hørt igjennom alle intervjuene, både de foretatt av meg selv og av andre. Jeg har enten transkribert eller skrevet fylldige referater fra disse.

Majoriteten av personene intervjuet, har arbeidet ved Fetsund og Bingen lenser eller har vokst opp ved disse lensene. Noen av personene har også arbeidet som båtmannskap og med fløting i Øyeren. Jeg har også intervjuet løsflytere som har arbeidet i Glommavassdraget fra Elverum og nedover mot Sørumsand, samt personer som har arbeidet ved Glennetangen lenser i Skiptvet og ved tømmerunellen ved Eidet. Til sammen belyser intervjuene viktige forskjeller og likhetstrekk på løsflyting og lensearbeid, samt mellom ulike lenseanlegg.

En grundigere drøfting av problemer tilknyttet intervjuprosessen, i tillegg til utvelgelsesmetode og bruken av muntlige kilder, vil komme i metodekapittelet.

Mitt skriftlige kildemateriale er i hovedsak hentet fra Glomma fellesfløtningsforenings arkiver og Fetsund lensers arkiver, som finnes på min arbeidsplass ved Fetsund Lenser i Fet

kommune. I noter blir disse henvist til som Gfff arkiv eller FL arkiv. Som det framgår i notene, er flere av de skriftlige kildene ikke nummerert med for eksempel boksnummer eller annen arkiv-nummerering. Dette skyldes at en del av arkivmaterialet mangler spesifikk nummerering, samt at for eksempel flere av mannskapslistene ikke er plassert i arkivbokser, men står i unummererte hyller. Alt skriftlig kildemateriale som omhandler fløtinga i Glomma med bivassdrag er samtidig fysisk plassert i reoler som i arkivet er merket etter fløtingsdistrikt. Materialet som omhandler Fetsund lenser, er derfor fysisk plassert i reoler merket med *fløtingsdistrikt 8* (som innebefattet Bingen, Fetsund, Vestvolden og deler av Øyeren).

Litteratur

I tillegg til intervjuer og skriftlig kildemateriale, har jeg benyttet meg av litteratur om fløtingshistorie og arbeiderhistorie. I det følgende vil jeg gi en presentasjon av den mest sentrale litteraturen brukt i undersøkelsen.

En hel del er skrevet om tømmerfløting i Norge. Det som karakteriserer det meste av den eldre litteraturen er at den omhandler tekniske sider ved fløtinga, emner knyttet til ledelsesstrukturen, samt mye statistikk. Lite er skrevet om de sosiale aspektene knyttet til tømmerfløtinga, spesielt ikke arbeidsforhold og miljøskildringer fra lenseanleggene.

Flere av de eldre utgivelsene knyttet til fløting i Glommavassdraget er til tross for sine mangler, helt sentrale standardverker om fløtinga. I denne avhandlingen har jeg benyttet meg en del av Wilhelm Blakstad sin bok, *Tømmerfløtingen i Nedre Glomma i de siste hundre år*. Boka tar for seg fløtingas historie fram til 1937 og ble utgitt i 1939, to år etter Blakstads død. Blakstad var i en årrekke direktør i Fredrikstad Tømmerdireksjon, og hadde enorme kunnskaper om fløtingen i nedre Glomma og vassdraget for øvrig. I tillegg til grundig innføring i den tidlige fløtingshistorien, gir Blakstad gode begrepsforklaringer og tekniske detaljer knyttet til løsflyting og lensearbeid. Til tross for at mye av boka tar for seg fløtinga syd for Øyeren, har den vært til god hjelp helt fra jeg begynte mitt arbeid med fløterhistorien i 2008.

Et annet standardverk som tar for seg den generelle fløtingshistorien er Ragnvald Bødtkers, *Norsk Fløtnings Historie inntil 1860 til Sagbruksprivilegiernes ophør* utgitt i 1938 og *Norsk fløtnings historie. 1860 inntil 1943* utgitt i 1945. Dette er bøker som også har gitt meg grunnleggende kunnskaper om norsk fløtings historie og som i denne studien har vært viktig i det innledende kapittelet om fløtinga i Norge og Glommavassdraget.

En annen viktig bok er Øivind Vestheim sin oversiktsbok, *Fløting gjennom århundrer*, utgitt av Norsk Skogmuseum i 1997. Boka gir et godt innblikk i fløtingas historie i Mjøsa- og Glommavassdraget. I årene før nedleggelsen i 1985, la Skogmuseet ned et stort arbeid for å dokumentere de historiske forholdene i disse områdene. Blant annet viser boka en liten del av den omfattende fotodokumentasjonen fotograf O.T. Ljøstad ved Skogmuseet gjorde i 1984 og 1985. Vestheims bok skildrer også sosiale forhold blant tømmerfløterne, men da primært løsfløternes hverdag.

En annen viktig bok er Lasse Trødals *Skaufolk fra øks til skogsmaskin*, som utkom i 2008. Boka er hovedsakelig om skogsdrift, men har også et eget kapittel om tømmerfløting. Disse yrkene gikk ofte hånd i hånd med skogsarbeid om vinteren og fløting i sommermånedene. Boka retter mye fokus på de sosiale forholdene for skogsarbeideren, og bruker informanters fortellinger aktivt for å drive fram historien. Dette bokverket har vært til stor hjelp og inspirasjon i mitt arbeid.

I 2009 ga Blaker og Sørum historielag ut boka, *Glomma gjennom Sørumsand – livet langs elva*. Boka forteller om liv og arbeid langs Glomma ved Bingen lenser og Sørumsand. I likhet med Trødals bok er også denne mye basert på muntlige kilder. Historielaget har i mange år arbeidet med å samle informasjon om fløtinga ved Bingen lenser, både den sosiale historien og tekniske sider av fløtinga. Blant annet ved å kartlegge alle steinkarene i lense-systemet (51 er synlige i dag). Dette var et ledd i «prosjekt Bingen lenser» initiert av Fetsund Lensemuseum i 1997.

Våren 2013 ga Sigrud Helene Agnalt ut sin masteroppgave ved NTNU, *De siste lensekræbbene – Tømmerfløting ved Glennetangen lense i Nedre Glomma 1938-1985*. Dette er en viktig og grundig studie om arbeidsliv og sosialt miljø ved Glennetangen lense i Skiptvet i Østfold. Min egen masteroppgave har flere sammenfallende tematiske trekk med Agnalts avhandling. Den har vært viktig som sammenlikningsgrunnlag for min masteroppgave. Hennes oppgave har også vært til stor hjelp når det gjelder strukturering av min egen oppgave.

Som bakgrunns litteratur om arbeid og miljø både i skogen og i industrien har jeg foruten Lasse Trødals verk, hatt stor nytte av Knut Kjeldstadlis doktoravhandling fra 1984-85, *Jerntid – Fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*, samt Edvard Bull d.y., *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* fra 1958. Verkene gir et inngående bilde av arbeidsforholdene i norske industribedrifter før arbeiderbevegelsen fikk kraft og gjennomslag.

Helt fra jeg startet mitt arbeid med fløtingas historie i Fet, har jeg benyttet meg av ulik litteratur som tar for seg kildegransking og bruk av muntlige kilder i forskning. I første rekke er dette Knut Kjeldstadli sin bok *Fortida er ikke hva de en gang var* (2. opplag 2000). Boka som har vært med meg helt fra grunnfagsstudiene, har gitt meg verdifull kunnskap i måten å arbeide med historisk metode, behandle muntlige kilder, samt gjennomføring av intervjuprosessen. Men også bøkene *Minner og kulturhistorie – Teoretiske perspektiver* av Dagfinn Slettan (fra 1994), samt *Muntlige kilder – Om bruk av intervjuer i etnologi og folkeminnevitenskap og historie* redigert av Bjarne Hodne, Knut Kjeldstadli og Göran Rosander (fra 1981) har vært nyttige i oppgavens siste fase.

Når det gjelder intervjuteknikker og gjennomføring av intervjuer har jeg for øvrig hatt stor nytte av praktiske øvelser gjennom journaliststudier og tidligere erfaringer innenfor dette yrket.

Oppbygging av oppgaven

Avhandlingen er tematisk strukturert, der jeg skiller mellom arbeidsprosess, arbeidsforhold og arbeidsmiljø/sosiale relasjoner. Avhandlingen er delt inn i 9 kapitler, hvor kapitlene seks og syv tematisk utgjør studiens hovedkapitler.

I kapittel to vil jeg gjøre rede for min metodiske tilnærming, der jeg fokuserer på bruk og utfordringer knyttet til muntlige kilder.

I tredje kapittel gir jeg en innføring i fløtinga i Glommavassdraget, med spesielt vekt på den historiske bruken av elva som transsportåre for tømmer, samt organiseringen av fløtinga i vassdraget. Jeg gir også en liten gjennomgang av sagbruksnæringen som en viktig forutsetning for den økte aktiviteten i fløtinga utover på 1800-tallet. Kapittelet gir også en redegjørelse for etableringen av Fetsund lenser som fløtingsanlegg og hvordan det ble til et av landets største sorteringsanlegg for tømmer. Til slutt gir jeg en overordnet beskrivelse av gangen i sorteringen ved Fetsund lenser.

Hvem var lensearbeideren og hvor kom han fra? Disse spørsmålene er det sentrale i undersøkelsens fjerde kapittel. Jeg deler her opp lensearbeiderne ut fra alder, ansettelse og geografi. Jeg velger blant annet å gi en utfyllende redegjørelse for gruppa tilreisende sesongarbeidere som var en viktig minoritet i arbeidsstokken ved lensene. De andre gruppene er lokale, og vil bli grundigere behandlet i avhandlingens resterende kapitler. Innledningsvis i kapittelet kommer jeg også inn på hvordan opprettelsen av Fetsund lenser var en av flere viktige faktorer for utviklingen av bygda Fet.

Avhandlingens femte kapittel gir en grundig redegjørelse for hvordan fløtingsanlegget ved Fetsund var bygd opp og hvordan det fungerte. Jeg redegjør også for anleggets utvikling gjennom tidene, fra de tidlige sorteringssystemene til driften de siste årene da Fetsund lenser framstod som et rent buntingsanlegg for tømmer. Utsorteringen av tømmer ved lensene opphørte da de lokale sagbrukene ble lagt ned. Etter dette ble alt tømmeret kun buntet på Fetsund, før det ble sendt over Øyeren. I dette kapittelet skriver jeg også litt om arbeidet lensenes helårsgruppe hadde utenom fløtingssesongen. Jeg vil også gi enkelte arbeidsmiljøskildringer i dette kapittelet.

Etter dette følger to kapitler med flere fellestrekk, blant annet ved at jeg i begge har benyttet meg mye av muntlige opplysninger. Enkelte temaer glir i disse kapitlene inn i hverandre, da begge går grundig inn på lensearbeidernes liv. Sjette kapittel gjør rede for ulike aspekter ved arbeidsforholdene på lensene. Rekruttering, arbeidstid, ledelsesstruktur, fagorganisering og lønn står sentralt i framstillingen. I kapittelet gir jeg også sammenlikninger med andre industribedrifter og Glennetangen lense. Til tross for at syvende kapittel er relativt kort, er dette ved siden av kapittel seks, avhandlingens hovedkapittel. Dette er viet ulike aspekter ved arbeidsmiljøet og de sosiale relasjonene arbeiderne imellom. Spesielt miljøet i hvilebrakkene står sentralt i framstillingen.

Bokas åttende kapittel gir en overordnet redegjørelse for utviklingen av fløtinga i Glomma generelt, og de siste årene med aktivitet ved Fetsund lenser spesielt. Sentralt her er hvordan rasjonaliseringen og nedleggelsen påvirket lensearbeiderne og lokalmiljøet rundt lensene.

Til slutt vil jeg oppsummere min undersøkelse i et avslutningskapittel.

Kapittel 2. Metode

Kvalitativ og kvantitativ forskning

I forskningen skilles det mellom kvalitativ og kvantitativ forskningsmetodikk. I denne studien har jeg primært brukt kvalitative metoder for å undersøke meninger, hendelser og erfaringer. I arbeidet med det skriftlige kildematerialet har jeg også beveget meg i retning av en mer kvantitativ studie, blant annet ved bruk av statistikker og forekomster. For ikke å sprengne rammene for denne masteroppgaven, har jeg prioritert å vie dette metodekapittelet til kvalitativ metode i form av bruken av muntlige kilder.

Muntlige kilder

Deler av min masteravhandling er basert på intervjuer med personer tilknyttet tømmerfløting. I intervjuene har informantene blant annet fortalt om sine opplevelser og minner fra arbeidsplassen. Jeg har valgt å bruke begrepet *muntlige kilder* i min studie. I denne undersøkelsen har jeg både benyttet intervjuer foretatt meg selv og av andre. Intervjuene jeg har gjort er tatt opp med en digital opptaker, mens de andre intervjuene originalt ble tatt opp på kassett. Intervjuene er senere digitalisert. Alle intervjuene befinner seg i Fetsund lensers arkiv. Jeg har i mitt arbeid transkribert og skrevet referater fra de fleste av disse intervjuene.

Göran Rosander gir følgende definisjon av begrepet muntlige kilder: «Muntlige utsagn som forsker har mottatt fra informant og som han bedømmer kan benyttes til å belegge en opplysning eller et forhold. Stoffet registreres vanligvis på bånd. – Anm. Uttrykket er ofte ikke fullt dekkende etter som man pleier å mene transkripsjonen. Denne bør betegnes som *muntlig kildestoff*. – I utvidet betydning benyttes også termen også om nedtegnelser, etter som disse har et innhold og en form som ligger nær muntlige utsagn (Jf. Slettan 1977:2).»¹

Knut Kjeldstadli har definert muntlige kilder som «(...) en gruppe av personlige kilder. Det gjelder dels *minner*, det vil si folks erindringer om egne opplevelser, dels *tradisjon*, det vil si beretninger som er overlevert i flere ledd i samtida eller gjennom generasjoner (som rykter og sagn).»²

¹ G. Rosander i B. Hodne, K. Kjeldstadli, G. Rosander, *Muntlige kilder – om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*, Universitetsforlaget, 1981: 20.

² K. Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo, 1999: 192.

Dette er bare to av flere definisjoner på muntlige kilder. Spørsmål knyttet til muntlige kilder, både som begrep og praktisk bruk har vært debattert i flere tiår. Jeg vil her trekke opp noen hovedlinjer.

Historiografisk har minner og tradisjon hatt stor prestisje innenfor sjangeren lokalhistorie, men etter hvert som historiefaget utviklet seg til en vitenskapelig disiplin fikk disse kildekategoriene et negativt omdømme innen akademia. De emnene og temaene som de akademiske historikerne forholdt seg til ga lite rom for muntlige kilder. Det ble blant annet stilt spørsmålstegn ved deres vitneverdi og representativitet.³

En pioner innenfor sosialhistorie og arbeiderhistorie var Edvard Bull d.y., som helt fra 1950-årene ledet store innsamlinger av arbeiderminner fra Norsk Folkemuseum. I 1958 fikk Bull kritikk for bruken av muntlige kilder i sin doktoravhandling. Men gradvis ble dette anerkjent som en del av historieforskningen. I 1960-70-årene vokste det fram en opposisjon da sosialhistorie og historie «sett nedenfra» - som Bull d.y. var en foregangsmann for - gjorde seg gjeldende. Dette gjaldt spesielt studiet av arbeiderklassen.⁴ En demokratisering av det historiske perspektivet ble satt på dagsorden, og det ble blant annet stilt spørsmål ved historikernes «tolkningsmonopol».⁵ At temaer som tidligere var fraværende nå ble satt på dagsorden, medførte at muntlige kilder fikk en helt ny posisjon i forskningen. Som eksempel kan nevnes kvinnehistorie på 1970-tallet og en fornyet interesse for kulturhistorie fra 1990-tallet.

Utover i 1980-årene dukket debatten om bruk av muntlige kilder opp innenfor det historiefaglige miljøet under innflytelse fra andre kulturfag som blant annet antropologi, etnologi og folkloristikk.⁶ Den nye kulturhistorien bidro ifølge Dagfinn Slettan til å vende blikket i nye retninger også i diskusjonen om minne og muntlige kilder.⁷

I dag handler debatten om andre verdier ved bruk av minnene enn hvorvidt de er pålitelige brukt som beretninger.⁸ For eksempel vektlegges sider ved kildekategorien som før kanskje ikke ble lagt så godt merke til. Blant annet spørsmål som; Hvordan fortelles det? Hva blir fortalt? – og kanskje like viktig – hva blir ikke fortalt? Hva er det informanten vektlegger i sin fortelling?

³ D. Slettan, *Minner og kulturhistorie, teoretiske perspektiver*, Historisk institutt, Universitetet i Trondheim, 1994: 26-29.

⁴ Slettan, 1994: 30

⁵ Slettan, 1994: 30.

⁶ Slettan, 1994: 7.

⁷ Slettan, 1994: 8.

⁸ S.H.Agnalt, *De siste lensekræbbene – Tømmerfløting ved Glennetangen lense i Nedre Glomma 1938-1985*, Masteroppgave i historie ved NTNU, Trondheim, våren 2013: 9.

Ettersom de muntlige kildene har en så sentral rolle i min undersøkelse, vil dette metodekapittelet gå inn på spørsmål knyttet til bruk av muntlige kilder, hvordan et muntlig kildemateriale kan tolkes, hvilke fordeler og eventuelle ulemper bruk av muntlige kilder kan by på, samt om de metodiske framgangsmåtene jeg har brukt i mine studier.

Tre tolkningsgrunnlag for bruken av minner og muntlige kilder

Muntlige kilder kan gi materiale til kulturhistorisk analyse gjennom flere lag av tolkninger. Ingar Kaldal peker på tre tolkningsmuligheter. For det første *beskriver* et fortalt minne ofte hendelser og forhold som kan gi godt materiale å bygge en historisk framstilling på. For det andre kan et minne gjennom måten det blir fortalt, *avsløre*, hva som har vært gjeldende normer, regler og tenkemåter om ulike temaer. For det tredje kan et minne hatt en *skapende* effekt, gjennom måten en fortelling har vært brukt og formidlet på.⁹

Tar vi studien om arbeidsplassen Fetsund lenser som eksempel, er en åpenbar grunn til bruk av muntlige kilder at disse kan fortelle om andre sider ved Fetsund lensers historie enn den som kommer til uttrykk gjennom protokoller, referater og statistikker eller annet skriftlig materiale. Spesielt i temaer knyttet til arbeidsforhold og arbeidsmiljø er dette vesentlig. Bruk av samtaler som metode kan gi nyanser som utelukkende kommer til uttrykk gjennom muntlige overleveringer. Uten opplysninger gitt av informanter ville det vært svært vanskelig å gi en dekkende framstilling av Fetsund lenser som arbeidsplass.

Potensialet med muntlige kilder

Spesielt innenfor studier av arbeid, familie, fritid og mentalitetshistorie kan muntlige kilder være overlegne andre typer kilder. Et vesentlig trekk ved bruk av muntlige kilder er en nærhet til materialet. Forskeren «skaper» sitt eget kildemateriale og har en avgjørende innflytelse på resultatet. At dette også kan være problematisk, vil jeg komme inn på i neste avsnitt. I sin teori- og metodebok gir Knut Kjeldstadli en grundig gjennomgang der han i ni punkter argumenterer for å bruke muntlige kilder. Blant annet peker han på at muntlige kilder gir opplysninger som ikke finnes andre steder.¹⁰ I sin masteroppgave om Glennetangen lenser, argumenterer Sigrid Agnalt med at kildematerialet kan bidra til å utfylle og gi en bedre

⁹ I. Kaldal, *Minna og mytane – og verdien av dei som historisk materiale*, artikkel i *Historisk tidsskrift* bind 87 (nr. 4, 2008): 668.

¹⁰ Kjeldstadli, 1999: 195.

forståelse av annet kildemateriale i kraft av at de gir en mulighet for innlevelse.¹¹ Et viktig argument er også at minner kan brukes til å motvirke de systematiske skjevhetene som kan ligge i de skriftlige levningene.¹² Bruker vi Fetsund lenser som eksempel, er mye av det skriftlige materialet nedskrevet av ledelsen ved lensene. Blant annet saker som omhandler konflikter med arbeiderne.

Muntlige kilder kan gi en stemme til tidligere ignorerte sosiale grupper. I sine argumenter for verdien av muntlige beretninger, peker den engelske historikeren og sosiologen Paul Thompson på det faktum at fokuset forut for den nåværende historieforskningen var preget av å primært dokumentere elitenes kamp om makt. Ifølge Thompson hørte det i tidlig historieforskning med til sjeldenhetene at livene til vanlige mennesker ble gitt betydning og verdi. Thompson, en av frontfigurene innenfor «oral history-bevegelsen», mener dette kunne komme av at «(...) historians, who themselves then belonged to the administering and governing classes, thought that this was what mattered most.»¹³ Thompson mener at muntlige kilder har gitt en stemme til tidligere ignorerte sosiale grupper, noe som har åpnet mye problemfelter for historikere. Det har også åpnet oss til å utfordre antakelser og tidligere anerkjente sannheter om fortiden.¹⁴

Kritikk mot muntlige kilder

Helt fra Edvard Bull d.y. sine innsamlinger av arbeiderminner i 1950-årene, har bruk av muntlige kilder vært et diskusjonstema innenfor norsk historieskriving.

Ingar Kaldal mener vi må være nokså forsiktige med å tro at minner kan åpne dører inn til fortidsmenneskers sinn, til rom hvor vi kan gjenoppleve følelser og tanker slik de ble tenkt og opplevd den gangen. Samtidig mener Kaldal at måtene folk har fortalt om sine liv på, også har vært med på å skape identiteter og bånd, og har vært med på å styre menneskelige valg og forme folks liv. Ut fra dette mener Kaldal at vi må slutte å se mytene og de narrative mønstrene som noe som ikke hører det virkelige livet til.¹⁵

Knut Kjeldstadli har problematisert hvordan tilbakeskuende intervjuer brukes som levning fra fortiden. Her har han blant annet poengtert at et intervju strengt tatt bare er en

¹¹ Agnalt, 2013: 10.

¹² Kjeldstadli, 1999: 194-195.

¹³ P. Thompson, *The voice of the past oral history*, i *The Oral history reader second edition*, 2002: s. 26.

¹⁴ Thompson, 2002: 26.

¹⁵ Kaldal, 2008: 679.

levning fra intervjusituasjonen, og at intervjuer ikke kan brukes som kilder til følelser, verdier, normer og erfaringer slik de ble opplevd den gangen.¹⁶

Dette argumentet kan absolutt rettes mot min studie, der informanter blir spurt om å skildre oppvekst, arbeidsmiljø og arbeidsprosesser som har skjedd så langt tilbake som 80 år forut for intervjuet. Flere av informantene ble intervjuet om forhold de gjorde som ungdommer. Et helt liv har gått og det kan være problematisk for informantene å sette seg inn i den situasjonen de var i da, uten å komme med retrospektive betraktninger farget av forhold i årenes løp. Likevel mener jeg at kombinasjonen av skriftlige og muntlige kilder i denne studien vil gi et godt og nyansert bilde av Fetsund lenser som arbeidsplass. Hadde oppgaven basert seg på rene faktakunnskaper, og jeg ikke hadde hatt skriftlig materiale å støtte meg på, ville utelukkende bruk av muntlige kilder vært problematisk. Men i min studie har målet for intervjuene vært å dokumentere beskrivelser av ulike sider ved arbeidsplassen. Min studie er også ledd i et større dokumentasjonsprosjekt ved Fetsund lenser, som i årenes løp har ført til at 100 personer så langt har blitt intervjuet om mye av det samme. Som jeg vil komme tilbake til, har dette etter min mening ført til at jeg har en god representativitet i det muntlige kildeutvalget.

Kjeldstadli mener det mest åpenbare kildeproblemet ligger i ordet «minne» og minners pålitelighet. Tidsavstanden betyr at folk ikke husker. Detaljer eller større sammenhenger blir uteglemt, ting blir vridd på, tatt ut av sammenhenger, blir bearbeidet over tid osv. Minner kan også forandres ved at informanten snakker med andre om sitt gamle arbeidsmiljø eller har lest en bok om temaet. Historier som har blitt fortalt mange ganger har en tendens til å endres fra minnet første gang ble fortalt, noe som ifølge Kjeldstadli gjør det problematisk uten videre å slutte fra hvordan noe blir fortalt i dag, til hvordan det ble opplevd for lenge siden.¹⁷ Samtidig kommer dette an på hva slags forhold det dreier seg om og på trekk som er spesielle for det enkelte mennesket. Ifølge Kjeldstadli er det stor enighet i den nordiske metodelitteraturen om at en ikke husker eller feilhusker hvilke holdninger man hadde og hva en mente og følte i fortida. Glemsel og påvirkning fra senere erfaring kan gjøre minnene helt verdiløse som kilder i denne henseende.¹⁸ Kjeldstadli framholder samtidig at det ikke er grunn til å være spesielt skeptisk fordi fortelleren er en eldre person, fordi mønsteret i glemsel gjerne er slik at mens de nærmeste tidsbestemmelsene forsvinner raskt, kan eldre mennesker framkalle skarpe

¹⁶ Kjeldstadli, *Kan det sies noe nytt om de muntlige kildene?*, i *Dugnad* 4/1991: 41-46.

¹⁷ Kjeldstadli, 1991: 42.

¹⁸ K. Kjeldstadli i B. Hodne, K. Kjeldstadli, G. Rosander, *Muntlige kilder – om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*, Universitetsforlaget, 1981: 70.

minner fra begivenheter langt tilbake i tid.¹⁹ Jeg vil her gi et eksempel fra min egen undersøkelse. I et intervju med en 95 år gammel informant husket han klart og tydelig at datoen for fløtingssesongens slutt ved Glennetangen i 1938 var lille julaften. Han forklarte videre at arbeiderne egentlig skulle tilbake på jobb i romjula for å sortere ut det siste tømmeret, men at det ble så stor isgang i løpet av helligdagene at resten av tømmeret ble liggende til året etter.²⁰ Denne historien fikk jeg senere bekreftet ved å sjekke opplysningene opp mot Glomma fellesfløtingsforenings årsberetning. En beretning informanten ikke hadde lest. Dette eksempelet peker også på en avgjørende faktor i bruken av muntlig materiale: Kryssjekking mot annet materiale må gjøres der det finnes, det kan være seg andre intervjuer eller skriftlige kilder. Betydningen av de muntlige kildene ligger ikke i at de gjør andre overflødige, men at de kan være supplerende og gi et utfyllende bilde.²¹ Opp mot muntlige kilder kan skriftlige kilder i enkelte sammenhenger også fungere som en fasit, blant annet når statistikk og kvantitative spørsmål er tema. Samtidig er det ikke alltid at det skriftlige materialet heller er til å stole på. Skriftlige kilder kan være forfalsket eller med vilje fordekke eller forville leseren til å tro på en «alternativ virkelighet».

En annen viktig innvendig mot muntlige kilder har vært representativitet. Kan vi stole på at det en enkelt informant sier virkelig er sant? Og hvor mange uavhengige informanter må man spørre om det samme, før vi kan fastslå med overveiende grad av sannsynlighet at dette virkelig skjedde? Vi kan aldri gjenskape fortida akkurat slik den var, men kan vi nærme oss en virkelighet basert på et godt og riktig kildeutvalg? Knut Kjeldstadli peker på at bruken av muntlige kilder krever omtanke i mange ledd i arbeidet og at forskeren må skaffe informanter som er gode og representative.²² Kjeldstadli mener det er et grunnleggende problem «(...) når vi vil slutte fra en del til den helheten delen inngår i, når vi vil *generalisere* fra enkelte opplysninger eller enkelte undersøkelser til større enheter.»²³ Derfor er det i innsamlingen av minner helt vesentlig å gjøre et grundig forarbeid, slik at en er sikker på at de utvalgte informantene er representative innenfor temaet i forhold den stumme majoriteten som *ikke* blir intervjuet. Dette er noe av det jeg vil komme inn på i følgende avsnitt som omhandler min metodiske framgangsmåte.

¹⁹ Kjeldstadli, 1981: 69.

²⁰ Intervju med Arnt Svartedal (f. 1918) 28.02.13

²¹ Kjeldstadli, 1981: 83.

²² Kjeldstadli, 1999: 195.

²³ Kjeldstadli, 1999: 239.

Min metodiske framgangsmåte

I min studie har jeg som nevnt både benyttet meg av intervjuer foretatt av meg selv og andre. I avsnittene der jeg skriver om samtaler, intervjusituasjonen og delvis i avsnittet intervjuguide, refererer jeg til de intervjuene jeg selv har foretatt.

Informantene

I studien har jeg benyttet meg av intervjuer med 100 informanter utført i årene 1975 til 2013. Av disse har jeg selv intervjuet 32 personer. Informantene er født mellom 1894 og 1962. I hovedsak er (og var) disse informantene fra Fet, men jeg har også intervjuet og benyttet meg av intervjuer med personer fra Sørumsund, Lillestrøm, Rælingen, Setskog, Odalen, Solør, Båstad, Trøgstad, Skiptvet og Flisa. De fleste av disse har arbeidet ved hovedanlegget på Fetsund lenser, men også ved Bingen lenser, i Øyeren (både i landrensen og på slepebåter), Vestvolden (lager for lokalt tømmer fra Fetsund lenser til Lillestrøm-området), Nerdrumbruket (sagbruk ved Fetsund lenser), Glennetangen lenser i Østfold, tømmertunellen Eidet i Østfold, samt løsløtere i øvre Glomma. Av intervjuene jeg har foretatt av arbeidere ved Fetsund, har med enkelte unntak alle jobbet der i ungdommen innen perioden 1920 til begynnelsen av 1980-årene. Samtidig har jeg i utstrakt grad benyttet meg av tidligere intervjuer, hvor flere av informantene var lensearbeidere hele sitt yrkesliv, enkelte med over 60 års fartstid. Flere i denne gruppa tilhørte den siste generasjonen som hadde lensene som fast arbeid hele yrkeslivet. Disse var født i årene mellom 1894 og 1916. Av personene intervjuet i årenes løp er det gjort åtte intervjuer av kvinner. To av disse har jeg foretatt selv. Bakerst i avhandlingen finnes en liste over de informantene som har blitt direkte sitert i denne masteroppgaven. Informantene som *ikke* har blitt direkte sitert er ikke på denne listen. Likevel har jeg til denne studien og i mitt tidligere arbeid med fløtingens historie i Fet, hørt igjennom, skrevet referater og transkribert fra de fleste av de øvrige intervjuene. I denne masteroppgaven er sitater fra informantene referert til med sine fulle navn i teksten, mens de i noteapparatet er gjengitt med referansekode. Et eksempel: Intervju med Per Christian Utsigt er i notene referert som «FLM.2009.01». FLM refererer til Fetsund Lensemuseum. 2009 er referert til året Utsigt ble intervjuet og 01 er intervju nr. 1 dette året.

Utvelgelse

Det er to avgjørende faktorer som har hatt betydning for min utvelgelse og kontakt med informanter. For det første har jeg vokst opp et lite steinkast fra Fetsund lenser. I min fars slekt har menn arbeidet ved lensene i generasjoner. Til sammen har kanskje så mange som 200 personer i min nære og perifere slekt arbeidet ved Bingen og Fetsund lenser helt tilbake til 1700-tallet, muligens ennå lenger. Jeg har gjort flere intervjuer med gjenlevende lensearbeidere i egen slekt. Området der lokale lensearbeiderne ble rekruttert fra er i tillegg svært lite. Gjennom oppveksten har jeg fått et bredt kontaktnett av personer fra ulike aldersgrupper, noe som i ettertid har gjort det enklere å få oversikt over mulige informanter. Den andre faktoren, er mitt daglige arbeid ved museet Fetsund lenser. I årenes løp har jeg knyttet flere kontakter i ulike fløtermiljøer fra Elverum i nord til Skiptvet i sør. Jeg har derfor ikke hatt store problemer med å finne eller komme i kontakt med aktuelle informanter. Min utfordring har vært å velge ut informanter som kunne stå som gode representanter innenfor sin gruppe. I skrivende stund har jeg fortsatt en liste på over 20 informanter fra 40 til 90 år som jeg planlegger å intervjuer i nærmeste framtid. Dette er primært fløtere som har arbeidet i andre deler av Glomma og Mjøsa samt andre vassdrag i Sør-Norge.

Jeg har likevel støtt på noen utfordringer i å finne informanter. Dette spesielt med tanke på de tilreisende sesongarbeiderne ved Fetsund lenser. Disse utgjorde et eget miljø på lensene, og det var viktig å finne flest mulig fra denne gruppen. Løsningen var å gå igjennom mannskapslistene på leting etter aktuelle kandidater som fortsatt kunne være i live. Deretter sjekket jeg navnene opp mot telefonkatalogen, samt fødselsår på skattelister. På denne måten fant jeg flere kandidater. Ikke alle var like aktuelle, men flere tipset meg videre om andre. Dette førte meg inn i fløtermiljøer jeg ikke kjente til, hvor minnene om fløterlivet fortsatt satt friskt i informantenes hukommelse. Spesielt kom jeg i kontakt med flere tidligere fløtere i Setskog, Solør og Odalen på denne måten.

Jeg har både i mitt daglige arbeid ved Fetsund lensemuseum og i arbeidet med denne masteroppgaven vært opptatt av å få et så bredt kildegrunnlag som mulig. Jeg har derfor delt informanter inn i ulike grupper, for eksempel; fast ansatte, sesongarbeidere, tilreisende sesongarbeidere, båtfolk, ledelse m.fl. Alle intervjuene er gjort med digital opptaker, og noen er i tillegg filmet. På denne måten håper jeg å kunne bidra til at en liten del av fløterhistorien blir bevart for ettertiden.

Intervjuene

Denne studien er som nevnt ledd i et større forskningsprosjekt ved Fetsund lenser, der intervjuer med tidligere arbeidere og andre med relasjoner til fløtinga har stått sentralt. Intervjuprosjektet ble satt i gang av etnolog og da ansatt ved Fetsund lenser, Hans Nordby. Han utarbeidet blant annet flere tematiske intervjuguider. Jeg har videreført hans arbeid blant annet ved å utvikle nye intervjuguider og supplere de eksisterende.

Til tross for bruk av intervjuguider, har jeg likevel vært bevisst på at intervjuene skulle foregå i en uformell tone, hvor det også var plass til åpne og frie dialoger. De fleste av intervjuene går inn under kategorien *dybdeintervjuer*. Aksel Tjora karakteriserer disse ved at man her vil «studere meninger, holdninger og erfaringer. Vi er med andre ord ute etter *livsverdenen* til informanten, eller verden sett fra informantens ståsted. Dybdeintervjuet som metode er basert på et fenomenologisk perspektiv, hvor forskeren ønsker å forstå informanters opplevelser, samt hvordan informanten reflekterer over dette.»²⁴

Mitt utgangspunkt er en samtaleform som kalles *livsløpsintervju*, med tyngdepunkt i samtaler om oppvekst og arbeidstid. Jeg har til en viss grad også benyttet meg av formen *saksintervju*, der informanten i stor grad har fortalt om spesifikke temaer innenfor fløtinga. Dette har blant annet blitt gjort i forbindelse med intervju av en tidligere bestyrer, eller av tilreisende sesongarbeidere. Disse intervjuene har likevel ikke vært rene saksintervjuer, da jeg synes det har vært viktig å la informanten fortelle litt om sin egen bakgrunn og oppvekst. Ved å gjøre dette har jeg fått mye nyttig informasjon, blant annet om de tilreisende sin bakgrunn som tømmerhoggere og tverrelvfløtere.

Intervjusituasjonen

Ifølge Aksel Tjora er en viktig forutsetning for å lykkes med dybdeintervjuer «(...) at man greier å skape en avslappet stemning hvor informanten føler at det er greit å snakke åpent selv om veldig personlige erfaringer, hvor det er lov å tenke høyt, og hvor digresjoner er tillatt.»²⁵ Videre mener Tjora at «samtidig som dybdeintervjuet også tilstreber en uformell situasjon som kan likne på en prat over en kopp kaffe, er det intervjueren som har ansvaret for å etablere rammen for intervjuet.»²⁶

²⁴ A. Tjora, *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 2. opplag 2012: 105.

²⁵ Tjora, 2012: 110.

²⁶ Tjora, 2012: 110.

Majoriteten av intervjuene ble foretatt i informantens hjem. Dette var både et bevisst grep, men enkelte ganger også en praktisk nødvendighet. I en hjemmesituasjon var informanten på et sted som var trygt og velkjent. Dette bidro nok til å skape et mer uformelt preg på intervjuene. Enkelte intervjuer er også gjort på min arbeidsplass ved Fetsund lenser. Dette har også hatt positive sider, ved at informanten har blitt intervjuet i det miljøet han/hun tidligere arbeidet i. Ved flere anledninger har jeg tatt med informanten på en tur for å se på anlegget og lenseområdet før selve intervjuet. Dette føler jeg har vært nyttig, og som kanskje har bidratt til å frambringe minner hos informanten. Selve intervjuet har da foregått i den tidligere bestyrerboligen, som i dag eies av lensemuseet og drives som selskapslokale. Intervjuene har foregått i et rom som er innredet med 1940-50-talls møbler. I dette rommet henger det også et stort kart over Glomma på om lag 5x2 meter fra ca. 1930, der fløtings- og lenseinstallasjoner er tegnet inn fra Bingen til Sarpsborg/Fredrikstad. Kartet har ved flere anledninger vært nyttig under intervjuene.

Lengden av intervjuene jeg (og min forgjenger Hans Nordby) har foretatt har variert. De korteste saksintervjuene er foretatt over to-tre timer. Når det gjelder livsløpsintervjuene, har de fleste blitt foretatt gjennom flere seanser over mange timer. Enkelte av livsløpsintervjuene er anslagsvis mellom 20 og 25 timer totalt. I snitt er livsløpsintervjuene om lag 10-15 timer lange. Intervjuene foretatt før intervjuprosjektet ved lensene ble formelt satt i gang, er på mellom én til fire timer.

Ifølge Knut Kjeldstadli er det flere faktorer som spiller inn for om et intervju blir godt eller dårlig; intervjuerens kjønn, alder, sosiale bakgrunn, klesdrakt, oppførsel og personlighet. Dette er ifølge Kjeldstadli noe som kan skape irritasjon og avstand – eller kontakt og tillitt – mellom intervjuer og informant.²⁷

Etter min mening kan det være fordeler og ulemper ved flere av disse kriteriene. Tømmerfløtingen i Norge var et mannsdominert yrke, og på Fetsund lenser omtalt av flere informanter som «et mannssamfunn». Derfor kan en henledes til å tro at det er en klar fordel å være mann når informanter skal intervjues. Det kan være en fordel å intervju mennesker med samme kjønn, men det er også en fare for at informantene tar det for gitt at jeg som mann skjønner det som blir underkommunisert. Tidligere forskning, både ved lensene, men kanskje spesielt fra den nylige studien til Sigrid Helene Agnalt av lensemiljøet i Skiptvet, har vist at det å være kvinne ikke nødvendigvis trenger å være en ulempe i slike intervjuer. Om sin studie har Agnalt fortalt at hun følte at informantene var veldig imøtekommende, og at hun

²⁷ Kjeldstadli i Hodne, Kjeldstadli, Rosander, 1981: 81.

bare hadde positive erfaringer fra sine intervjuer. Agnalt sitt utgangspunkt var ifølge henne selv; «(...) både preget av avstand og nærhet.»²⁸ Hun var selv fra Østfold, men ettersom hun var født etter at fløtinga var slutt og ikke fra et fløtermiljø kunne hun spille på at «(...) jeg ikke kom helt utenfra. Samtidig var jeg uvitende nok om livet på lensa til å være en person informantene måtte forklare mye til.»²⁹

For meg var nok dette annerledes. Rett nok var jeg bare 11 år da Glomma-fløtinga tok slutt, men jeg hadde anlegget som min nærmeste lekeplass i oppveksten. Her har jeg blant annet løpt på løstømmer og fått prøve meg litt med fløterhakan av de voksne arbeiderne. I hele oppveksten var jeg omgitt av tidligere lensearbeidere som fortalte historier fra livet på lensene. Dermed hadde jeg mye kunnskap i bagasjen i form av egne og andres minner fra fløtinga. Informantene hadde dermed på sett og vis en forventning om dette da intervjuene startet. I tillegg visste mange av informantene hvem min far og farfar var, siden de begge hadde arbeidet på lensene. Slike bakgrunns-faktorer kan likevel også ha sine ulemper.

Med min bakgrunn har jeg strebet etter å følge en gammel regel fra min fortid innen journalistikken; ingen spørsmål er for dumme! Du må alltid være åpen for å stille alle mulige og umulige spørsmål! Jeg håper dette blant annet har ført til at det som for meg og informanten kan virke som selvfølgeligheter, blir forklart på en god måte, slik at man for ettertiden ikke mister essensielle opplysninger. Dette har jeg også lært gjennom å høre på de tidligste intervjuene, der gjerne både intervjuer og informant hadde vært lensearbeidere. I flere av disse intervjuene har viktige opplysninger for ettertiden gått i glemmeboken fordi begge tok dette som selvfølgeligheter i intervjusituasjonen. Et eksempel kan være spørsmål; «som vi begge/alle vet, så var det jo mange som jobba på sjunken». Hva «sjunken» var, og hvor mange som jobbet der er en manglende opplysning jeg i ettertid måtte bruke tid på å finne ut av.

Enkelte av de få som ikke kjente til at jeg var barnebarn av en lensearbeider med 60 års fartstid, åpnet seg opp når de fikk vite dette. Dette kan åpenbart også være en ulempe om noen av informantene hadde hatt et konfliktfylt forhold til min farfar, eller de ville skjule noe. Likevel har jeg opplevd at informanter som tidligere ikke har villet snakke med noen, åpnet seg opp for meg *fordi* jeg var hans barnebarn.

I selve intervjusituasjonen fikk jeg brukt elementer fra tidligere journalistutdanning og journalistisk arbeid, da jeg var kjent med det å være i en intervjusituasjon. Jeg har i tillegg

²⁸ Agnalt, 2013: 15.

²⁹ Agnalt, 2013: 15.

alltid hatt interesse av å høre om eldre menneskers opplevelser og historier. Som nevnt tidligere ble intervjuene lagt opp så uformelt som mulig – til tross for bruken av intervjuguide. De aller fleste intervjuene gikk lett og ledig for seg. Gjerne over en kopp kaffe og bakst. Jeg opplevde også å bli invitert til å spise middag hos informantene, som hadde satt av hele dagen til intervjuet. Jeg følte ofte at intervjuet var noe informantene hadde sett fram til med glede og forventning. Dette bidro også til å gjøre rammen rundt intervjusituasjonen god og «ufarlig».

Intervjuguide

Aksel Tjora peker på at det for dybdeintervjuer er hensiktsmessig å bruke intervjuguide for å strukturere intervjuene.³⁰

I denne studien valgte jeg å bruke ulike intervjuguider oppdelt i sjangere (f. eks ved at de som var fra lokalområdet hadde annen guide enn de tilreisende). Intervjuguidene brukt i denne studien er et omfattende sett av spørsmål, på opptil 10-12 sider. Spørsmålene dreier gjerne rundt alle deler av informantens liv fra oppvekst til arbeidsliv.³¹

Intervjuguidene er en blanding av stikkordspregede og ferdig formulerte spørsmål. En fordel med intervjuguider i motsetning til en ren samtale, er at det er enklere å holde en rød tråd i samtalen. Det er også en fordel ved at viktige ting ikke blir glemt eller utelatt. Etter min oppfatning flyter samtalene gjerne lettere *med* en intervjuguide, fordi intervjueren uten et sett med spørsmål på forhånd, kan bli uoppmerksom på det informanten sier fordi han eller hun er opptatt med å tenke på neste spørsmål som skal stilles. Har intervjuer satt seg godt inn i guiden og er trygg på den, vil samtalene kunne flyte lettere, fordi intervjuer kan ha full fokus på det informanten sier. Dette gjør det blant annet enklere å stille relevante oppfølgingsspørsmål som ikke står i guiden. Intervjuguidene brukt i denne studien har mest mulig åpne spørsmål, noe som etter min oppfatning også fører til utstrakt dialog og som åpner for alternative spørsmål og historier. En annen åpenbar fordel med bruk av intervjuguide er at det gjør etterarbeidet enklere. Under intervjuene skrev jeg små notater i intervjuguiden med henvisninger til hvor i intervjuet dette var snakk om. Ved bruk av digital opptaker, var det også enkelt å finne fram i ettertid, ved å notere start og stopp på nye lydfiler. I etterarbeid og i innsamling av data fra intervjuene ble det enklere å finne kvalitative og kvantitative utvalg. Jeg erfarte det motsatte ved gjennomgang av tidligere intervjuer gjort uten guide. Her var det ofte vanskelig å finne tilbake til ting, ved at intervjuer hoppet fram og tilbake i temaer (som

³⁰ Tjora, 2012: s. 129.

³¹ Se eksempel på intervjuguide ved Fetsund lensmuseum som vedlegg til masteroppgaven.

også jeg åpnet for, men da med henvisninger) og hvor intervjueren kunne spørre om det samme flere ganger, fordi vedkommende ikke hadde en guide å forholde seg til og derfor glemte at spørsmålene var stilt tidligere.

Ulempen med en intervjuguide kan være at man blir bundet til sine egne spørsmål, som kan gi lite rom for informanten til å komme med supplerende og potensielt viktige opplysninger. Informanten kan også bli distraheret av en slik guide. Jeg mener likevel at fordelene ved bruk av guide langt på vei oppveier for ulempene. Jeg nevnte bruken av intervjuguidene allerede da jeg avtalte intervjuene. Jeg forklarte da også hvordan denne ble brukt og understreket at intervjuet også skulle være en uformell samtale med rom for dialoger hvor vi kunne gå ut over rammene i intervjuguiden. Min konklusjon er at intervjuer *alltid* må ha med seg noen spørsmål på forhånd. I mitt arbeid har jeg utelukkende fått positiv respons av informantene på bruken av intervjuguide. En fellesnevner er at spørsmålene har fungert som minne-knagger for informanten og at det var enklere å bringe tankene tilbake i tid.

Transkripsjon

Alle samtalene jeg har foretatt har som nevnt blitt gjort med digital opptaker. Tidligere intervjuer er gjort på kassett og senere digitalisert. Å transkribere alle intervjuene ville blitt for omfattende, men både jeg og tidligere ansatte ved lensene har transkribert en god del av intervjuene. I tillegg har jeg hørt nøye igjennom alle intervjuer foretatt i årenes løp, og de som ikke er transkribert, har jeg skrevet omfattende referater fra, med en del direkte utdrag. En ulempe ved transkripsjon er at man kan miste trekk ved samtalen underveis når tale forvandles til skrift, blant annet ved stemmeleie, tenkepauser og kroppsspråk. Likevel er det viktig når man arbeider med et så vidt omfattende materiale å skrive gode referater. Til tross for at avspilling og bevaring av lydfiler er langt bedre nå enn tidligere, vil det være en potensiell fare for å miste oversikten når opplysninger fra flere hundre timers materiale skal samles.

Godkjennesskjema

Samtlige informanter har fylt ut et godkjennesskjema jeg selv har laget. Min forgjenger ved lensene lagde også et slikt skjema. Det har vært viktig å avklare retningslinjer for bruk og bevaring av kildematerialet, samt inngå en avtale med informantene om hvordan dette kan brukes av meg og andre forskere.

Kapittel 3. Fløtinga i Norge og Glommavassdraget

Det geografiske området for denne masteroppgaven er i hovedsak lagt til Glomma gjennom Fet og Sørums kommuner. Glommavassdraget med bi-vassdrag var delt opp i 12 fløtingsdistrikter som strakk seg fra Storsjøen og nordre Rena (distrikt 1) til og med tømmertunnelen og lensene ved Eidet i Østfold (distrikt 12). Fetsund lenser tilhørte distrikt 8, som omfattet Sørums (fra Bingsfossen), Fet og Øyeren (til 8 km nord for innsjøens sydende).

Det er også viktig å sette fløtinga i Fet og Sørums inn i en større sammenheng. Studien vil derfor også se sammenhenger mellom løsflothing nord i vassdraget. Jeg vil også sammenlikne Fetsund med andre lenseanlegg, hovedsakelig Glennetangen lense i Skiptvet kommune i Østfold.

Dette kapitlet har til hensikt å trekke opp de store linjene i norsk fløtingshistorie og vise den nære sammenhengen mellom skogsdrift og treforedlingsindustri. For å gi det store bildet vil jeg i enkelte steder i kapitlet gå utover Glommavassdraget, blant annet ved å trekke paralleller til fløting i andre vassdrag. For den senere framstillingen er det også viktig å vise forskjellene mellom løsflothing og lensearbeid. I dette kapitlet ser jeg også på organiseringen av fløtinga i Glomma, opparbeidelsen av Fetsund lenser som tømmer-sorteringsanlegg, samt betydningen tømmeret hadde for bygdene på nedre Romerike. Endelig gir kapitlet en overordnet framstilling av anlegget på Fetsund lenser. En mer inngående framstilling blir gjort i kapittel 5.

Skogen og elva - næringsvei i århundrer

Tida da elva ble brukt som transsportåre for tømmer, er nå et lukket kapittel i Norges historie. Den siste stokken passerte Fetsund lenser i september 1985, da det ble fløtet i Glommavassdraget for siste gang. I Trysilelva og Trysilvassdraget holdt fløterne det gående fram til 1991. Det endelige punktum for flere hundre års tømmertransport til vanns i Norge ble satt da det siste tømmerlepet ankom Union fabrikk i Skien i januar 2006. Trolig vil våre vassdrag aldri bli benyttet til tømmertransport igjen.

Fløtinga i Norge henger naturlig sammen med skogsdrift og behov for trevirke. Lokal fløting må derfor ha funnet sted svært tidlig i Norge. Skogen har vært benyttet helt siden de

første nordmenn begynte å dyrke jorda. Det var utenkelig å rydde seg en gård uten tilgang på skog, og tilgang på tømmer var naturlig nok viktig for husbygging. Tømmer ble også benyttet til båtbygging og til å lage redskaper. Fyringsved var helt nødvendig til husvarme gjennom kalde vintre og til tørking av korn og malt. I det førindustrielle samfunnet var derfor skogbruket en viktig del av selvbergingshusholdet.³² Skogen skapte tidlig grunnlag for salgsproduksjon, og etterhvert som byene vokste fram i høymiddelalderen, økte behovet for tømmer til husbygging og ved til oppvarming. Det ble også hogd mye tømmer brukt til saltkoking og brenning av trekull til norske jern- og kobberverk.³³ Norge ble tidlig et viktig transsportland for trevirke til andre land i Europa. Et av de eldste kjente eksemplene på at det ble transportert tømmer ut av Norge, er i fra år 890. Da kom det et skip fra trefattige Island for å hente bygningsmateriale til hus.³⁴ Det finnes også beretninger som forteller at sagaøyas stavkirker ble oppført med tømmer fra Norge.³⁵ På 1200-tallet kom det i gang eksport av trelast til områdene rundt Nordsjøen. I århundrene som fulgte ble norsk trevirke en stadig mer ettertraktet vare på verdensmarkedet. Hovedårsaken til dette var en omfattende skograsering i mellom-Europa.³⁶ Flere land ble etterhvert avhengig av å kjøpe trevirke utenfra. De viktigste landene for norsk eksport var England og landene på sørsiden av Nordsjøen, fra Flandern til Jylland.³⁷ Norske trematerialer trengtes også til bygging av de store handels- og krigsflåtene som stormaktene i mellom- Europa måtte skaffe seg den gang havet var vår planets viktigste transportvei og krigsskueplass.³⁸

Fløting av tømmer

I 1939 utkom et større bokverk om tømmerfløtinga i nedre Glomma, ført i pennen av direktøren for Fredrikstad Tømmerdirektion, Wilhelm Blakstad. I bokas innledning skrev han blant annet at «oppdagelsen av elvenes transsportevne er sikkert en av den menneskelige kulturs første landvinninger.»³⁹ I uminnelige tider har innsjøer og elver vært viktige for samferdsel og bosetting. Men ifølge Blakstad tok det lang tid før vassdragene ble brukt til fløting: «Et land som Norge med dets ringe befolkning hadde i middelalderen på de fleste

³² L. Trædal, *Skaufolk – Fra øks til hogstmaskin*, Aschehoug forlag, 2008: 25.

³³ I. Aastebøl, *Fløtingsferden Lenselangs*, hefte utgitt av Fetsund Lenser, 1992: 9.

³⁴ R. Bødtker, *Norsk Fløtnings Historie inntil 1860 – til Sagprivilegiernes ophør*, Aschehoug forlag, 1938: 3.

³⁵ G. T. Risåsen, *Fetsund Lenser i Industrispor – fra Melbu til Lindesnes*, Aschehoug forlag, 2008: 136.

³⁶ W. Blakstad, *Tømmerfløtingen i Nedre Glomma gjennom de siste hundre år*, Glomma Fellesfløtningsforening, 1939: 17.

³⁷ Trædal, 2008: 25.

³⁸ Blakstad, 1939: 23.

³⁹ Blakstad, 1939: 17.

steder skog nok like ned til sjøen.»⁴⁰ Etterhvert som store skogsområder i kystområdene måtte vike plassen for dyrka mark, ble det behov for tilførsel av trevirke fra skogrike distrikter inne i landet. Som nevnt ble behovet for trevirke også stort på kontinentet. For å kunne utnytte landets store skogressurser, ble fløtinga en nødvendig forutsetning, og etterhvert som industrialiseringa tok til, ble den et viktig transportledd mellom skogen og foredlingsindustrien.

Gjennom mange århundrer var fløting den eneste måten å få fraktet tømmer over lengre avstander. Fløting ble derfor bedrevet overalt der det var mulig, fra de minste bekker til de største elver. Fløtinga ble stadig mer effektiv. Lenge var den konkurransedyktig overfor de teknologiske nyvinninger som etter hvert kom. Jernbanen ble for eksempel aldri noen alvorlig konkurrent til fløtinga. Det var først med traktorer og spesielt lastebiler at det kom et reelt alternativ for frakt av tømmer over lengre distanser.⁴¹ Men denne overgangen kom først for fullt fra 1960-åra. Som vi nå vet måtte fløtinga til slutt vike for store tømmerbiler som i dag dunderer rundt på våre landeveier.

I sin bok om fløtingshistorien i Glomma og Mjøsvassdraget trekker Øivind Vestheim opp de store linjene i norsk fløtings- og skogbrukshistorie. Han peker blant annet på at tømmerfløting og skogsdrift utvilsomt representerer en viktig del av vår miljø- og ressurshistorie. Dette begrunner han med at «fløtinga i Norge også er historia om hvordan menneskene har benyttet naturen og naturkreftene som grunnlag for en omfattende økonomisk virksomhet som etterhvert førte med seg betydelige inngrep i natur og landskap.»⁴² Ifølge Vestheim utviklet fløtinga seg fra enkel bruk til en stadig mer komplisert utnytting av vassdragene. Arbeidet og fløternes redskap forandret seg lite, til tross for at fløtinga som virksomhet gjennomgikk store forandringer, både teknologisk og organisatorisk. Vestheim konkluderer med at fløtinga kan sies å være en del av den omfattende moderniseringsprosessen vårt samfunn gikk igjennom det siste halvannet hundre år.⁴³

⁴⁰ Blakstad, 1939: 17.

⁴¹ Ø.Vestheim, *Fløting gjennom århundrer – Fløtingas historie i Glomma og Mjøsvassdraget*, Særpublikasjon nr. 13, Norsk Skogbuksmuseum, 1998: 10.

⁴² Vestheim, 1998: 10.

⁴³ Vestheim, 1998: 10.

Utviklingen av sagbruks- og trelastnæringen

Det skogrike Norge lå midt i smørøyet for den økende etterspørselen etter tømmer ute i Europa. Spesielt fra 1500-tallet økte denne handelen kraftig. Ifølge Blakstad var det «først *da* det blev lønnsomt å frakte tømmer med elvene ned til sjøen, og først da viste det sig at landet i sine fløtbare elver hadde et aktivum som skulde muliggjøre en av våre viktigste næringsveier, nemlig treforedlingsindustrien.»⁴⁴ Fra Norge var det relativt kort fraktvei til de store markedene. En annen fordel var landets lange og isfrie kystlinje, der skogen fortsatt vokste helt ned til strandkanten mange steder.⁴⁵

En forutsetning for den økte eksporten av trevirke var moderniseringen av sagbruksnæringen. Da oppgangssagene kom til Norge, var dette et stort framskritt fra den tidligere manuelle saging eller tilhogging. Oppgangssaga, eller *vassaga* som den også kalles, var en vandrevet sag med et rett sagblad som går opp og ned, derav navnet *oppgangssag*. Sagtypen skal ha vært kjent i Norge allerede på slutten av 1400-tallet, men det er usikkert om de ble tatt i bruk før på 1500-tallet.⁴⁶ Den første vandrevne sagkverna vi kjenner til i Norden, er fra Vadstena Kloster i Sverige så tidlig som på 1460-tallet.⁴⁷

Sagtypen revolusjonerte framstillingen av trevirke, satte kraftig fart i trelasthandelen og førte til nye muligheter for eksport av trevirke. Ifølge fløtingsdirektør og ingeniør Ragnvald Bødtker var det denne sagtypen, samt vindsagene i Nederland og England som skapte den første trelastindustri.⁴⁸ Fra den første kom i bruk til sagtypen var den dominerende, gikk det bare noen tiår. Etter 1530 fantes det vannsager flere steder i våre vassdrag. Hundre år senere, på 1660-tallet, var det ifølge Bødtker 247 sager bare i bygdene langs Glomma fra Odalen og sørover.⁴⁹ På Romerike skal det bare i Enebakk ha vært 41 sager og i Skedsmo 38. Langs Sagelva på Strømmen lå sagine tett i tett.⁵⁰

Utover på 1800-tallet ble mange av sagine dampdrevne og var dermed ikke lenger avhengig av vann som drivkraft, noe som betydde at sagbrukene heller ikke trengte å være lokalisert nær en foss. Oppsvinget i sagbruksnæringen førte naturlig nok til at elvene og

⁴⁴ Blakstad, 1939: 17.

⁴⁵ Trædal, 2008: 25.

⁴⁶ Bødtker, 1938: 62.

⁴⁷ Bødtker, 1938: 62.

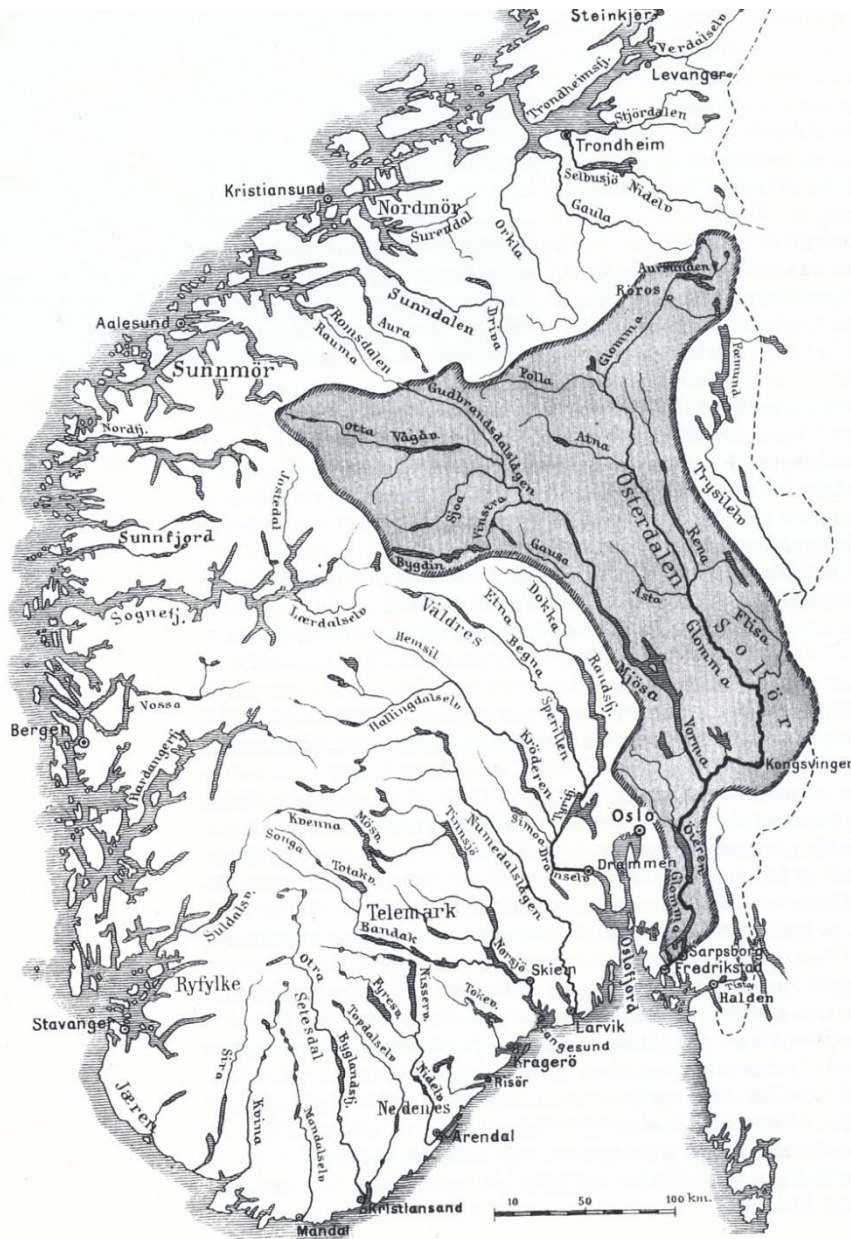
⁴⁸ Bødtker, 1938: 63.

⁴⁹ Bødtker, 1938: 115.

⁵⁰ Blaker og Sørum historielag, *Glomma gjennom Sørum- livet langs elva*, 2009: 109.

innsjøene i langt større grad enn tidligere ble en viktig transportåre for tømmer, og etterhvert ble det fløtet tømmer i nær sagt alle vassdrag i landet.

Fløting i Glommavassdraget

Fløtingsvassdraget i Sør-Norge med Glommavassdragets nedslagsfelt avmerket. Kartet er produsert av Den Private Opmaaling. Som vedlegg til denne studien finnes også en skjematisk oversikt over Glomma med bivasdrag.

Glomma, Norges lengste og mest vannrike elv, har til alle tider vært et av Norges mest betydningsfulle fløtingsvassdrag og fra midten av 1800-tallet det største. På sin vei mot havet tar Glomma opp i seg flere betydelige sidevassdrag med rike fløtingstradisjoner.

Mjøsvassdraget er det største av disse. Glommas totale nedslagsfelt utgjør forøvrig 41 800 kvadratkilometer, eller drøyt 1/8 av fastlands-Norge.⁵¹

Vi kan langt på vei fastslå at det har foregått tømmerfløting i Glomma ovenfor Øyeren allerede fra det 16. århundre. Høyst trolig kan vi føre tradisjonen med tømmerfløting i vassdraget ennå lenger tilbake.

Lenseanlegget ved Bingen i Sørumsøya nevnes for første gang i en underrettsdom fra 1648. Men høyst trolig har Bingen lense mottatt fløtet tømmer allerede et par århundrer tidligere. Bingen som gårdsnavn i Sørumsøya blir første gang nevnt i et testamentarisk brev fra 1308, uten at dette kan stå som bevis for at fløtinga hadde begynt så tidlig. Samtidig er det ingen tvil om at så lenge det har bodd mennesker langs Glomma har vannveien vært benyttet som transportåre. Stokkebåten som i 1993 ble funnet i Glomma, ved utløpet av Rømua i Sørumsøya er et klart bevis for dette. Den uthulede tømmerstokken er datert til å være over 2000 år gammel, og med det Norges desidert eldste båt.⁵²

Skisse over Bingen lense 1752. Reproduksjon av kobberstikk I Erik Pontoppidans bok "Det første Forsøg på Norges Naturlige Historie.»

⁵¹ Vestheim, 1998: 15.

⁵² Blaker og Sørumsøya historielag, 2009: 234.

Det er derimot mer usikkert når fløtinga tok til nord i Glommavassdraget. Vi må nok fram til midten av det 17. århundre før fløtinga nådde så langt som til Solør.⁵³ I den såkalte Landkommisjonens innberetning av 1661 heter det blant annet: «Udi Solør er ingen masteskov, men saugtømmer, hvilket flødes langs Glommen til de sauge omkring ved Fredrikstad.»⁵⁴

Glomma ble etterhvert en uvurderlig transsportåre for skogens ressurser og gjorde det mulig å drive skogsdrift innenlands.⁵⁵ Fløtinga i Glommavassdraget foregikk derimot lenge i et begrenset omfang sett i forhold til de andre sentrale vassdragene i Norge, blant andre Drammensvassdraget, Numedalslågen og Arendalsvassdraget. Direktøren for Kanalvæsenet (Vassdragsvesenet) gjennom 18 år, Gunnar Sætren, skrev i 1904 om dette at: «(...) i Glomma begynte tømmerflødning senere end i mange andre vassdrag her i landet. I midten av det 17. aarhundrede var saaledes udførselen av træløst fra Sarpsborg en ubetydelighed. Flødningen var da naaet op til Solør, medens der ikke var flødning af tømmer fra Østerdalens skoge».⁵⁶ En årsak til at de enorme skogressursene langs Glommavassdraget ikke ble trukket inn i tømmerhandel med fløting som transsportåre tidligere, kan være de vanskelige fossepartiene i nedre Glomma. Når det ser ut til at en ikke forsøkte å gjøre noe med dette ved for eksempel å bygge tømmerrenner forbi fossene før langt ut i vår tid, kan det være flere grunner til dette. For det første var det lenge tilstrekkelig tilgang på brukbart trevirke nederst i de andre vassdragene der det var lettere transport ned til kysten. Dessuten ville en fysisk utbygging av Glommavassdraget kreve både kapital og organisasjon av et omfang som det lenge ikke var forutsetninger for.⁵⁷ Den nødvendige sosiale organisasjonen kom først da det utviklet seg en klasse av kjøpmenn eller trelasthandlere som kunne være mellommenn mellom de skogeiende bøndene og utenlandske kjøpere. En særskilt hendelse kan muligens ha bidratt til å danne opptakten til en slik organisasjon i Norge. I 1567 brant byen Sarpsborg. Framfor å bygge den opp igjen, ble det besluttet å flytte stedet til Glommas munning. Sarpsborg ble likevel gjenoppbygd, og fikk igjen sine kjøpstadrettigheter i 1839. Det nye stedet *Fredrikstad* ble raskt et viktig handelssted, og på grunn av sin beliggenhet fikk den snart en betydelig

⁵³ Blakstad, 1939: 23.

⁵⁴ Blakstad, 1939: 23.

⁵⁵ Risåsen, 2008: 136.

⁵⁶ G. Sætren, *Beskrivelse av Glommen*, Aschehoug og co., Kristiania, 1904: 290.

⁵⁷ Vestheim, 1998: 26.

innflytelse på trelasteksporten. Ved kongelig bevilgning av 1572 og 12. februar 1627 ble den nye byen tilslått «enerett til all handel i tre mils omkrets.»⁵⁸

Landets myndigheter hadde i flere hundre år forsøkt å legge all handel med utlandet til byer og tollsteder. Denne utviklingen ble sluttført da byprivilegiene ble innført i 1662. All handel med utlandet ble lagt til landets byer og ladesteder. Tidligere leverte skogbonden, der det var praktisk mulig, sin last direkte til den utenlandske skipperen. Byprivilegiene fratok bonden denne muligheten, og han ble tvunget til å selge trelasten til folk i byene, som med stor fortjeneste kunne selge dette videre til utenlandske oppkjøpere.⁵⁹ Bruker vi Fredrikstad som eksempel, behersket byen til omlag 1820 all utførsel av trelast fra de vannsagene som lå innenfor det privilegerte området. Brukerne måtte på grunn av dette leie trelasttomter i Fredrikstad. Her ble de pålagt å betale tomteleie, noe som var en stor ulempe for brukerne.⁶⁰

Byenes privilegier førte til at de skogeiende bøndene ble prisgitt lokale tømmeroppkjøpere på oppdrag fra byborgere. Kjøpmennene overtok samtidig hele tømmer- og trelasthandelen. Som en konsekvens av dette ble bøndene presset ut som sagbrukseiere. Denne utviklingen ble sluttført ved innføring av sagbruksprivilegiene i 1688, som ved en kongelig forordning gav et antall sagbruk enerett til å skjære tømmer til eksport.⁶¹ De lokale skogeierne ble med dette satt ut av spill for de to neste århundrene i forhold til å forvalte sine egne ressurser.

Tømmermengden i den nedre delen av Glomma var relativt ubetydelige langt inn på 1800-tallet. Ifølge W. Blakstad var det flere forklaringer på dette. Den mest i øyenfallende var de strenge sagbruksprivilegiene: «(...) noen synderlig utvikling av virksomheten kunde da også vanskelig komme i stand så lenge staten med sine avgifter og mange innskrenkende bestemmelser la hindringer i veien for ethvert friskt initiativ. Byen Fredrikstad, som var det naturlige foredlingssted for tømmer fra Glomma, måtte jo på grunn av sagbruksprivilegiene innskrenke sig til å snylte på de privilegerte sagbruk.»⁶² I Fredrikstad førte dette etterhvert til en bitter strid mellom byens borgerskap og de mektige sagbrukseierne. Etter en ny lov om sagbruksdrift i 1818 bestemte blant annet sagbrukene å flytte flere utskipningshavner for trelast til blant annet Sannesund og Greåker. Borgerskapet i Fredrikstad klaget sin nød til

⁵⁸ Blakstad, 1939: 23.

⁵⁹ Vestheim, 1998: 138.

⁶⁰ Blakstad, 1939: 23.

⁶¹ Vestheim, 1998: 26.

⁶² Blakstad, 1939: 23.

myndighetene om at dette stred mot de gamle privilegiene. Etter flere års strid med sagbrukseierne tapte likevel borgerskapet saken idet Høyesterett i 1825 fastslo «skibsfarts og utskibnings lovlige frihet utenom og ovenfor Fredrikstad by- og havneregister, byens privilegier til tross.»⁶³

Etterhvert begynte en ny og mer liberal holdning til privilegiene å gjøre seg gjeldene. Dette kuliminerte med en lov av 1854, som bestemte at «Fra 1. januar 1860 skal all sagskur være fri, således at det er enhver tillatt å tilvirke all slags utskibning på hvilken måte og med hvilke innretninger han best vet, vil og kan.»⁶⁴

Til tross for åpenbare ulemper, hadde sagbruksprivilegiene også bidratt til å skape ordnede forhold innen sagbruksnæringen. Den bidro samtidig til å forsterke tyngdepunktene for næringen, noe som blant annet førte til at det spesielt i Christiania vokste fram rike familiedynastier, som i løpet av noen generasjoner ble byens trelastaristokrati. I privilegietida var det i første rekke adelsmenn som ble de største og mektigste sagbrukseierne. Gjennom rike giftermål og kongens gunst skaffet adelsmennene seg de eiendommene som egnet seg best for denne virksomheten. Slik kunne de kontrollere både tømmerfløtinga og sagbruksvirksomheten. Et eksempel er Hannibal Sehested (1609 – 1666). Sehested var stattholder i Norge og Kong Christian IVs svigersønn. En tid rådde han over så mye som 1/16 av alle landets eiendommer.⁶⁵ Men hele embetsstanden som fogder, prester og borgermestere, økte inntektene sine gjennom trelasthandelen. Også velstående borgere kjøpte sager og tømmer, og flere storbønder drev sagbruk. De som gjorde seg velstående på denne attraktive næringa, gikk under navnet «plankeadel».⁶⁶

Organisering av fløtinga i Glommavassdraget

Lenge var fløtingsaktiviteten i Norge av et så lite omfang at det ikke var nødvendig å regulere den med egne lovbestemmelser. Fløtingsvirksomheten kom ikke i nevneverdig grad i konflikt med andre bruksinteresser i vassdragene. Andre steder i Europa, for eksempel i Tyskland, fikk fløting av tømmer tidlig rettsbeskyttelse på linje med annen ferdsel i vassdragene. I en elv som Rhinen ble det fløtet tømmer allerede fra tidlig middelalder.⁶⁷

⁶³ Blakstad, 1939: 23.

⁶⁴ Blakstad, 1939: 24.

⁶⁵ Aastebøl/Fetsund Lenser, 1992: 9.

⁶⁶ Aastebøl/Fetsund Lenser, 1992: 9.

⁶⁷ Vestheim, 1998: 35

Utover på 1700-tallet var trelastnæringen i Norge i sterk vekst, og de gode tidene innen trelasthandelen førte til økt fløtingsaktivitet. I den forbindelse ville grunneierne sikre seg retten til en del av fortjenesten ved avgifter på bruk av lenser på deres grunn. I 1794 ble den første egentlige lov om fløting innført i Norge (*Lenseforordningen av 1794*). Med innføringen av denne loven fikk grunneierne stadfestet sin gamle førsterett til å anlegge lenser for oppsamling av tømmer mot at lastehandlerne betalte en avgift. Grunneierne kunne derimot ikke anlegge andre lenser enn dem som var nødvendige og nyttige for fløtinga. Ville de ikke bygge lenser, hadde de som fikk fløtet tømmer i vassdraget, rett til selv å anlegge lenser mot å gi grunneierne en erstatning. Grunneierne kunne altså ikke hindre fri fløting i vassdraget, men de hadde krav på betaling eller kompensasjon. *Lenseforordningen av 1794* stod ved lag til *Vassdragsloven av 1887* kom med nye bestemmelser. Den inneholdt i en samlet lovs form bestemmelser om alle interesser og bruksområder i vassdragene. Vassdragsloven, som ble revidert flere ganger, siste gang i 1940, stadfestet blant annet at det var fri fløtingsrett i alle vassdrag som fra naturen var fløtbare. Denne frie fløtingsretten var ikke direkte nevnt i lenseforordningen av 1794, men det var en sedvanerett som gikk langt tilbake før den ble stadfestet i skrevne lover. Selv om grunneierne har hatt eiendomsretten til vassdrag, var ferdseien og retten til fløting fri.⁶⁸

Enkeltmannsfløting og fellesfløting

Fløtinga i vassdragene våre ble organisert på ulike måter opp gjennom tidene. Lenge var det vanlig at tømmerkjøperne kjøpte tømmer på rot eller ved stubben og selv sørget for å få det drevet ut.⁶⁹ Dette kalles *særfløting*, eller *enkeltmannsfløting*. I sitt verk om fløtingas historie kaller Ragnvald Bødtker dette for *separatfløting*.⁷⁰ Hver trelasthandler sørget for å få tømmeret sitt fram til elvemunningen ved hjelp av sine egne arbeidsfolk. Ordningen bestod helt til sagbruksprivilegiene ble avvirket i 1860. Men etterhvert som fløtinga økte i omfang og tømmerkjøperne stadig måtte lengre opp i vassdragene, ble dette vanskeligere og viste seg å være en mer uhensiktsmessig form for fløting. Når det var flere tømmerkjøpere som skulle drive fram tømmeret i samme vassdrag, ble det naturlig å samarbeide om fløtinga. Denne

⁶⁸ Vestheim, 1998: 36 -37.

⁶⁹ Vestheim, 1998: 40.

⁷⁰ Bødtker, 1938: 203.

fløtingsformen kalles *fellesfløting*. Stokkene ble merket med kjøpers merke, slik at kjøper fikk igjen det samme tømmeret når det ble fordelt.⁷¹

Etterhvert kom dette samarbeidet inn i fastere former der også skogeierne var med. Det kom også lover og regler for slik fellesfløting med bestemmelser om organisering og fordeling av utgiftene. Det ble dannet fellesfløtningsforeninger, der både tømmerkjøperne og skogeierne skulle være med, men kjøperne sikret seg kontrollen siden de skulle være i flertall. Grunnlaget for å opprette fellesfløting i de største vassdragene var at det etterhvert ble helt nødvendig å gjøre felles innsats med å tilrettelegge for fløting. En lov av 1854 gjorde det også tillatt å opprette fellesfløtningsforeninger i alle hovedvassdrag.⁷²

Til tross for at fellesfløting ble den dominerende fløtingsformen i Norge, bestod særfløtinga side om side med fellesfløtinga helt inn i moderne tid, og da primært i mindre vassdrag. Et unntak er Mjøsfløtinga som de siste årene foregikk som særfløting.⁷³

Direksjon og administrasjon

Det er usikkert når fløtinga i Glommavassdraget ble samlet inn under en felles organisasjon av kjøpere og skogeiere. Det vi vet, er at det fra slutten av 1700-tallet eksisterte en organisasjon som ble kalt «Tømmerdireksjonen i Christiania», senere kalt Christiania Tømmerdireksjon (CTD). Denne hadde opprinnelig to årlige generalforsamlinger, hvor det ble valgt et styre på to mann (sic). Antall medlemmer i direksjonen økte etterhvert, og fra 1907 bestod direksjonen av i alt ti medlemmer.⁷⁴

Fram til midten av 1800-tallet bestyrte Christiania Tømmerdireksjon fløtinga ikke bare i hele Glomma, men også i mange av sidevassdragene etterhvert som disse ble fløtbare. Den øverste lederen for fløtinga i Glommavassdraget hadde inntil 1850 forøvrig tittelen «Nordfløder». Men det utviklet seg etterhvert motsetninger innenfor organisasjonen når det gjaldt fløtinga i den nederste delen av vassdraget. Dette førte til at trelasthandlerne i Fredrikstad brøt ut og dannet en egen fløtingsforening i 1851 – Fredrikstad Tømmerdireksjon (FTD). Den skulle stå for fløtinga nedenfor Sarpsfossen, og fra 1895 for all fløtinga nedenfor Mørkfossen. De to foreningene gikk for øvrig sammen igjen 1. januar 1937, under navnet

⁷¹ Bødtker, 1938: 202.

⁷² H. Aamodt, *Avviklingen av fløtingen i Glommavassdraget*, Hovedoppgave ved institutt for skogfag, Norges Landbrukshøgskole, 1990: 12.

⁷³ Aamodt, 1990: 12.

⁷⁴ Vestheim, 1998: 44.

Glomma fellesfløtningsforening (Gfff). Denne organisasjonen ledet fløtinga i Glommavassdraget fram til nedleggelsen i 1985. Foreningen ble endelig oppløst 9. november 1990.⁷⁵

Betegnelsen *Christiania Tømmerdirektion* fulgte forøvrig fløtningsforeningens virksomhet i lang tid, selv om organisasjonen hadde skiftende navn opp gjennom tidene. CTD var egentlig bare betegnelsen på styret i organisasjonen, slik det også stod i de trykte vedtektene. I denne undersøkelsen vil Glomma fellesfløtningsforening og Christiania Tømmerdirektion likevel brukes om hverandre. Foreningen hadde sitt hovedkontor og sete i Kristiania/Oslo fram til 1972, da hovedkontoret ble flyttet til Fetsund.⁷⁶

Lensearbeid og løsløting

Forskjellene var store mellom løsløtereren og lensearbeideren. Fløterhakan hadde de felles, men ellers var arbeidsdagen svært forskjellig. Lensearbeidernes arbeidsplass lå i skjæringspunktet mellom primærnæring og industri, som et viktig mellomledd mellom skog og foredlingsindustri. Et fellestrekk var at alle fløtere hadde som mål å få millionene av tømmerstokker raskest og sikrest fram til bestemmelsesstedet. Dette krevde samordning på alle plan, fra de minste tverrelver til de største lenseanleggene. Det arbeidet den enkelte fløter og hans lag utførte, påvirket fløtinga i hele vassdraget. En av fløtningsformennene på Fetsund lenser, Karl Stenerud sa dette slik i en tale til sine arbeidere i 1959:

«Hver mann er som et hjul i et stort maskineri, svikter en, virker det over det hele. Svikter et av hovedleddene, går det hele i stå. Hver mann må være på sin rette plass, der han passer best og yder mest.»⁷⁷

I motsetning til på lenseanleggene, der det kunne arbeide flere hundre mann, arbeidet løsløterne i mindre lag. Deres oppgave var å se til at alt tømmeret gikk med strømmen. En viktig oppgave var å renske opp langs land og i mange tilfeller å løsne tømmervaser som hadde filtret seg sammen. På Fetsund og Bingen ble slike vaser kalt «klæsse». Løsløtereren fulgte gjerne med tømmeret i mange mil. Og det var viktig å få med seg alt tømmeret nedover. Løsløterne var «ælvassrallarar» som gjerne var på reise i hele fløtningsseasonen.

⁷⁵ Vestheim, 1998: 44.

⁷⁶ Vestheim, 1998: 47.

⁷⁷ Gfff arkiv: Fløtningsformann Steneruds redegjørelse til fløterne ved begynnelsen av sesongen 1959 (Arkivkode: A.1000/E/20/26)

Dette pågikk helt fram til våre dager. Fløterne i Trysilvassdraget var med tømmeret alle milene fra Femunden i Norge og til Väneren i Sverige. Dette pågikk helt til den dagen fløterne så den siste stokken bli slukt av fabrikken Stora Skog i Karlstad høsten 1991. Enkelte løsløtere i Glommavassdraget kom med tømmeret helt ned til lensene på Fetsund og kunne jobbe der som lensearbeider ut sesongen.

Mye av arbeidet på tømmermassene kunne være farlig. Fløtingsyrket er myteomspunnet, med utallige historier om modige fløtere som utfører livsfarlige vågestykker ute på de ustabile tømmermassene. Ulykkene var mange. Nestenulykkene ennå flere. Løsløtinga var også langt mer risikabelt i de mindre tverrelvene enn i hovedvassdragene, fordi strømmen var langt kraftigere der. I løsløtinga kjempet arbeiderne ofte mot enorme naturkrefter. Det var mye som kunne gå galt. Fløterne måtte være snarrådige og handle raskt i kritiske situasjoner.⁷⁸ Et feilsteg kunne få fatale følger.

Arbeiderne på de store lenseanleggene måtte også handle raskt, og de var muligens under et ennå større tidspress enn løsløterne. Mange jobbet på akkord, og det var viktig å klare den fastsatte dagsproduksjon av tømmerbunter. Lensearbeiderne måtte samtidig holde styr på de ulike tømmermerkene som var hogd inn i stokkene, slik at de i sorteringsprosessen havnet der de skulle. Dette var nok en større utfordring for hodet enn for kroppen, og noen stor risikosport var lensearbeid ikke sammenliknet med løsløtinga. I all hovedsak var arbeid på lenseanlegg ufarlig, hvor ulykker hørte med til sjeldenhetene.

Lenseanlegg i Glomma

Lenseanleggene lå alltid i rolige og brede deler av elvene/innsjøene. Ved lenseanleggene var det få tømmermasser å baske med. Arbeidet her hadde et industrielt preg med flere likhetstrekk til samlebandsindustrien. Sorteringsstasjonene i elva var som digre samleband hvor tømmerstokkene kom i en nesten uendelig strøm nedover anlegget.

Et annet aspekt ved lensearbeidet, var at på lensene opererte en med uttrykk som «dagsproduksjon» etter hvor mange stokker man hadde klart å få igjennom anlegget i løpet av en dag.

I tillegg til Bingen- og Fetsund lenser, var det flere lenseanlegg i Glomma. Disse var Lillehammer lense, Solbergfoss, Nes/Glennetangen lense og tømmerunellen ved Eidet.

⁷⁸ Vestheim, 1998: 165-167

Fløtingssesongen

Hvor lenge en fløtingssesong varte, kunne variere kraftig. Bestemmende for dette hadde både med økonomi og naturgitte forhold å gjøre. Hvor mye tømmer som skulle felles i løpet av vinteren, ble bestemt av etterspørselen fra næringer knyttet til trevirke. Dette hang igjen sammen med landets økonomi forøvrig. Naturgitte forhold i skogen var også bestemmende for utfallet av fløtingssesongen. En vinter med lite snø gjorde det for eksempel vanskeligere å få tømmeret fra skogen til velteplassene, da tømmer ble kjørt med hest og tømmerlede helt til 1950-60-åra.

Værforhold spilte også en sentral rolle etter at tømmeret var slått uti elva. Lite vann førte ofte til at fløtingssesongen ble strukket ut, og da brukte tømmeret lengre tid ned til kjøperne enn i sesonger med «normal» vannstand. På grunn av dette kunne en sesong vare til langt uti november. I enkelte tilfeller ble en del tømmer liggende igjen i vassdraget til året etter, fordi arbeiderne ikke klarte å få det unna før elver og innsjøer frøs til. Slike «uår» i fløtinga skapte flere problemer for bedriften, også når det gjaldt rekruttering av mannskap. Blant annet var flere av arbeiderne på sorteringslensene småbrukere. De sluttet på lensene i september i forbindelse med skuronna på gården hjemme. Lensene måtte da skaffe annet mannskap, noe som ikke alltid var enkelt. Ble tømmer liggende igjen til året etter, førte dette også til at bedriften måtte ta inn ekstra mange arbeidere til neste fløtingssesong.

Flommer påvirket også fløtinga. I enkelte år med spesielt mye vann ble driften på lenseanleggene i Fetsund og i Østfold stoppet til flomtoppen var over. Dette fikk naturlig nok store konsekvenser, med permitteringer av mange lensearbeidere og store forsinkelser på tilførsel av tømmer til sagbruk/papir/celluloseindustri, noe som kunne føre til permitteringer også her.

Fløtinga i Sørums og Fet

I flere hundre år fraktet Glomma tømmer. Bare fantasien setter grenser for hvor mange gulbrune stokker som har danset nedover elva gjennom Sørums og Fet. Fra 1861 og i 124 år var Fetsund lense et av de viktigste og største sorteringsanleggene for tømmer i Norge. Anlegget spilte en nøkkelrolle i fløtinga og sorteringa av tømmer fra skogene på Østlandet til landets treforedlingsindustri. Fetsund lense var den viktigste mellomstasjonen innen en

næringsgren som på en eller annen måte berørte livet til tusener av østlandsfamilier.⁷⁹ I flere tiår var Fetsund lenser den største arbeidsplassen i lokaldistriktet, og i løpet av sine driftsår hadde flere tusen mennesker lensene som arbeidsplass. Flere av dem fikk hele arbeidslivet på elva. Også utallige sagbruksfamilier i distriktet var avhengig av «Norges grønne gull», som skogen ble kalt. I Fet, Lillestrøm, Sagdalen og Strømmen var det i generasjoner nærmest utallige sagbruk. Lillestrøm gikk - ikke uten grunn- under navnet «Flisby'n».

Før sorteringsanlegget på Fetsund ble anlagt, hadde Bingen lenser i Sørum spilt en hovedrolle i uminnelige tider som knutepunkt for fløtinga i Glomma. Her ble alt tømmer fra Glomma med tilstøtende vassdrag samlet og sortert før det ble fraktet videre.

Bingen lenser i Sørum 1984. (foto: OT. Ljøstad, Norsk Skogmuseum)

I siste halvdel av 1800 tallet skjedde det en rivende utvikling industrielt og kommunikasjonsmessig i Norge. Landet fikk sin første jernbane i 1854, og allerede i 1858 ble det vedtatt å bygge jernbane fra Lillestrøm til Kongsvinger. Som jeg vil komme nærmere inn på i kapittel 5, kom anleggelsen av Kongsvingerbanen, som ble åpnet i oktober 1862, til å få en avgjørende betydning for anleggelsen av Fetsund lenser. Det ble skissert ulike løsninger for hvor jernbanen skulle krysse Glomma. Et forslag var ved Blaker (i Sørum) lenger nord. I 1859 ble det derimot bestemt at jernbanetraséen skulle gå over Fetsund. Bruspenne på

⁷⁹ Risåsen, 2008: 136.

jernbanebrua fikk en konstruksjon som ikke gjorde det mulig å slepe tømmer med båt igjennom. I stedet ble det anlagt to åpninger på 15,7 meter hver som tømmeret kunne fløtes igjennom. Christiania Tømmerdireksjon vedtok å flytte hele sorteringsanlegget for tømmer fra Bingen til Fetsund. Et stort landområde på begge sider av elva ble kjøpt opp og i 1861 stod det nye anlegget på vestsiden av elva ferdig. I 1865 ble anlegget komplettert med et anlegg også på østsiden av elva. Det nye anlegget var da ennå større enn det gamle sorteringsanlegget ved Bingen hadde vært fram til 1861. Bingen mistet sin funksjon som sorteringslense, men ble nå viktig som *attholdslense* (tømmerlager), hvor tømmeret ble samlet og holdt igjen før det ble sluppet i dagskvoter ned til Fetsund.

Bingen og Fetsund ble nå et stort, sammenhengende anlegg og selve krumtappen i tømmerets ferd fra de dype innlandsskogene og til industrien og sagbrukene. Ved siden av Glennetangen lense var lensa ved Fetsund landets største. Hvilken av lensene som var størst er et definisjonsspørsmål. Anlegget ved Glennetangen var mer kompakt i forhold til Fetsund lenser. Regner man hovedlensa ved Fetsund separat, var Glennetangen noe større i volum og antall arbeidere i gjennomsnitt. Men tar man med hele Bingen-Fetsund-Øyeren systemet (fløtingsdistrikt 8) som et sammenhengende lense-system, var dette klart større enn Glennetangen både i volum og ansatte.

Gangen i tømmer-sorteringen på Fetsund lenser

Sorteringsanlegget ved Fetsund gjennomgikk store forandringer i driftstida. En beskrivelse av disse forandringene og en mer inngående forklaring på hvordan anlegget fungerte kommer jeg blant annet tilbake til i kapittel 5. Dette avsnittet er ment å gi en overordnet forståelse av hvordan anlegget på Fetsund fungerte.

Fetsund lenser sett nordfra i 1985. Øyeren oppe til venstre og vannet Svellet til høyre. Til venstre øverst på bildet svinger hovedløpet av mot Øyeren. Her ble de store tømmer-slepene ført igjennom. Tømmer som skulle til Lillestrøm-området ble ført med mindre slepebåter ut i Svellet (foto: Ulf Bakke)

Ei *tømmerlense* kan defineres som sammenhengende stokker som har til hensikt å lede eller samle tømmeret. Den består av grove tømmerstokker som er lenket sammen med smidde jernringer. På lenseanlegget ved Fetsund kunne det være tusenvis av løstflytende tømmerstokker samtidig.

Til å forsterke lensene mot det kolossale trykket fra alt løstømmeret er lensestokkene forankret til faste installasjoner i elva. Blant annet til steinkar som består av en laftekonstruksjon som er fylt med stein. I tillegg er lensene festet til påler, pålebind og såkalte galger – eller *gælljer* som de ble kalt i Fetsund. Disse er solide innretninger som lensene kan ligge an mot. *Galgen* består av påler satt sammen som en kjegleform. Fra elvebunnen og til toppen er galgene over 9 meter høye. I tillegg er samtlige påler slått ned opptil fire meter i elvebunnen.⁸⁰ Alle enkeltstående påler og pålebind er forøvrig også slått ned like langt i elvebunnen.

“Galgerekka” på Fetsund lenser. Herfra ble tømmeret ledet ned mot soppemaskinene. (foto: Fetsund lenser)

Fra attholdslensa ved Bingen ble dagskvoten av tømmer løsfløtt de få kilometerne ned til Fetsund. På nedsida av jernbanebrua ble tømmeret fordelt ved hjelp av *ledelenser*, som hadde som oppgave å lede tømmeret til de ulike arbeidslensene. Også ved Fetsund lenser var det store lagre med tømmer ovenfor arbeidslensene. Men i størrelse kunne ikke lagrene her sammenliknes med Bingen. Tømmerlageret ble av lensearbeiderne kalt *lanninga* eller *landingen*. Dette kommer av ordet *ladning* som i denne sammenheng betyr tømmerbeholdning eller tømmerlager. Tømmeret her sørget for å holde lensearbeiderne i sving hele arbeidsdagen. Det var sjelden de gikk tomme for tømmer!

På Fetsund lenser ble tømmeret fordelt til de to lenseanleggene som lå på hver sin side av elva. Hver tømmerstokk hadde fått hogd inn tømmermerker på hogstplassene, slik at

⁸⁰ H. Nordby, *Rapport galgerestauring mars 2004*, rapport utgitt av Fetsund Lenser: 5.

sortererne så hvor tømmeret skulle leveres. Alt tømmer som skulle til lokale sagbruk, ble sortert ut og buntet for hånd. Fra og med sesongen 1972 opphørte Fetsund lenser som sorteringslense, og alt tømmeret gikk over Øyeren. Tømmeret som skulle over Øyeren, ble buntet maskinelt i såkalte *soppemaskiner* (buntemaskiner, i Østfold ble disse kalt *mosemaskiner*). I hver soppe (tømmerbunt. I Østfold *mose*), var det 500 stokker. Alle soppene ble så festet i hverandre til det ble ei vending. Vendinga ble deretter hekta på en slepebåt. I et normalt slep var det omlag 160-200 sopper, det vil si mellom 80-100 000 stokker. Soppene ble dratt ut fra lenseanlegget og gjennom deltaområdet før det ble mellomlagret i nordenden av innsjøen Øyeren, som er omlag 3,5 mil lang. Slepebåtene returnerte deretter til Fetsund for å ta med seg nye 80-100 000 stokker. Vel framme ved mellomlageret ble vendingene koblet sammen og slept over innsjøen. Slepetida over Øyeren varierte fra 12 til 18 timer alt etter værforhold. Tømmerslepene over Øyeren var for øvrig de største tømmerslepene i Norge både målt i volum og størrelse. I sørenden av Øyeren ble tømmeret igjen sluppet fri og løsfløtt ned til tømmeretunellen ved Solbergfoss så nedover til Vamma og Kykkelsrud og derfra videre til Glennetangen lenser hvor tømmeret igjen ble sortert og buntet sammen. Fra Glennetangen gikk tømmeret enten til Sarpsborg eller til Fredrikstad via tømmeretunellen ved Eidet.

Fetsund lenser 1952. (eier Fetsund lenser)

Hvert år passerte flere millioner stokker Fetsund. Blant annet var 1950-åra et eventyrlig tiår sett med skogeiernes øyne. I dette tiåret ble over 10 millioner stokker årlig utsortert ved anlegget på Fetsund.⁸¹ De siste tiårene før nedleggelsen sank dette til bare noen få millioner per år. Rekordene i antall stokker stammer fra 1917 da 14 818 467 stokker – nesten 15 millioner enkeltstokker - ble sortert og registrert før det passerte Fetsund lenser.⁸² Drar vi sammenlikningen til dagens tømmertransport, som primært skjer med lastebil, kan vi gi følgende regnestykke: Dersom samme mengde tømmer skulle ha vært fraktet med tømmerbil på 22 meter, ville det ha representert en sammenhengende rekke av tømmerbiler fra Halden til Tromsø. Tømmerfløtinga ble av mange kalt for «Norges lengste samleband.» Vi kan trygt slå fast at dette var en sannhet *uten* modifikasjoner.

⁸¹ Gfff arkiv: Generalrapporter for årene 1950 -1959.

⁸² Gfff arkiv: Generalrapport for fløtingsåret 1917.

Kapittel 4. Lensearbeideren

Sentralt for dette kapitlet er å gi svar på hvem lensearbeideren i Fet var. For å vise dette deler jeg arbeiderne opp i gruppene helårsansatte, sesongarbeiderne, ungdom fra Fet og tilreisende sesongarbeidere. Jeg kommer også inn på bosettingsmønsteret blant lensearbeiderne, både de fastboende og de tilreisende.

Kapitlet vil også vise ulike faktorer som bidro til å utvikle Fet fra en liten jordbruksbygd, til et samfunn bestående av småindustri, sagbruksvirksomhet og ikke minst arbeid knyttet til tømmerfløting. 1860-åra var i så måte et tidsskille i Fet, da infrastrukturen ble utviklet med jernbane samtidig som Fetsund lenser etablerte seg som en av de største tømmerlensene i Norge.

Jernbanen og lensene utviklet Fet

Før Fetsund lenser ble etablert i 1861, var Fet ei typisk jordbruksbygd, preget av småbruk, enkelte større gårdsbruk samt endel sagbruksvirksomhet. Infrastrukturen var relativt dårlig og Fetsund sentrum lite utbygd. Her fantes bare noen få gårdsbruk og husmannsplasser og en skystasjon for trafikk over Glomma.⁸³ Innbyggertallet i Fet steg likevel jevnt og trutt utover på 1800-tallet, fra ca. 1750 personer i 1801 til ca. 2500 personer i 1855.⁸⁴ Som jeg var inne på i forrige kapittel, var utbyggingen av Kongsvingerbanen, som ble åpnet i 1862, en viktig faktor for den videre utviklingen av bygda og Fetsund som tettsted. En annen sentral begivenhet, som delvis var en forutsetning for utviklingen av området rundt Fetsund lenser var utsprenningene ved Mørkfoss ved utløpet av Øyeren.

Ved utløpet av Øyeren ved Mørkfoss er det en trang passasje som fører Glomma videre. De første utsprenningene ble gjort allerede i åra 1857 - 1862 som et tiltak for å regulere Øyeren og unngå de mest ødeleggende flommene. Historien skulle vise at dette ikke var nok. Arbeidet med selve oppdemning startet til allerede i 1913. Sprengnings- og oppdemningsarbeidet var et enormt prosjekt, som involverte flere hundre arbeidere. Til sammen ble det sprengt ut ca. 135 000 kubikkmeter fjell mellom Øyeren og Solbergfoss. Arbeidet ble fullført i april 1924. Samme år ble Solbergfoss kraftstasjon satt i drift.

⁸³ N.S.Våge, *Jernbanen gjorde Fetsund til sentrum*, i Åringen, lokalhistorisk tidsskrift for Fet og omegn, 2007: 4.

⁸⁴ N.S. Våge, *folketallet i Fet 1000-1999*, hentet fra www.viking.no/fet/sosial/befolkning.html (sjekkdato: 12.11.09)

Reguleringen skapte nytt jordbruksland allerede ved de første arbeidene ved Mørkfoss. En konsekvens var at det nå ble mulig å bygge på Nerdrumstranda, som den lave strandflata under Balnes, Hovin og Nerdrum ble kalt fra gammelt av. Nerdrum ble raskt utviklet til et attraktivt område, noe blant annet etableringen av Nerdrumbruket, - opprinnelig kalt Lærums Dampsag - og Fetsund lenser vitnet om.⁸⁵

Fetsund sentrum grodde opp omkring det gamle sundstedet ved Glomma og jernbanen. Etter at jernbanestrekningen ble åpnet, vokste «stasjonsbyen» Fetsund fram, og nye tomter ble stukket ut. Før jernbanen kom, fantes det ikke handelsmenn i Fetsund. Med jernbanen kom både butikker, meieri, bakeri, poståpneri, telefon samt håndverksbedrifter som skomakerverksted og systue.⁸⁶ En annen sentral faktor for utviklingen var Fetsund lenser, som umiddelbart ble den største arbeidsplassen i bygda. Fra før hadde som nevnt Fet også en betydelig sagbruksindustri. Men sagbruksnæringen i Fet tok seg ytterligere opp da fløtingsanlegget kom. Med andre ord lå lukta av tømmer tett over bygda i mange tiår.

Flåta med et fløttelass - tilflytting til bygda

«Sjøl er je innfødt fetværing, men foreldra mine kom fra Sørums. Veit du åstan dom kom tel Fet? Jo, far – dom fløtte fra Sørums tel Fet eingong på 1860-talet, og det gjorde dom litt lettvint. Dom laga seg ei soppe eller flåta, kan vi si, og så tok dom med seg kuer og onger og pikk og pakk og dro nerover ælva. Dom skulle visstnok ha staka seg i land på Lund*. Ja, det var jommen litt av et fløttelass».⁸⁷

*Lund: Lensenes administrasjonssenter. Flere arbeidere omtalte også området rundt dette som «Lund».

Slik beskriver lensearbeider *Wilhelm Pedersen* (1897-1975) familiens flytting fra Sørums til Fet. Vi vet ikke hvor mange som kan ha flyttet fra Sørums til Fet i denne perioden, men forfedrene til Wilhelm Pedersen var i alle fall ikke de eneste. I 1860-åra var det flere fløtterfamilier som flyttet fra Sørums for å søke lykken på det nye lenseanlegget.

Alle de første familiene i de ni leilighetene i arbeiderboligen Sootbrakka som ble bygd opp da lensene ble flyttet til Fet, kom fra Sørums - de fleste fra området rundt Bingsfossen.⁸⁸ Flere av disse skal, som familien til Pedersen, ha brukt elva som reisevei. Det nyopprettede

⁸⁵ J.E. Horgen, *Bygdehistorie for Fet, bind 2*, Fet kommune, 1985: 394-395.

⁸⁶ N.S. Våge, *Handels- og næringslivet i Fet skyter fart*, i Årringen 2007: 11.

⁸⁷ Intervju med lensearbeider Wilhelm Pedersen (1897-1975). Intervjuet av Bjarne Bergersen i 1975 (noe av intervjuet er gjengitt i artikkelen *Lenseformann Wilhelm Pedersen forteller*, i Årringen 1999: 26).

⁸⁸ J. E. Horgen, *Sørums bygdebok, bosettings- og næringshistorie, bind 2: Midtbygda*, 2005: 348.

anlegget tiltrakk seg naturlig også flere fetsokninger, men både ledelsen og flere spesialarbeidere, for eksempel tømmer-sorterere, måtte hentes fra Bingen. Mange familier som flyttet fra Sørumsdal til Fet i 1860-åra, ble boende i Fet, og flere av disse familiene ble opphavet til store slekter i bygda.⁸⁹ Det var også sørumsokninger som bygde noen av de første bostedene på Nerdrum. I Bygdebok for Sørumsdal (bind 2 fra 2005) fortelles det at ifølge muntlig tradisjon tok noen av familiene ned husene sine i Sørumsdal og fløta dem nedover elva for å sette dem opp igjen på ny tomt på Nerdrum eller i Fetsund.⁹⁰ Allikevel kunne det være flere fløtere i arbeid ved Bingen enn Fetsund i spesielt gode sesonger.⁹¹ Noe stor folkeflytting fra Sørumsdal til Fet kan det derfor ikke ha vært snakk om. Men folketallet i Fet steg fra 2496 personer i 1855 til 2894 personer i 1865. Det er likevel usikkert hvor stor del av befolkningsveksten som skyldtes anleggelsen av Fetsund lenser. I Sørumsdal gikk folketallet ned fra 3087 personer i 1865 til 2773 ti år senere.⁹²

Lensearbeideren på Fetsund – Hvem var han og hvor kom han fra?

Med tanke på at driften på Fetsund lenser strakk seg over 124 år, er det umulig å gi et nøyaktig svar på hvor alle arbeiderne kom fra. Flere tusen mennesker var innom lensene fra 1861 til 1985. Hovedvekten av arbeiderne var fra Fet, og av disse kom de fleste fra nærområdene rundt lensene.⁹³

Arbeidsstokken på lensene var nesten merkverdig stabil. Merkverdig fordi arbeidet her for de fleste tross alt bare var sesongarbeid. Spesielt før siste krig var det flere i Fet som ikke hadde annet arbeid enn sesongarbeid på elva. Vinterstid måtte de klare seg med det de hadde tjent på fløtinga. Etter krigen ble dette gradvis annerledes, og spesielt for generasjonen som kom ut i arbeidslivet i 1950- og 1960 - åra, bød det seg flere muligheter enn for

⁸⁹ Horgen, 2005: 348.

⁹⁰ Hovedvekten av de som flyttet fra Sørumsdal til Fet bodde langs Glomma (Horgen, 2005: 359)

⁹¹ Gfff arkiv: mannskapslistene for Fetsund lenser. I august 1917, arbeidet 337 personer ved Bingen mot 318 på Fetsund lenser. Før de såkalte *Karibåtene* (med vinsjesystem) som rasjonaliserte bort mesteparten av arbeidsstokken på Bingen Lenser, var arbeidet der tøffere og mer fysisk krevende enn på Fetsund lenser. Såkalte «hakalag» av fløtere hadde som oppgave å manuelt løse opp de enorme mengdene med tømmer som kunne samle seg i attholdslensa ved Bingen. Ofte kunne det ligge så mye tømmer her at man kunne gå tørrskodd over Glomma.

⁹² De som hadde sitt arbeid på lensene, er i folketallslistene for Fet oppført som «elvarbeidere» (innbyggertall hentet fra: N.S. Våge, *folketallet i Fet 1000-1999*, hentet fra www.viking.no/fet/sosial/befolkning.html (sjekkdato: 12.11.09). Folketallet fra Sørumsdal hentet fra Registreringssentral for historiske data, www.rhd.uit.no/folketelling/rg_komm.html, sjekkdato: 10.11.2009)

⁹³ Fra 1864/65-1965 var det to fløtingsanlegg på Fetsund lenser. Disse lå på hver sin side av elva, og ble omtalt som «vestsida» og «østsida». Vestsida av elva ved Fetsund definert som; Fetsund sentrum, Nerdrum og Øya. Østsida definert som; Jahren og Roven.

generasjonene før. *Ingar Aamodt* (f.1944) var på lensene fem sesonger i 50- og 60 - åra. Av hans generasjon i Fet var det ingen som valgte fløtingsyrket i voksen alder: «Det blei et skifte i levekåra utover i 50- og 60 - åra, og da var det nok flere av dem som aldri blei fast ansatt på lensene, som fant seg noe annet utover i 60-åra. Dette var nok særlig etter at Ekornes (møbelfabrikk på Nerdrum) kom. Det var nok en del fløytere som fikk seg helårsarbeid der.»⁹⁴

To eldre lensearbeidere fotografert i 1968. Fra venstre Wilhelm Skjønhaug (1901-1988) og Arne Schatvet (1898-1968). Skjønhaug var småbruker på østsida av Glomma i Fet og arbeidet på lensene i over 50 sesonger. Vinterstid jobbet han i skogen, men var også kjent som en dyktig slakter. Schatvet var fra Gansdalen. I tillegg til sesongarbeid på lensene, var han i flere år sagmester på lensesaga som skimtes i bakgrunnen. Begge arbeidet på øst-anlegget frem til dette ble nedlagt i 1965. De to kan stå som eksempler på den høye gjennomsnittsalderen på lensene de siste årene. (foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek)

Utsikter til fast jobb, fagutdanning eller høyere utdanning var langt større og fristet langt mer enn noen ukers fløterjobb. Mye på grunn av dette ble det vanskelig å få inn nye folk til fløteryket utover i 1960-åra. Med bedre utsikter i arbeidslivet skulle en kanskje tro at også flere av de eldre fløterne på Fetsund valgte å skifte beite. Dette skjedde derimot ikke. Av den voksne arbeidsstyrken var det svært få som valgte noe annet. Arbeidsstokken var stabil helt fram til omlag 1970. Hvorfor? Den direkte årsaken har en enkel forklaring. Den siste generasjon lensearbeidere som var på elva hele sitt yrkesliv, var grovt sett født mellom 1900 – 1910. Da denne gruppen var unge i 1920-30-årene var arbeidsmarkedet vanskelig og ifølge flere informanter var lensene en av få jobbmuligheter i området. Etter siste krig kom denne generasjonen til å utgjøre majoriteten av arbeidsstokken, og flere av disse fikk også helårsjobb på lensene, noe som sikret inntekt hele året. Det var få nye som kom til, samtidig som antall arbeidere ble sterkt redusert som følge av rasjonaliseringstiltak, noe som igjen var en følge av en stadig synkende tømmermengde. I begynnelsen av 1970-åra gikk de fleste i 1900-1910-

⁹⁴ FLM.2008.04

generasjonen av med pensjon, og nye arbeidere måtte hentes inn. De siste tiårene frem mot nedleggelsen vil få en mer utfyllende beskrivelse i kapittel 8.

Den gamle stammen på lensene hadde mange fellestrekk. De fleste hadde mer eller mindre lik bakgrunn. Spesielt for de lokale arbeiderne på vest-anlegget var dette tydelig. De fleste ble rekruttert fra nærområdene rundt anlegget, som Nerdrum og Øya- til dels også Fetsund, Balnes og Hovin. Majoriteten av mennene her hadde sitt arbeid ved bygdas to største arbeidsplasser, Nerdrumbruket og lensene. *Tømmer* var en fellesnevner for disse bedriftene. Det var få småbruk på vestsida, og de fleste livnærte seg av det de tjente på elva eller sagbruket. Vinterstid var det i perioder knapphet på arbeid, og mange var løsarbeidere i Oslo eller andre steder i vinterhalvåret. Arbeiderne i helårsgruppa ble også i all hovedsak rekruttert fra områdene rundt vest-anlegget.

Fetsund lenser med deler av Nerdrum og Hovin. Bak i venstre bildekant skimtes noe av bebyggelsen i Lillestrøm. (foto: Widerøe/Akershusmuseet)

Et annet fellestrekk var det tette samholdet arbeiderne imellom. Mange var i slekt med hverandre, eller de hadde vokst opp sammen. Det var lite som forandret seg i det lille lokalmiljøet rundt lensene. En fellesnevner for alle som bodde nær lensene, var tilknytningen til elva. Du trengte ikke å jobbe på lensene for å ha «ælvblod» i årene. *Alle* hadde et forhold til elva – gammel som ung, kvinne som mann. For de lokale guttene som begynte på lensene, ble de fleste rekruttert av et familiemedlem, noe som påvirket arbeidsmiljøet i stor grad. For mange var lensene et sted de hadde vokst opp med og som de var kjent med lenge før de selv begynte å jobbe på lensene. Vi kan nesten si at fløtingsyrket gikk i arv fra far til sønn. Det var

ikke slik at sønnen tok over farens arbeidsoppgaver, men mange guttebarn av lensearbeidere fulgte i sin fars fotspor og ble også lensearbeidere (den samme tendensen var det ved de mange sagbrukene i Fet). Dette vil jeg gå nærmere inn på i kapittel 6.

En interessant side ved Fetsund - og ennå mer lokalt Nerdrum- er at vi her kan skille mellom «lensearbeiderfamilier» og «sagbruksfamilier». I flere søskenflokker jobbet alle guttene på lensene eller på sagbruket, alt ettersom hvor faren arbeidet. Nerdrumbruket lå bare noen hundre meter fra Fetsund lenser på Nerdrum. Arbeiderne på saga hadde tilsvarende arbeidsforhold og arbeidstider som fløterne ved lensene. Begge steder hadde også en fast arbeidsstokk med helårsansatte. Likevel var lille Nerdrum delt i to. Til tross for at de utenom arbeidstid var sammen om flere fritidsaktiviteter, var det et klart skille mellom «lensearbeiderfamilier» og «sagarbeiderfamilier». Ung som gammel; det var ytterst få som «byttet» side i valg av arbeidssted. I sin studie av Saugbruksforeningen og arbeidermiljøene langs Tistedalen, peker Edvard Bull på at arbeiderne ved Saugbruksforeningen var delt inn i to helt adskilte miljøer til tross for at Fredrikshald by og Tistedalen bare lå 2,5 km fra hverandre. Her var skillet ennå mer ekstremt enn på Nerdrum. Som Bull skriver: «(...) og før syklenes, bussenes og åttetimersdagens tid, skulle det ikke store avstanden til for å *isolere* et arbeidsmiljø. Når en har arbeidet fra klokka seks til seks, går en ikke langt etterpå hvis en kan unngå det. Gjennom avisene fra forrige århundre får en derfor inntrykk av at folk nede i hovedbyen ofte glemte at Tistedalen eksisterte – og de «oppi dølen» kjente seg utenfor.»⁹⁵ Det er mulig å forestille seg mye av det samme på Nerdrum, den tid det var 12-timers dag også her.

Når det gjelder lensearbeiderfamilier i Fet, kan enkelte spore sine røtter tilbake til fløtere ved Bingen tidlig på 1800-tallet. Et eksempel er slekta til Wilhelm Pedersen, som vi stiftet bekjentskap med tidligere i kapittelet. Etter siste krig ble far-sønn-lenken oftere brutt ved at sønnen tok seg annet arbeid, eller at de bare ble på lensene noen få sommersesonger.

Hva med arbeiderne på øst-anlegget? Hovedvekten av de som arbeidet på fløtingsanlegget på østsida, var småbrukere, gjerne fra steder som Roven, Jahren og Gansdalen. Det var svært få helårsansatte som bodde i disse områdene. Mange jobbet i skogen vinterstid. Arbeidsstokken på øst-anlegget var nesten like stabilt som på vest-anlegget. De samme kom igjen år etter år. Det går sågar historier om flere som fikk tilbud om helårsarbeid i

⁹⁵ Bull, 1972: 25.

byen eller andre steder, men som takket nei fordi de ble så «våryre» når isen smelta at de måtte ned på lensene når *ælvebudet*⁹⁶ fra Fetsund lenser kom i posten.

Når det gjaldt arbeiderne utenbygds fra, går de samme fellestrekkene igjen. Mange av arbeiderne fra distrikter som ligger flere mil fra Fetsund, ble også regnet som «faste sesongarbeidere». Det virker som også flere av de tilreisende var i slekt eller kjente hverandre godt før de begynte på lensene. Mange jobbet sammen i skogen vinterstid og var i derfor utgangspunktet ei sammensveiset sosial gruppe.

Arbeiderne på lensene var en blanding av helårsansatte og sesongarbeidere. De fleste jobbet på lenseanlegget, men på lensene var det også spesialoppgaver som båtmannskap, snekkere, båtbyggere og smed. For å kunne gi en noenlunde riktig karakteristikk av arbeiderne kan det være fruktbart å dele arbeiderne inn i noen hovedgrupper etter arbeidsforhold og geografisk tilhørighet.

Fetsund Gruppe 1. De helårsansatte fra Fet

Arbeidsstokken på Fetsund lenser ble delt inn i to hovedgrupper, av bedriftsledelsen kalt «Fetsund Gruppe 1» og «Fetsund Gruppe 2». De fleste arbeiderne var bare ansatt i fløtingssesongen. Lengden på sesongen var aldri helt lik. I et normalår varte den fra midten av mai til oktober. Men i enkelte tilfeller kunne sesongen vare til uti november. I de siste driftsårene var sesongen kortere på grunn av minkende tømmermengde, hvor sluttrensken i Øyeren kunne ta til så tidlig som i midten av september.⁹⁷

Et mindretall av arbeidsstokken hadde fast helårsarbeid ved bedriften. Disse arbeiderne utgjorde det ledelsen kalte «Fetsund Gruppe 1». Arbeiderne selv kalte gruppa for *fystegruppa*, *vintergruppa* eller *helårsgruppa*. I fløtingssesongen var majoriteten av disse sysselsatt som lensearbeidere på fløtingsanlegget ute i elva. Men blant de fast ansatte finner vi også en smed, en materialforvalter, snekkere, båtbyggere og mekanikere. Utenom fløtingssesongen var helårsgruppa i sving med en lang rekke vedlikeholdsoppgaver av fløtingsanlegget. Arbeiderne bygde blant annet nye flåter, hogde til lensestokker og slo ned

⁹⁶ Ælvebud var et ferdig frankert postkort som sesongarbeidene fikk i god tid før hver sesong. Arbeiderne sendte dette tilbake til lensene med svar om de ville ha jobb påfølgende sesong. Ved gjennomgang av flere hundre slike ælvebud i lensens arkiver har jeg sett av bare et fåtall svarte «nei» på lensenes forespørsel, da gjerne i forbindelse med sykdom.

⁹⁷ Gfff arkiv: Basert på gjennomsnittlig anslag i Generalrapportene til Gfff (Glommens Fellesfløtingsforening) 1861-1985.

nye påler i elva. Vintergruppa hadde også vedlikeholdsansvaret for alle bygningene på land. Både denne gruppen, samt sesongarbeidere og ungdommene fra Fet vil vi komme nærmere inn på både i senere kapitler.

Fetsund Gruppe 2. Sesongarbeiderne

Denne gruppa utgjorde i hele driftsperioden majoriteten av arbeiderne. Alle lensearbeiderne fra Fet startet sin fløterkarriere som sesongarbeidere. Ble de lenge nok, rykket de som ønsket eller fikk mulighet - opp i helårsgruppa. Sesongarbeiderne ble tatt inn på lensene når fløtinga startet om våren og sagt opp igjen hver høst. I mange år skapte disse arbeidsforholdene usikkerhet blant sesongarbeiderne: Fikk de arbeid sesongen etter, eller måtte de skaffe seg annet livsopphold? Etterhvert ble arbeidsforholdene noe mer formalisert, og de sesongansatte fikk en form for arbeidsavtale på sesongbasis. De med lengst fartstid ble lovet arbeid den påfølgende sesongen. De fleste sesongarbeiderne hadde som nevnt annet arbeid utenom sesongen. Noen hadde småbruk og drev med skogsarbeid vinterstid. Andre igjen hadde et lite verksted, drev butikk eller hadde arbeid utenfor bygda, for eksempel i Lillestrøm eller Oslo. Men spesielt før siste krig var det flere som ikke hadde annen inntekt enn den fløtinga gav i sommerhalvåret, og enkelte måtte ty til såkalt *nøssarbe*, som snømåking eller andre strøjobber. For disse var lensene redningen i vanskelige tider.

Ungdom fra Fet

I mange tiår var sommerjobb på lensene et springbrett for videre arbeid ved bedriften, og før siste krig var det mange ungdommer i Fet som satset på en karriere som lensearbeider. Lensearbeid, sagbruks- eller gårdsarbeid var i mange år hovedinntektskildene for skoleungdom i lokalområdet. Som nevnt ble det flere jobbmuligheter for ungdommen etterhvert, blant annet ved Ekornes Møbelfabrikk. Rekrutteringen av unge arbeidere og tendensen til at sønn fulgte far i valg av arbeid vil bli behandlet nærmere i kapittel 6.

Tilreisende sesongarbeidere

Tilreisende sesongarbeidere utgjorde en viktig del av arbeidsstokken ved Fetsund lenser. Et sikkert vårtegn på Nerdrum og Øya var da de tilreisende inntok arbeiderboligene på lensene.

«(...) Solunger ere dyktige Folk i alt, hvad der henhører til deres Bygders Hovedbedrift, - Tømmerets Hugning, Kjøring og Flødning. De udvikle under disse Arbejder, hvortil de

tradisjonelt øves fra Barnsben, en Kraft, Udholdenhed, Haardførhed, Raskhed og Dristighed, der maa vække Beundring ...».⁹⁸

Slik beskriver Distrikslege Christoffer Munthe skogsarbeiderne fra Solør – kalt *Solunger* - i sin medisinalberetning for Sør-Østerdal i 1871. Majoriteten av de tilreisende på lensene kom fra områder i Solør og Odalen. Munthes beskrivelse passer også godt på odølingene, som av mange i Fetsund ble kalt «*hardhanar*.» Uttrykket ble muligens brukt med henblikk på deres styrke, arbeidsinnsats og at de var vant til tungt kroppsarbeid.

Bedriftsledelsen klarte ikke å rekruttere nok folk fra lokaldistriktet. Det var derfor nødvendig å knytte til seg arbeidskraft fra annet hold. Det er vanskelig å tallfeste hvor stor del av arbeidsstokken de tilreisende utgjorde. Men for eksempel i 1950-åra, kunne denne gruppa utgjøre omlag 30-40 personer i en arbeidsstokk på 200.⁹⁹ De tilreisende tilhørte forøvrig «Fetsund Gruppe 2» på ansiennitetslista. Til tross for at flere av de tilreisende var på lensene i mange år, var vinterarbeid forbeholdt arbeiderne fra Fet.

De fleste av *Solungene* fulgte tømmeret nedover vassdraget helt fra områder rundt Elverum og Atna, og kom vanligvis til Fetsund litt uti sesongen. Odølingene var derimot som regel fast stasjonert på Fetsund gjennom hele sesongen. I de siste driftsårene kom de fleste tilreisende fra Setskog- området og utgjorde da faktisk majoriteten av arbeidsstokken.

Felles for mange av de tilreisende ved Fetsund lenser, uavhengig av hvor de kom fra, var at de arbeidet i skogen som tømmerhoggere vinterstid. Flere hadde også et lite småbruk. Da skogsdrift og fløting hører sammen, har det alltid vært en arbeidsvandring mellom disse yrkene. I vassdragene var det behov for erfarne fløtere, og mange ble rekruttert fra skogen. Det var vanlig at skogsarbeiderne selv var med å slå uti elva det tømmeret de hadde hogd om vinteren. Mange var med på sluttrensken i tverrelvene nær hjemstedet først, før de dro videre.

I de første tiåra av 1900-tallet var det stor knapphet på arbeid. Mange kom derfor langveisfra på jakt etter jobb. Spesielt i enkelte fløtningssesonger tidlig på 1900-tallet vrimla vassdragene av fløtere. Et rekordår er 1917. I mannskapslister for Bingen- og Fetsund lenser finner vi da at hele 348 av arbeiderne var fra Fet. Samtidig var 167 fra Nord- Odal. Av andre

⁹⁸ F. Bätzmänn, *Uddrag af ældre og nyere Forfatteres Skrifter*, København 1880 (gjengitt i Vestheim, 1998: 149).

⁹⁹ Gfff arkiv: Anslag basert på gjennomgang av mannskapslister i Fetsund lensers arkiver, samt intervjuer med tidligere lensearbeidere. Se forøvrig T. S. Berg, *Solunger og hardhanar – Tilreisende sesongarbeidere ved Fetsund Lenser*, artikkel i Årringen (lokalhistorisk tidsskrift for Fet og omegn) 2009: 50.

arbeidere var 61 fra Sørums, 53 fra Sør-Odal og 45 fra Solør. I samme liste finner vi også at 39 av arbeiderne kom ifra ulike steder i Sverige. I lys av denne lista kan vi med rette kalle de tilreisende for «fløytas rallarer».¹⁰⁰

De tilreisende var ukependlere, og arbeidsuka på lensene var lang med arbeid seks dager i uka. De fleste dro hjem etter endt arbeid lørdag, da arbeiderne sluttet klokka 13 og kom tilbake søndag kveld. Både odølingene og soløringene kom med tog, men de fra Solør måtte bytte tog på Skarnes.¹⁰¹ Utover i 1950-åra ble det forøvrig vanligere for odølingene å ta drosje til og fra Fetsund. På den måten ble helgene hjemme litt lengre, da de først dro hjemmefra mandag morgen. I bedriftens to siste tiår ble det forøvrig også slutt på lørdagsarbeid. Majoriteten av de tilreisende var innlosjert i boliger forbeholdt tilreisende, men enkelte leide seg også inn privat. Boforholdene var enkle, men sett i forhold til koielivet i skogen, må enkelte av boligene på lensene ha fortonet seg som rene luksusen. Den største boligen, kalt *Vinkelen* eller *Spisesalen* hadde sågar ei kokke som lagde middag og gjorde rent. Losji og middag var gratis, men frokost og brødmatt holdt arbeiderne seg selv med.

Fløtere fra Setskog utenfor Vinkelen/Spisesalen i 1965. Mange av de tilreisende kjente hverandre godt fra før, noe som skapte et tett samhold også blant denne gruppa. (foto: Asbjørn Østby)

I arbeidet på lensene gikk de tilreisende inn i arbeidsstokken på lik linje med lokale. Men ble de dermed integrert i miljøet på Fetsund i arbeidstid og fritid? Var de et samfunn for seg selv? Det er selvsagt vanskelig å gi et entydig svar på dette, men det kan virke som om miljøet i de ulike innkvarteringsstedene var relativt lukket. Dette skyldtes selvsagt at de fleste dro hjem i helgene og dermed ikke traff så mange fetsokninger, annet enn lokale

¹⁰⁰ Gfff arkiv: Mannskapsliste Fetsund lenser (alfabetisk bok) for året 1917.

¹⁰¹ Da det er lenger til Solør enn Odalen fra Fetsund, var det nok flere solunger enn odølinger som var lå over i Fetsund i helgene. Flere solunger skal ha dratt hjem kun annenhver helg. Som en kuriositet kan det nevnes at en odøling skal ha syklet til og fra Odalen hver helg!

lensearbeidere. Hovedforklaringen er likevel å finne i arbeidstida. Mens de fleste lensearbeiderne tok hvilepausene og spisepausene i flytende hvilebrakker på elva, gikk de tilreisende på land og inn i Spisesalen/Vinkelen i matpausene. De gikk derfor glipp av den daglige praten med lensearbeiderne fra Fet. Det var selvsagt også prating i arbeidstida, men arenaen for å knytte sosiale bånd var likevel sterkest i pausene. De tilreisende hadde sitt særegne miljø knyttet til innkvarteringsstedene – og ble et lite samfunn for seg selv

Boplasser for lokale lensearbeiderfamilier

Lensehus og lenseplasser

I forbindelse med anleggelsen av lensene ved Fetsund, kjøpte Christiania Tømmerdireksjon opp store områder langs Glomma i Fet. Fra før eide direksjonen områder i Sørum. Inkludert i områdene i Fet og Sørum var også gamle husmannplasser, men flere nye hus ble også bygd av direksjonen. Disse eiendommene ble kalt lensehus – også kalt *lenseplasser* - og lensebruk. Forskjellen var at der lensehusa var eiendommer uten nevneverdig dyrka mark, var lensebruka småbruk med en liten jordlapp og små buskaper. Det var flere lensebruk i Sørum enn i Fet. Lensehusa hadde ikke åkerlapper, men også her kunne arbeiderne dyrke mat til selvberging. Det var heller ikke uvanlig at lensearbeiderne hadde ei ku, gris, høner og kaniner.

Etter siste krig ble flere av eiendommene kjøpt fri av lensearbeidere som hadde leid husvære av tømmerdireksjonen.

I dette avsnittet vil jeg hovedsakelig konsentrere meg om lense - eiendommer på Nerdrum og Øya, beliggende på vestsida av elva. Totalt sett var de fleste husene på Nerdrum og Øya selveierhus, men flere familier leide også bolig av lensene. Opprinnelig var det flere husmannsplasser under Nerdrum-gårdene på Nerdrum og Øya, men flere flyttet dit i forbindelse med at det ble aktivitet på Fetsund lenser og at sagbruket på Nerdrum ble utvidet.¹⁰²

Nerdrum og Øya

Opprinnelig ble området på Øya kalt *Vestvollen*. Navnet *Øya* ble opprinnelig bare brukt om det området som *virkelig* var ei øy. I senere tid har også halvøya nord for Merkja i noen grad

¹⁰² J. E. Horgen, *Bygdehistorie for Fet, bind 2*, utgitt av Fet kommune 1985: 324.

blitt omtalt som Øya. Men deler av bebyggelsen på halvøya blir av mange også kalt *Inngjerdinga*.¹⁰³

Alle bostedene på Øya ble bygd opp av lensearbeidere, og lensene var fram til 1960-åra den viktigste arbeidsplassen for beboerne her. Mange i dette området var langt på vei selvforsynt med jordbruksvarer. De fleste hadde en liten jordlapp hvor de dyrka poteter og grønnsaker. Noen hadde også litt korn og høy. Det var også vanlig å ha ku, gris og høner.

Øya-folket utgjorde på mange måter et eget samfunn. Slektene var svært bofaste og inngiftet i hverandre. På lensenes mannskapslister ser vi blant annet at flere av Øya-boerne ble skrevet inn med fellesbetegnelsen «Øen» som etternavn. Ennå bor noen få etterkommere etter de første som bygde på området her. Fra 1960-åra kom det derimot til enkelte nye familier uten tilknytning til området. Denne utviklingen har skutt enda mer fart de siste to tiåra, hvor tilflyttingen til området har vært stor.¹⁰⁴

Sootbrakkka – en lensebolig på Nerdrum

Bygningen ble satt opp av Christiania Tømmerdireksjon samtidig med at lensene ble flyttet fra Sørumsdal til Fet. Mange fløtere fulgte med fra Sørumsdal, og det var helt nødvendig og skaffe til veie nok husrom til de nyankomne. Samtlige familier som flyttet inn her i 1861, kom fra Sørumsdal. I folketellingen for Fet i 1865, blir boligen omtalt som *Soots Arbeiderbolig*, etter lensebestyrer Gunerius Soot. Siden har navnet *Sootbrakkka* fungert som en forkortelse. Boligen har samtidig også blitt kalt *Lensebrakkka*, *Vilbergbrakkka* eller *Gulbrakkka*. På folkemunne ble den oftest bare omtalt som *Brakka*. Sootbrakkka er i dag unik, som den eneste gjenværende av de mange arbeiderbrakkene i Fet fra 1860- 1870-åra.¹⁰⁵

Huset, i to etasjer pluss loft, er satt opp av laftet tømmer kledd med panel. Huset er fundamentert opp på en høy mur ved elvebredden. Det skyldes storflommen i 1860. Direksjonen ville forsikre seg om at de bygde fundamentet så høyt at kommende flommer ikke skulle nå helt opp til leilighetene. Flommen i 1860 var den største siden Storofsen i 1789. Ingen flommer siden truet beboerne i Brakka.¹⁰⁶

¹⁰³ Horgen, 1985: 416.

¹⁰⁴ Hentet fra Horgen (bind 2), 1985: 416

¹⁰⁵ Horgen, 1985: 530.

¹⁰⁶ E. Mortensen, *Bygningene ved Fetsund Lenser*, utgitt av Fetsund Lenser, 2007: 28-31.

I Brakka var det opprinnelig ni leiligheter. Mange av beboerne som flyttet inn i 1861, bodde her livet ut. Samtidig slo også flere etterkommere etter disse seg ned i Brakka. Dette til forskjell fra de andre boligbrakkene i Fet, hvor det var stor inn- og utflytting.¹⁰⁷ I bind 2 av bygdehistoria for Fet, slår forfatter Jan E. Horgen fast at mange av «lensepionerene» som flyttet inn i 1860-åra som 30- 40- åringer, «nå har stor etterslekt i Fet» og mange fetsokninger kan føre sine slektslinjer til Sørums via Brakka.¹⁰⁸ Folketellinga fra 1865 viser at det bodde 9 familier i huset, i alt 52 personer.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg fokusert på lensearbeideren. Hvem han var og hvor han kom fra. Fordi arbeidsstokken ved lensene var så stabil gjennom mange år, kan vi slå fast at lensearbeideren ved Fetsund fram til inngangen av 1970-årene var en relativt ensartet gruppe. Miljøet rundt lensene var lite og gjennomsiktig. De fleste arbeidet enten på lensene eller på det store sagbruket Nerdrumbruket. Det var få som byttet mellom disse arbeidsplassene, og rekrutteringen foregikk primært innenfor det jeg gar kalt «lensearbeiderfamilier» og «sagarbeiderfamilier». Også flere i gruppen jeg har kalt «tilreisende sesongarbeidere» var tilnærmet faste sesongarbeidere som kom tilbake i flere år. Disse ble også i hovedsak rekruttert gjennom familie eller venner.

Til tross for at arbeidet på lensene for de aller fleste var sesongarbeid, valgte mange i generasjonene født frem til ca. 1910 å bli på lensene til tross for nærheten til jobbmarkeder i Lillestrøm- og Oslo området. Flere i denne generasjonen fikk etter hvert helårsarbeid ved lensene og ble der til de gikk av med pensjon rundt 1970. Etter generasjonsbruddet i 70-årene måtte lensene hente inn arbeidskraft utenfor lensemiljøet.

¹⁰⁷ Horgen, 1985: 532.

¹⁰⁸ Horgen, 1985: 532.

Kapittel 5. Arbeid og arbeidsfunksjoner på fløtingsanlegget

Hvordan fungerte fløtingsanlegget på Fetsund lenser? Hva bestod arbeidet av? Og hvordan utviklet anlegget seg over tid? Dette er sentrale spørsmål som skal besvares i dette kapitlet. Anlegget på Fetsund lenser forandret seg mye i løpet av driftstiden på 124 år. I min framstilling deler jeg bedriften inn i ulike epoker, fra tiden da lensene var distriktets største arbeidsplass med opptil 300 arbeidere fram til rasjonaliseringen tok til i 1960-årene. I dette kapitlet vil jeg også fokusere på hvordan forandringene påvirket arbeiderne som i takt med endringene måtte omstille seg nye arbeidsmåter. I dette kapitlet vil jeg også gi en oversikt over arbeidet utenom fløtingssesongen, som var helt essensielt for å kunne gjennomføre fløtingssesongene. Dette arbeidet var forbeholdt lensenes helårsgruppe, som hadde lengst ansiennitet ved bedriften.

Lenseanleggets utvikling

Utløsende for endringene av anlegget var indre faktorer, som modernisering, og ytre faktorer, som tømmermengden i elva. Felles for endringene var at de påvirket lensearbeidernes arbeidssituasjon, primært som følge av nedbemanninger som startet i 1960-årene, sekundært ved at nye sorteringssystemer forenklet arbeidet med utsortering av tømmer.

I forrige kapittel ble det gitt en beskrivelse av etableringen av lensene i 1860-årene. Foruten denne kan vi dele lenseanleggets historie inn i tre andre hovedperioder. To av disse periodene blir beskrevet i dette kapitlet. Den siste perioden som omhandler lensenes tre siste tiår, kommer jeg tilbake til i kapittel 8 som omhandler avviklingen av Glomma-fløtinga.

1899-1937: «Storlensa»

«De sku´ ha vøri her den gongen. Da var det virkelig liv på fløyta. Tohundreogfemti mann drøyt på arbe, og det gjekk for fullt på sju lenser. På østsia hadder´u Hvalslensa og Presten, og på vestsia hadde vi Fisiko, Brakka og Lund, åsså hadder´u Leirtangen og Russhølet.»¹⁰⁹

(*Wilhelm Pedersen* (1897-1975), Fetsund, lensearbeider 1906-1967)

¹⁰⁹ B. Bergersen, intervju med Wilhelm Pedersen i 1975.

Soppemaskinene kommer

Etterhvert som tømmermengden i Glommavassdraget tiltok, ble det klart at sleping med bom over Øyeren hadde sine klare svakheter. I uvær kunne mye av tømmeret havne på land. Nye og moderne metoder for å bedre effektiviteten i tømmerfløtinga presset seg fram.

Allerede i 1876 oppfant lensebestyrer R.C. Furuholmen ved Furuholmen lense i Østfold, landets første soppemaskin. Denne maskinen kunne bunte tømmeret maskinelt. I Østfold ble denne kalt «mosemaskin».¹¹⁰ Dette markerte oppstarten på en mekanisering av arbeidet på de store lenseanleggene i Norge. Prinsippet bygde på at tømmeret ble lagt i kryss oppå hverandre – ofte kalt et *flak*. Hvert lag inneholdt omlag 28 stokker. Første og andre lag ble krysslagt på samme plass, deretter ble flåten vendt 90 grader og et siste lag ble anlagt vinkelrett på lag to.¹¹¹ Bare åtte år senere ble denne maskinen erstattet med en modernisert versjon. Denne kunne svinge 90 grader, slik at flåten - soppa - ble liggende på plass til den var ferdig. Apparatet kunne også soppe flere lag tømmer enn den gamle. På Hvidsten lense i Østfold hadde man fra 1885 en maskin som kunne soppe ni lag med tømmer. Endelig utviklet Arnt Svartedal i 1901 den soppemaskinen som ble brukt av Glomma fellesfløtingsforening helt fram til 1985. Arnt Svartedal var for øvrig bestefar til Øyeren-slepebåten «Mørkfos» siste skipper med samme navn.¹¹²

*Soppemaskin ved Fetsund lense i 1985.
(foto: Fet kameraklubb)*

I 1898-99 ble lenseanlegget på Fetsund utvidet, noe som blant annet omfattet Furuholmens soppemaskin.¹¹³ Det var meningen at denne skulle brukes til flaking av Lillestrøm-tømmeret, men dette ble ingen suksess. Til tross for mannskapsutvidelser ble

¹¹⁰ Blakstad, 1939, *Tømmerfløtingen i Nedre Glomma gjennom de siste hundre år: 140*.

¹¹¹ E. Mortensen, *Soppemaskinene ved Fetsund Lense*, i Årringen, lokalhistorisk tidsskrift, 2003: 38.

¹¹² Gfff Hovedarkiv nr. 330, *Soppemaskiner i Fetsund og Lillehammer*.

¹¹³ Gfff Hovedarkiv nr. 330, *Soppemaskiner i Fetsund og Lillehammer*.

arbeidet for tidkrevende. Dessuten var apparatet plassert ved sorteringsrenna midt i elva, noe som var til hinder for det øvrige arbeidet.

En dampdrevet soppemaskin bygd i tre, der pongtongene også var i tre, ble tatt i bruk på Fetsund i 1905. Samtidig ble det slutt på å føre tømmer i bommer over Øyeren. I 1907 gikk lensene over til elektrisk drift, og anskaffet i de kommende åra de soppemaskinene som lensene brukte fram til nedleggelsen i 1985. Oppbyggingen av det første lenseanlegget ble fullført da det siste av i alt fire maskiner ble bygd i 1916.¹¹⁴

I 1911 ble en sjette *sjunk* – arbeidslense - tatt i bruk. Den ble kalt *Fisikosjunken*. Anlegget var nå på sitt største, og Fetsund lenser var i denne perioden det største lenseanlegget i Norge. Den gjennomsnittlige arbeidsstyrken var fra 200 til 250 mann.¹¹⁵

Vi har få opplysninger om lensearbeiderne i denne perioden, men det er naturlig å anta at antall arbeidere steg gradvis ettersom anlegget vokste, og at arbeidsstokken forble relativt stabil etter disse utvidelsene. Med unntak av noen år på 1930-tallet var tømmermengden i denne perioden stabilt høy. Antall arbeidere var på det høyeste i lensenes historie i denne fasen. For Bingen sank derimot antall arbeidere kraftig i denne perioden. I 1920-åra ble for første gang motorbåter med vinsj tatt i bruk i fløtinga. Disse ble kalt *varpebåter* eller *Karibåter*. Dette innebar en stor forbedring i arbeidet med å dra ut tømmer til Fetsund. Tidligere hadde Bingen «hakalag» av fløtere som utførte dette med håndmakt med fløterhakan som eneste hjelpemiddel. Den gang kunne den faste arbeidsstyrken på Bingen utgjøre over 200 mann. Etter at motorbåtene gjorde sitt inntog, var den faste arbeidsstyrken bare på omlag 20 mann.¹¹⁶

Sjunkene

Ved arbeidslensene var det fram til og med 1937- sesongen såkalte *sjunker*. En sjunk er en sorteringsstasjon. Hvor navnet «sjunk» kommer fra vites ikke, men flere tidligere lensearbeidere har ment at ordets betydning kan ha noe med «innsnevring» å gjøre. På sjunken ble alt tømmeret registrert, og *strømtømmeret* som skulle til sagbrukene rundt Øyeren

¹¹⁴ Gfff Hovedarkiv nr. 330, *Soppemaskiner i Fetsund og Lillehammer*.

¹¹⁵ For perioden ca. 1916 til ca. 1937, hadde lensene omlag 250 mann i arbeid til enhver tid (anslag basert på gjennomgang av Gfff arkiv: Liste over antall arbeidere 1935 - 1939). Det høyeste registrerte antall arbeidere på Fetsund lenser er fra 1917, hvor det arbeidet 318 personer på lensene. Forøvrig ble det i denne fløtingssesongen registrert over 783 arbeidere i fløtningsdistrikt 8 totalt (Fetsund lenser, Bingen lenser og Øyeren). Det skyldes å legge til at det var mange arbeidere som kun var innom i kortere perioder av gangen.

¹¹⁶ Anslag basert på gjennomgang av Gfff arkiv: Liste over antall arbeidere 1930-åra.

og Nitelva, sortert ut. I skogen hadde hver enkelt stokk blitt merket med kjøperens eget merke slik at de fikk igjen tømmeret de hadde bestilt. På denne måten kunne alt tømmeret i vassdraget fløtes sams. Alle medlemmene av Christiania Tømmerdireksjon var pålagt å ha et merke som var godkjent av direksjonen.¹¹⁷

Brakkesjunken 1916. På sjunken arbeidet i gjennomsnitt 30 mann. Tømmeret ble registrert av stikkeren som satt i et såkalt «stikketelt». «Teltet», som var av tre, ses her midt i bildet m/skråtak. (foto: Norsk Skogmuseum)

Selve sjunken bestod av to flåter som lå i strømmretningen. Avstanden mellom flåtene var omlag fire meter. På hver sjunk arbeidet i gjennomsnitt 30 mann.¹¹⁸ Ovenfor hver sjunk var det en beholdning av tømmer. Lensearbeiderne sørget for at ledelensene og arbeidslensene inneholdt nok tømmer for dagens sortering. Fra arbeidslensene ble tømmeret ført inn i sjunken mellom flåtene. På flåtene sto sortererne og ropte ut hvilket merke den enkelte stokken hadde. Ved siden av satt *Stikkeren* som registrerte og noterte merkene på et skjema. Under denne prosessen ble hver enkelt stokk notert, uansett hvor den skulle. På den måten ble det registrert nøyaktig hvor mange tømmerstokker som passerte Fetsund hver dag. Stikkeren måtte være stø på hånda og kvikk i hodet. Denne oppgaven gikk på omgang sortererne imellom.

Rett nedenfor sjunken ble tømmeret fordelt slik at *Strømtømmeret*, ble sendt direkte til sortering på finsorteringsanleggene, kalt *soppelag*. Det var to slike anlegg, ett på hver side av

¹¹⁷ Risåsen, 2008: 143.

¹¹⁸ Gfff arkiv: Boks: 300 D30005. Omlegging av lensene 1937-1938. Redegjørelse fra direktør Johs. Johannsessen 1937. Ifølge han var det i tillegg til 30 arbeidere på hver sjunk, 12 mann i Soppelaget og 45 mann fordelt på fire soppemaskiner. Tilsammen utgjorde dette 203 personer.

Glomma. Disse lå på landsiden, innenfor sjunkene, men før omleggingen i 1937-38 var det i perioder soppelag også utenfor sjunken midt i elva. Soppelagene var konstruert slik at hver kjøper (sagbruk) hadde hver sin avdeling eller bås. Disse båsene ble kalt et *sopppestø*.

Tømmeret i de ulike sopppestøene ble så manuelt soppet (buntet) før det ble slept avgårde med båt til kjøperen. Tømmeret som skulle over Øyeren ble kalt *Øiertømmer*. Dette trengte ikke å finsorteres, da alt skulle over innsjøen. Øiertømmeret ble fløtet fra sjunken til yttersiden av finsorteringsanlegget, hvor stokkene ble soppet av en soppemaskin uavhengig av eiermerkene på stokkene. Før soppemaskinene ble tatt i bruk i 1905, ble tømmeret samlet i ringbommer og slept over Øyeren av slepebåter. En ringbom var sammenlenkede kjeder av tømmerstokker som omsluttet løst tømmer. Soppemaskinene besto av to pongtonger på 60 meters lengde som var bundet sammen av stålbruer. Pongtongene dannet en kjørebane for en bevegelig bru som gikk på skinner. Denne brua var forsynt med tre bøylor – *sverd* - som kunne senkes og heves. Når tømmeret ble fløtet inn i maskinen, var sverdene hevet. Deretter ble de senket ned i vannet, og tømmeret ble presset mot en fast bru som også var forsynt med sverd. Deretter ble en vaier – kalt ei *grime* slått rundt tømmerstokkene, sverdene på den faste brua ble hevet og den ferdige soppa ble dyttet ut av maskinen. Gjennomsnittlig antall arbeidere på soppemaskinene i 30-åra varierte noe, men lå i underkant av 20 mann.

1938-1965: Rasjonaliseringen tar til

Mengden innmeldt tømmer til fellesfløtningen sank kraftig ved inngangen til 1930-åra. I 1930 passerte nesten 13 millioner stokker Fetsund. Året etter var tallet i underkant av 5 millioner. 1932 markerte bunnåret med bare ca. 3,5 millioner.¹¹⁹ Hovedårsaken til fallet finner vi i den norske økonomien, som fikk en knekk høsten 1930 som en direkte følge av krakket i New York året før. I Norge sank bruttonasjonalproduktet med 8 % fra 1930 til 1931 og nådde 1930-nivået først i 1934.¹²⁰ I disse årene var arbeidsløsheten helt oppe i 33,4 % av de fagorganiserte arbeiderne (1933).¹²¹ Da den norske økonomien tok seg opp igjen fra 1933-34, steg også tømmermengden til «normalt» nivå igjen – det vil si mellom 7-10 millioner. For eierne var likevel situasjonen usikker.

¹¹⁹ Gfff arkiv: Årsberetning og regnskap for fløtinga i Glomma. Statistikk hentet fra årsberetning for 1971: 25.

¹²⁰ Tvedt, Knut Are. (2013, 25 oktober). Norsk Historie fra 1905 til 1939. I Store norske leksikon. Hentet 1. november 2013 fra http://snl.no/Norsk_historie_fra_1905_til_1939.

¹²¹ Ibid.

Hovedgrunnen for å legge om driften var å gjøre sorteringa mer rasjonell og effektivt. En utløsende faktor var at antall stokker til lokale bedrifter stadig gikk nedover. Tidligere hadde dette tømmeret utgjort en langt større del av det totale tømmerkvantumet. På 1800-tallet gikk det meste av tømmeret til sagbruk. Men i årene før ombyggingen endret dette seg, noe som gjorde det gamle systemet unødvendig tungvint. I et brev datert 2. november 1937 skriver direktøren for Christiania Tømmerdirektion, Johs. Johannesen til Professor Olaf Høltedahl ved Universitetet i Oslo: «Jeg vil ha sagt, for at det ikke skal være nogen tvil om det, at det er ikke nogen tanke på å nedlegge Fetsund lenser som sorteringlenser, men uten å gå inn på ordningen av sorteringen så må vi dog gjøre visse forandringer ved sorteringsanlegget, idet den procent som nu utskilles er så langt mindre enn den for hvilken linsen i sin tid blev konstruert.»¹²²

Helt konkret førte omleggingen som ble foretatt etter 1937- sesongen, til at de seks sjunkene ble avløst av to større anlegg som lå på hver sin side av elva. De to anleggene ble kalt *Lundslensa* i vest, og *Prestelensa* i øst. Anleggene hadde to soppeapparater hver. Som ledd i effektiviseringen ble det også slutt på å registrere hver stakk etter merke, det vil si at blant annet *stikker*- funksjonen ble borte. Tømmeret som ikke skulle over Øyeren, ble nå sortert ut fra åpninger i hovedanlegget før soppemaskinene. Soppelagene for *Strømtømmeret* ble flyttet noe slik at det ble mest mulig funksjonelt i forhold til de nye hovedanleggene. Men i utseende var det nye Soppelaget nesten identisk med det forrige. Arbeidsfunksjonene var også de samme som tidligere. Tømmeret, som ble sortert ut og skulle til de lokale sagbrukene, ble (blant annet) fortsatt buntet manuelt. Øiertømmeret gikk over Øyeren som tidligere.

Omleggingen ble i likhet med fløtingsåret 1938 en suksess, hvor over 14 millioner stokker ble innmeldt og fløta i Glomma. Fløterne klarte nå å få igjennom langt mer tømmer enn tidligere, samtidig ble sorteringa enklere for arbeiderne. Det nye systemet var likevel uvant. Det første året etter omleggingen førte dette blant annet til uvanlig mange feilsorterte stokker ut fra lensene. I et brev datert 14. oktober 1939 skriver direktør i Christiania Tømmerdirektion, Johs. Johannesen, følgende til direksjonens advokat, Per Rygh: «Det er selvfølgelig ugjørlig å hindre at enkelte stokker av det tømmer som skal til mottagere i Lillestrøm går under lensene eller ved en feiltagelse fra arbeidernes side ikke blir tatt inn. Dette forhold har bestandig eksistert, men en av tømmermottagerne i Lillestrøm har beklaget seg over at spilltømmerkvantumet (feilsorterte stokker) i 1938 var større enn det har vært før

¹²² Gfff arkiv: Boks: 300 D30005. Omlegging av lensene 1937-1938.

og har antatt at årsaken var den nye sorteringsmetode som var igangsatt. Han mener å ha krav på en rimelig erstatning herfor (...).»¹²³

I brevet vedla Johannessen en statistikk som viste hvor mange prosent av tømmeret fra det nevnte firmaet som hadde unnsloppet lensene ved Fetsund og havnet på Nes/Glennetangen lenser. I 1937 var andelen 1,21 prosent. Første året etter omleggingen var andelen 3,57 prosent.¹²⁴ Johannessen mente dette skyldtes at fløterne ikke hadde fått «tilstrekkelig øvelse».¹²⁵ Men allerede i 1939 var antall feilsorterte stokker tilbake på normalt nivå. Om sorteringssystemet ble forenklet, var det nye anlegget også stort og krevde mange hender i arbeid. Tidligere har man ved Fetsund Lensers museum antatt at omleggingen førte til en stor nedbemanning, hvor så mange som 100 arbeidere ble borte.¹²⁶ Men ved gjennomgåelse av en protokoll for antall arbeidere fra åra 1935-1939 ser vi at dette ikke medfører riktighet. I august 1937 var det registrert 260 arbeidere på Fetsund. I august 1938 var antallet 255.¹²⁷

Fra det nye anlegget i 1960-årene. Bildet er av anlegget på østsiden.(foto: Per Emil Berg)

¹²³ Gfff arkiv: Boks: 300 D30005. Omlegging av lensene 1937-1938 (mappe: 02: omb. 37-54, brev datert 14/10-1939)

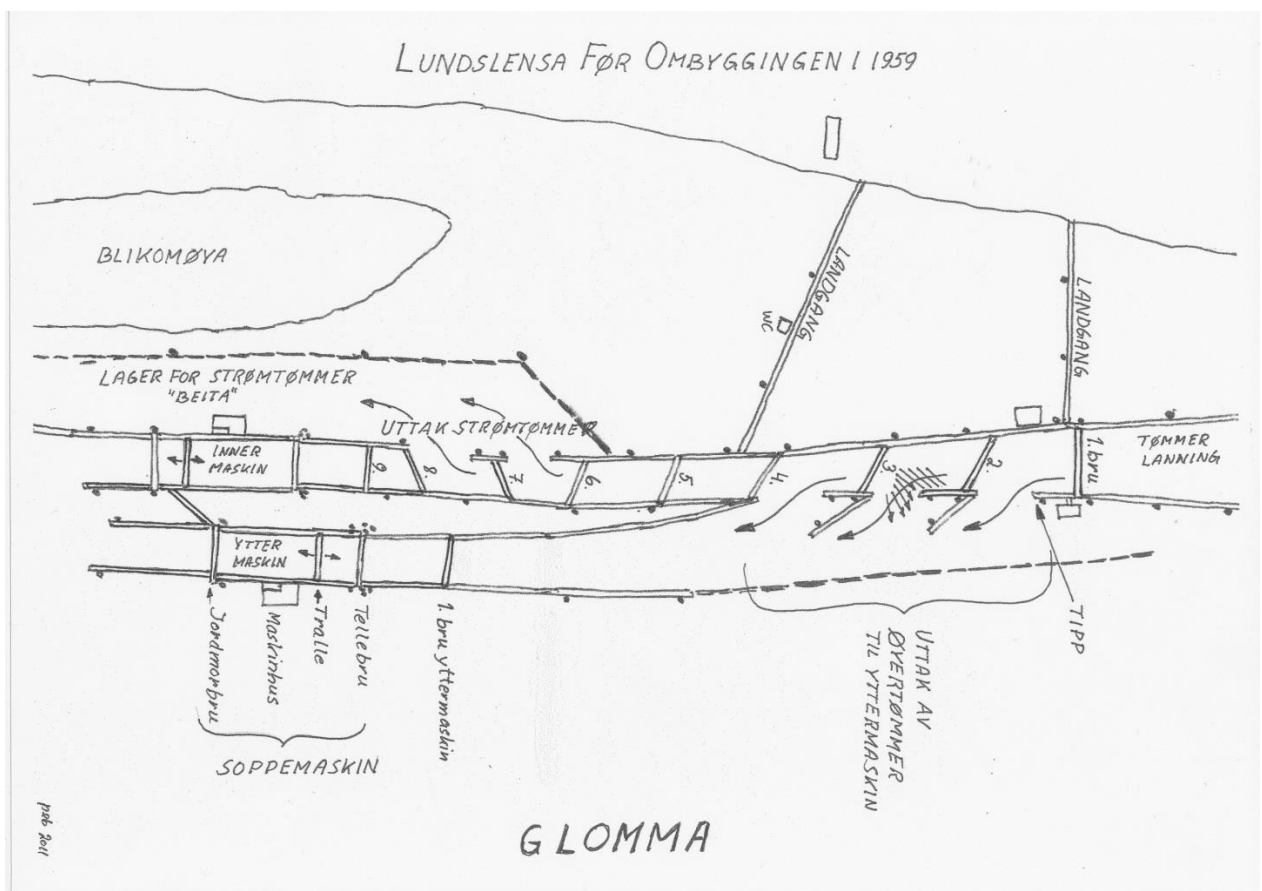
¹²⁴ Gfff arkiv: Boks: 300 D30005. Omlegging av lensene 1937-1938 (mappe: 02: omb. 37-54, brev datert 14/10-1939. Statistikken gikk helt tilbake til 1920. Gjennomgående var feilsorteringen til dette firmaet under 1. prosent av tømmerkvantumet.

¹²⁵ Gfff arkiv: Boks: 300 D30005. Omlegging av lensene 1937-1938 (mappe: 02: omb. 37-54, brev datert 14/10-1939).

¹²⁶ Blant annet redegjørelse fra lensefullmektig Tjalve Bjølgerud i 1974 (Gfff arkiv: Arkivkode 300I/D3/0005/01). Bjølgeruds redegjørelse for fløtinga ved Fetsund lenser fra 1860, gir også en rekke andre viktige faktaopplysninger som senere har blitt verifisert gjennom annet skriftlig kildemateriale.

¹²⁷ Gfff arkiv: Protokoll for antall arbeidere ved Fetsund lenser i 1935-1939.

Ser vi på flere år i perioden 1930 til uti 1950- åra, kommer det fram at antall arbeidere i gjennomsnitt sank fra ca. 250 til ca. 200.¹²⁸ I 1952 var det for eksempel registrert 214 arbeidere ved Fetsund.¹²⁹ Antall arbeidere sank også *etter* omleggingen i 1937. Årsaken til dette vites ikke, men det skyldtes ikke tømmermengden, som stadig økte i denne perioden. En mulighet er at det ble foretatt små justeringer på ny anlegget etterhvert, eller at ledelsen etter noen år med innkjøring så at arbeidet kunne utføres av færre mann. Ved gjennomgang av mannskapslistene har jeg sett at de fleste som ble borte, var tilreisende sesongarbeidere. Samtidig må det presiseres at foruten den faste gruppa med helårsansatte, kunne antall arbeidere variere relativt mye fra sesong til sesong. Dette gjaldt for alle lensenes driftsår.

Forklaring av tegningen «Lundslensa før ombyggingen i 1959»

Dette er en skjematisk beskrivelse av hvordan anlegget fungerte i en periode vi har svært god kjennskap til. Forklaringen omhandler anlegget på vestsida, *Lundslensa*. Men funksjonene var akkurat de samme på østsida, der *Prestelensa* lå. Til tross for en relativt stor ombygging i

¹²⁸ Gfff arkiv: mannskapslister for distrikt 8: 1930-1958.

¹²⁹ Gfff arkiv: Mannskapsliste for 1952. Av de 214 var 47 av arbeiderne helårsansatt.

1958 - 1959, som blir omtalt senere i dette kapittelet, var endel av systemet beskrevet under det samme fram til 1969, da et retteanlegg og et vaiertrekk endret anlegget betraktelig.

Før tømmeret kom så langt som til soppemaskinene, kalt *innermaskin* og *ytermaskin*, passerte det hele ni stålbruer som var plassert på tvers over anlegget. I perioden som her beskrives, var det sortering av tømmer til lokale bedrifter. Dette tømmeret tatt ut fra flere åpninger i anlegget, kalt *uttak*. Mellom bru 1 og 2 var det første uttaket til det løpet som førte tømmer til ytermaskinen. Mellom bru 2 og 3 var uttak nummer to og mellom bru 3 og 4 var uttak nummer tre.

Nedenfor hvert av uttakene sto i skoleferiene en skoleungdom (kalt sprettgutt) som skulle finne eventuelle feilsorterte stokker. Det som var spesielt ved dette anlegget, var at omlag halvparten av tømmeret som skulle i ytermaskinen, ble dratt ut motstrøms. Dette var tungt arbeid og ble forenklet ved en ombygging i 1959. I *Blindtarmen* var det to uttak for tømmer til Soppelaget. *Blindtarmen* var området på lensa hvor Strømtømmeret ble sortert ut til tømmerlageret som skulle inn i Soppelaget, *beita* («lager» for tømmer til Soppelaget). Mellom bru 6 og bru 7 og mellom bru 7 og bru 8 ble tømmeret sendt ut i *Beita*.

Stor ombygging i 1958-1959

«Den fortsatte omlegging av sorteringsanlegget ved Fetsund lenser har svart til forventningene og ført til en reduksjon av mannskapsstyrken på 40-50 mann, samtidig som ekspedisjonen pr. dag og uke er blitt opprettholdt.»

(Utdrag fra innberetning for Glomma Fellesfløtingsforening for året 1959)

Utover i 1950-åra begynte ryktene for første gang å svirre om at fløtingas tid på Fetsund snart ville være forbi. Ombyggingen i 1958-59 har vært lite kjent, til tross for at dette var en av de største omstillingene i Fetsund lensers historie. Arbeidsstokken falt fra omlag 200 i gjennomsnitt til vel 150. Med andre ord fikk denne endringen vel så store konsekvenser for lensearbeiderne som omlegginga 20 år tidligere. Likevel beholdt Fetsund lenser ennå noen år sin posisjon som bygdas største arbeidsplass.

Hovedendringen i 1959 var at man ikke lenger måtte dra omlag halvparten av tømmeret ut i ytermaskinen. Etter de fire første bruene ble tømmeret ført over i to løp, ett til ytter- og ett til innermaskinen. Da det nye anlegget stod ferdig til sesongen 1959, var dette en stor lettelse i utsorteringa av tømmer til lokale bedrifter. Omlegginga gjorde utsorteringa av

Strømtømmeret enklere. Blant annet ved at arbeiderne som nevnt slapp å dra tømmeret, som ble utsortert *motstrøms*, ut av hovedanlegget før det ble ført inn i soppelaget for finsortering.

Denne masteroppgaven vil også ta for seg en siste epoke i fløtinga i Glomma og Fetsund lenser. Avviklingen av Glommafløtinga og nedleggelsen av Fetsund lenser vil bli behandlet avslutningsvis i kapittel 8.

Soppelaget

Fløtingsanlegget på vestsiden 1961. Anlegget, kalt Soppelaget ses her nedenfor og til venstre for hovedanlegget. (foto: Widerøe/Akershusmuseet)

Fram til sorteringen ved Fetsund lenser opphørte høsten 1971, lå det et stort sorteringsanlegg tilknyttet hovedanlegget. På østsida ble det tilsvarende anlegg lagt ned etter 1965-sesongen. Soppelagene på øst- og vestsida var identiske hvor Soppelaget på østsida lå nedenfor til høyre for hovedanlegget. I Soppelaget ble tømmeret som ikke skulle over Øyeren, sortert til ulike sagbruk i Fet, Enebakk, Flateby, Lillestrøm og Strømmen (Sagdalen).

Tømmeret som skulle til Soppelaget, ble tatt ut av hovedanlegget før det kom så langt som til soppemaskinene. Her ble det løse tømmeret stoppet med en tømmerstokk på tvers av tømmerrenna på nedsiden av tømmerlageret - kalt *beita*. Som beskrevet i forrige kapittel var det mange båser, eller *soppstøer* som de ble kalt i Soppelaget. Tømmeret i hvert enkelt

soppestø skulle til samme sted. Når stengestokken ble fjernet, ble tømmeret sluppet nedover og sortert etter tømmermerker. I tillegg ble tømmeret sortert etter om det var gran eller furu. Deretter ble det ferdigsorterte tømmeret fordelt til de ulike støene. Når man hadde sortert et antall stokker med samme merke, ble dette samlet og soppet sammen. Soppinga foregikk manuelt med ei såkalt *krabbe* (vinsj). I soppelagene var det mange slike krabber. Det ideelle var å ha ei krabbe i hvert stø, men noen krabber kunne også betjene to soppestøer.

Det var en del fysisk jobb knytta til håndsoppinga, og ofte måtte tre mann til for å få dratt soppa sammen. *Sigurd Berg Pedersen* jobba i Soppelaget på vest- anlegget i mange år: «I tjuåra da Egeberg Bruk hadde så mye tømmer, var'e hardt å væra sopper. Da var den beita så full, at dom stadig måtte drive med overtid. Men etterhvert blei det jo mindre og mindre tømmer tel Lillestøm. Da je by'nte i Soppelaget i niogfjorr, hadde vi for eksempel gått ned fra tolv tel åtte mann. Og utpå sekstialet var'e bare fire mann igjen.»¹³⁰

I maskinsoppene på hovedanlegget var soppene på 500 stokker. I Soppelaget var antallet varierende, men overskred sjelden 70 stokker. Men sagtømmeret hadde en helt annen kvalitet og størrelse enn sliptømmeret som skulle over Øyeren. Dette var tømmer som hovedsakelig skulle brukes i papir- og celluloseindustrien og var langt mindre i volum.

Tømmer til lokale bedrifter blir på bildet ført inn i ulike soppestøer. Udatert bilde fra Soppelaget på østsiden. (foto: Norsk Skogmuseum)

«Stat i staten»

«Kara i Soppelaget kom alltid på plass i hvilehytta si i god tid før arbeidsstart klokka sju, men dem begynte ikke å arbe før á var kvart over sju. Midt i arbeidsøkta tok dem seg ei pause, da han som stod på den øverste plassen, stoppa tømmeret ved å dra en stukk oppå flåtan. Etter mellompausen arba dem hardt fram til spisepausa som var fra halv ti tel ti. Åsså arba dem så

¹³⁰ FLM.1985.03

det spruta tel det var halvgått til middagspausa, da neide dem som vi sa, og tok ei pause på fem minutter. Så arba dem hardt igjen fram til middagspausa. Da dro alle hjemmat og spiste med unntak av beitlåsar´n, som bodde helt oppå sandtaket på Roven. Når kara mente at de hadde gjort nok for dagen, så gikk dom hjem. Dem kunne ihvertfall gå litt før de andre på hovedanlegget.»¹³¹

(*Leif Stensbye (1936-2009)*, Fet, lensearbeider og kontoransatt ved Fetsund lenser 1951, 1955-1969)

Stensbyes beskrivelser sier mye om arbeidet i Soppelaget i forhold til hovedanlegget. Arbeidet her var spesielt hvor fløterne kunne ta seg friheter med å ta småpauser innimellom. En åpenbar grunn til dette var at Soppelaget ikke var en del av «samlebåndet» på hovedanlegget. Stoppet det opp på hovedanlegget, ble det etterhvert stans i hele produksjonen. Ble det stans i Soppelaget, hadde dette derimot ingen innvirkning på produksjonen av sopper i hovedanlegget. Soppelaget var en «stat i staten» har flere tidligere lensearbeidere sagt. En liten verden for seg selv. Kara hadde det friere. Arbeidet var også mer variert, samtidig som endel av arbeidsoppgavene var langt mer fysisk krevende enn på hovedanlegget. Arbeiderne i Soppelaget var i all hovedsak rekruttert fra nærområdet rundt lensene. Med unntak av et par jobber forbeholdt ungdom i sommerferiene, var arbeiderne i Soppelaget godt voksne med lang ansiennitet bak seg på lensene.

Variert hverdag

Den noe spesielle arbeidstida og det faktum at fløterne i Soppelaget faktisk kunne gå fra, gjorde at arbeiderne også stod mer fritt til andre arbeidsoppgaver.

Utrykket «soppera i landingen» var et kjent begrep på lensene. Det var ensbetydende med at noe hadde skjedd ved tømmerbeholdninga øverst i anlegget- kalt *lanningen*. Kanskje hadde et lensefeste røket eller som verre var, en tømmer vase som var i ferd med å sprengte seg veg nedover anlegget. «Soppera i landingen!» ble da ljoma nedover til Soppelaget. *Leif Stensbye* forteller:

¹³¹ FLM.2003.14

«Skjedde det no', for eksempel hvis det hadde satt seg fast ved Brakka (Sootbrakka). Da måtte soppera trå tel. Da heiv dom seg på sykkel'n med en gang.»¹³²

Soppera kunne også bli utkalt helt opp til Bingen lenser, om tømmeret hadde satt seg skikkelig i Bingsfossen. Det var viktig at tømmeret ble ekspedert så fort som mulig. Soppera var muligens de eneste på lensene som kunne kaste fra seg det de hadde i henda og være raskt på pletten.

Ren akkordlønn

Som jeg vil komme inn på i kapittel 6, fikk de fleste lensearbeiderne fast timelønn. I tillegg fikk de ett tillegg i lønna hvis de klarte å produsere flere tømmeropper enn det som var fastsatt på forhånd. Dette *produksjonstillegget* var basert på akkordprinsippet. Arbeidet i Soppelaget var derimot ren akkord. En av studiens informanter, *Dinius Stenerud (1894-1983)*, bodde på Nerdrum. På lensene hadde han mange oppgaver, blant annet som snekker og båtbygger. Men flere sesonger tilbrakte han i Soppelaget på vestsida. Han fortalte at jobben som sopper var populær på grunn av bedre lønninger: «Vi hadde akkord, så vi tjente nesten det dobbelte av dagarbeid. Det var ettertrakta å være sopper, men dem ville itte ta alle til å være sopper, veit du, for der måtter'u skjønne merker, og du måtte gjøra ordentlig arbe' og være sterk.»¹³³

Martin Udsigt (1910-2005) jobbet på soppemaskinen og mente arbeidet var dårlig betalt. Han misunte derfor soppera som han mente tjente langt mer: «Jeg trur dem tjente ekstra. Å jobbe der ner'e blei sett på som litt bedre enn annet arbe'. Men det var nok ikke lett å få arbe der, for det var de samme kara som var der år etter år så lenge dem levde.»¹³⁴

«Når det tuta ner'i Sniksand - råka»

I tida da båtene gikk på køl og ved, var det soppera som hjalp til med å fylle opp båtene når de gikk tomme. *Kølasjau* ble dette kalt. *Wilhelm Pedersen* forteller: «Det var soppera som hadde kølasjauen. Da hadde dom nok å henge finga i. Køla fikk vi med jernba'n, og den blei kjørt i bingen nere på Vibb'an. Da båta kom oppover att, etter å ha vøri nere med venninga på Sleppetangen, var'e gjengs att ner tel Fetsund. I Sniksandråka trakk dom i dampfløyta, og da

¹³² FLM.2003.14

¹³³ FLM.1979.01

¹³⁴ FLM.2003.16

låt det over heile Fetsund. Det signalet visste hår bidige fetværing å betydde. Da kunne sjauerkara gjøra seg klare om en halvtimes ti´.»¹³⁵

Rolf Totorp (f. 1915) fra Skjønhaug i Trøgstad jobbet som dekksgutt på slepebåtene «Glommen» og «Mørkfos» i 1940-åra. Han husker at soppera stod klare på brygga da de klappa til kai: «Vi signaliserte med tuta før vi kom. Og den var kraftig så den hørte alle. Når vi kom, stod kara klare. Dette var en fast gjeng på en seks sju mann. Kara tippa køla ner´i ei luke inn til en boks ner´i maskinrommet. Men under krigen gikk vi med ved. Da la vi i land litt nerrafor brygga. Jeg minnes at kara stod på rekke og rad og langa ved i båten. Båten var fullasta ´ta ved og det var no´ alvorlige mengder som gikk med.»¹³⁶

Båtene kom gjerne inn litt seint på ettermiddagen. Kølasjau var derfor ofte ensbetydende med overtidsarbeid for lensekarene. Det fortelles at når båtene tuta, visste lensekonene at mannen kom senere hjem.

Slutten

Tidlig i forrige århundre utgjorde sagtømmer en stor andel av tømmermengden i vassdragene. Men det gikk ikke mange tiåra før denne andelen sank til bare noen få prosent av det totale tømmerkvantumet. Utover i 1960-åra ble flere lokale sagbruk lagt ned. I tillegg steg fløtingsomkostningene voldsomt fra 1950-åra. For Fetsund lenser var sorteringa en fordyrende prosess, som de nok gjerne så slutten på. Allerede i 1961 sa fløtingsformann *Konrad Pedersen* følgende til *Akershus Arbeiderblad*: «Fellesfløtingsforeningen vil gjerne bli kvitt stokkene som skal til Lillestrøm, og sende alt sammen videre nedover, men fabrikkene i Lillestrøm setter seg imot. Det er imidlertid ikke så mange stokkene det dreier seg om lenger».¹³⁷

Fellesfløtningsforeningen fikk det snart som de ønsket. Antall firmaer som fikk tømmer ekspedert ved lensene, ble redusert utover i 1960-åra. Med det var arbeidet i det engang så yrende Soppelaget redusert til et minimum. De fleste båsene i anlegget var tomme for aldri å bli fylt med tømmer igjen. Da ny-anlegget kom med retteanlegg og vaiertrekk i 1969, var bare fire soppere tilbake i Soppelaget. Disse var Fritz Pedersen (1899-1979), Gudbrand Pettersen (1901-1979), Oskar Stenerud (1903-1996), og Sigurd Berg Pedersen

¹³⁵ B. Bergersen, intervju med Wilhelm Pedersen i 1975.

¹³⁶ FLM.2010.01

¹³⁷ Gfff klipparkiv: Akershus Arbeiderblad 7/7-1961.

(1903-1990). Alle hadde jobbet på lensene siden guttedagene. To år senere gikk det siste slepet fra Soppelaget til firmaet Skedsmo & Egeberg Bruk A/S i Lillestrøm. Slepet markerte ikke bare slutten på Fetsund lensers funksjon som sorteringsanlegg, men satte også punktum for et spesielt arbeidssted og et særegent miljø.

Litt om arbeidet på lensene utenom fløtingssesongen

Etter fløtingssesongen var det mer enn nok arbeid for helårsgruppa. Anlegget i vann var under kontinuerlig slitasje og nedbryting gjennom råte, rust og belastninger. For å bøte på dette, måtte anlegget vedlikeholdes og restaureres jevnlig. Men den hektiske fløtingssesongen gav lite rom for slikt arbeid. Helårsgruppa hadde derfor som oppgave å vedlikeholde og restaurere anlegget i vann, samt bygninger. Dette innbefattet tilvirking av nye lenser, vedlikehold og bygging av steinkar, galger. Videre slo arbeiderne ned påler og pålebind. I tillegg bygde de flåter og skar is til matkonservering. En annen stor oppgave var å holde pålene i elva frie for is. Om ikke dette var nok, hadde de også arbeid med å ta opp bunntømmer og søkkesømmer.

Ansiennitetslista

«Detta var ei liste over alle som arbe på ælva. Det blei skrivi ei ny liste hvert år, og da blei dem som hadde slutta eller var døde sletta, og alle nye unntatt skoleungdom blei ført opp. Det var to grupper: Førstegruppa hadde arbe´ hele året, andregruppa blei tatt inn og oppsagt etter ansiennitet. Ved inntak av mannskap om vår´n, og oppsigelse om høsten, blei lista stort sett fulgt. Dette gjaldt også når fløytinga ved anlegget på østsi´a opphørte. Det var egen liste for Bingen, mens det for Øyeren ikke var noen liste. Listene blei skrivi under ta bestyrer´n og formann i lenseforeninga.»¹³⁸

(*Leif Stensbye (1936-2009)*, lensearbeider og kontoransatt ved Fetsund lenser 1951, 1955-1969)

Ansiennitet var alfa og omega for å få helårsjobb. Men i en bedrift med opptil 250 ansatte i sommersesongen, sier det seg selv at det ikke var lett å få dette. Som Stensbye fortalte, hadde ledelsen på lensene en liste over arbeidere rangert etter fartstid. Den eneste måten en arbeider kunne rykke opp på, var hvis de med lengre ansiennitet gikk av med pensjon, døde eller sluttet. Dette medførte at det kunne gå mange år før en sesongansatt fikk helårsarbeid. Et

¹³⁸ FLM.2003.14

eksempel er lensearbeider Konrad Pedersen (1903-1992). Han begynte på lensene i 1916, men fikk ikke helårsjobb før i 1950! Det hører med til historien at han da gikk rett inn i en formannsjobb på østsida.¹³⁹

En annen faktor som kunne føre en oppover på lista, var hvis en arbeider hadde stor forsørgerbyrde – men dette var det mange som hadde. De strenge kriteriene førte naturlig nok til at helårsgruppa bestod av en relativt tilårskommen gjeng - flere med 40 til 60 års ansiennitet. Vintergruppa kunne variere i antall. I perioden 1900-1950 kunne opp mot 60 personer arbeide på lensene i vinterhalvåret.¹⁴⁰

Etterhvert som tømmermengden i elva sank og moderniseringer ved bedriften krevde færre ansatte, ble helårsgruppa redusert. Etter 1955 ble det ikke lenger flyttet noen opp fra gruppe 2 til gruppe 1, og i 1960-åra talte helårsgruppa ca. 20-30 mann.¹⁴¹ Fra 1970 og fram til den siste driftssesongen i 1985, var det bare en liten håndfull igjen. Majoriteten av disse var da over alminnelig pensjonsalder på 67 år.¹⁴²

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg beskrevet de ulike arbeidsprosessene ved lensene, samt sett på anleggets utvikling fram til midtveis i 1960-årene. Et annet sentralt spørsmål i kapittelet har vært å se hvordan de ulike omstillingene ved bedriften fikk konsekvenser for lensearbeiderne. I tiårene etter anleggelsen i 1861 utviklet lensene seg til å bli distriktets største arbeidsplass med 250-300 arbeidere på det meste. De første rasjonaliseringstiltakene som virkelig fikk konsekvenser for arbeiderne kom i 1959, da arbeidsstokken ble redusert med 40-50 mann.

I dette kapittelet har jeg også gitt en beskrivelse av arbeidet i Soppelaget hvor det lokale tømmeret ble sortert ut. Soppelaget var en egen verden i forhold til hovedanlegget. Arbeiderne hadde det friere og jobben var ettertraktet. Men de få arbeidsplassene i Soppelaget var forbeholdt en liten gruppe rekruttert fra lokalmiljøet med høy ansiennitet.

¹³⁹ FLM.1991.03. Intervjuer med tidligere lensearbeider Konrad Pedersen (f.1903). Pedersen var sesongarbeider fra 1915, og ble ikke fast ansatt før i 1950. Om vinterarbeid; se forøvrig T.S.Berg, *Vinterarbeid ved Fetsund Lenser*, forskningsrapport utgitt av Fetsund Lenser (2009).

¹⁴⁰ I 1920- og 1930-åra ble det forøvrig tatt inn ekstra arbeidskraft om vinteren blant annet pga stor arbeidsledighet opplysninger gitt av Karl Magnus Berg (FLM.1985.02)

¹⁴¹ Saksarkiv FL: Arkivnøkkel: C.08 FoU, L. Stensbye, *Ord og uttrykk på lensene*, upublisert manus 1996.

¹⁴² Gfff saksarkiv: Timelister/Mannskapslister Fetsund lenser, 1982-84 (Arkivkode: D852)

Det ble stilt strenge krav når det gjaldt å få helårsarbeid ved lensene. Til tross for at arbeidere med høy forsørgerbyrde kan ha blitt prioritert, var ansiennitet likevel alfa og omega for å få helårsarbeid ved bedriften.

Kapittel 6. Arbeidsforhold

Dette kapitlet tar for seg ulike sider knyttet til arbeidsforholdene ved Fetsund lenser. Sentralt er spørsmål som omhandler rekruttering, barnearbeid, lønn, fagorganisering og arbeidstid.

Ved siden av kapittel 7 om arbeidsmiljø og sosiale relasjoner er dette studiens hovedkapittel. Tematisk er kapitlene nært knyttet til hverandre og flere steder i dette kapitlet glir temaene inn i emner som belyser sosiale relasjoner ved lensene. Et eksempel er avsnittet som omhandler fritidsaktiviteter på anlegget. Grunnen til at temaer som dette er med her, er at det viser hvordan unge gutter ble rekruttert inn i lensearbeidet gjennom oppveksten ved lensene. Sosiale relasjoner, ved å ha en far eller andre nære familiemedlemmer på lensene førte lenge til at sønnene fulgte sine fedre i valg av arbeid.

I enkelte temaer går jeg helt tilbake til overgangen mellom 18- og 1900 tallet. Men i hovedsak er det tiden fra om lag 1920 og fram mot nedleggelsen som vil bli undersøkt. Gjennomgående for kapitlet er at faktagrunnlaget er basert på en blanding av skriftlige kilder og informanters beretninger. Informantene i dette kapitlet er født mellom 1894 og 1944.

Lenseanlegget - stort område - «egne verdener»

Arbeiderne tilknyttet Fetsund lenser, hadde sine arbeidssteder fordelt på et stort geografisk område. Fra Bingen lenser i Sørumsdal til midtveis i Øyeren er det flere mil. Det store området gjorde arbeidsplassen og miljøet helt spesielt. Til tross for at arbeiderne tilhørte samme arbeidssted, følte flere at de jobbet i en «verden for seg sjøl», hvor de så lite eller ingenting til andre ved bedriften. Dette gjaldt kanskje spesielt for landrenskelagene i Øyeren, arbeiderne i Vestvolden og mannskapene på slepebåtene. Mer overraskende er det kanskje at det også på lenseanlegget dannet seg små grupper. De som arbeida på østsida hadde lite eller ingen kontakt i arbeidstida med de på vestsida. I og med at hele anlegget var så langstrakt, dannet det seg også egne grupper her. Arbeiderne på den første sorteringsbrua hadde for eksempel ingen kontakt med kara på soppemaskinen, og så videre.

Per Emil Berg (f.1943) jobbet ti sesonger på lensene i ungdommen. Han forteller at det var mange «bedrifter i bedriften». Den enkelte arbeider følte seg knyttet til et bestemt sted på anlegget: «Arbeidet på lensene var lagdelt, og det var lite eller ingen kontakt med

arbeiderne andre steder på anlegget. Man identifiserte arbeidsplassen sin etter hvor på anlegget man jobba. Ta for eksempel dem som var nede i *Blindtarmen*. For dem var lensene Blindtarmen – og ikke noe annet. For det var jo der dem hadde jobba i alle år.»¹⁴³

Per Christian Utsigt (f.1939), fra Gansdalen i Fet, jobbet alle sine syv somre på Prestelensa (østsida). Karene på Lundslensa (vestsida), hadde han ikke kontakt med: «Vi hadde veldig lite samkvem med de på andre sida. Det var jo ælva som skilte oss, og det var ikke naturlig at det var noen forbindelse.»¹⁴⁴

Fritidsaktiviteter på anlegget

Fløtingsanlegget på Fetsund har til alle tider vært et populært rekreasjonsområde for lokalbefolkningen. Bilde fra Soppelaget på vestsiden i 1955 (foto: Liv Skarrud)

Opp gjennom åra er det mange som har brukt lensene og områder rundt som lekeplass. For de som vokste opp ved fløtingsanlegget både på vest- og østsida, var dette selvsagte områder for lek og fritidsaktiviteter. Her kunne man bade, fiske eller bare være sammen. På lensene har unger flydd siden 1861, og det gjør de fortsatt i 2013.

Per Emil Berg hadde lensene som nærmeste nabo i oppveksten. Han så området som et fristed hvor han kunne gjøre nesten hva han ville. Samtidig ga lensene trygghet. Det var jo

¹⁴³ Råmateriale fra intervju foretatt av T.S. Berg i forbindelse med dokumentarfilmen *Fetsund Lenser- fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser*, utgitt av Fetsund Lenser i 2010. Råmaterialet befinner seg i FL arkiv.

¹⁴⁴ FLM.2009.01

alltid noen som passa på: «På lensene holdt vi til ut på vannet, vi fiska, bada og bygde hytter i småskauen. Jeg husker en gang to stykker av oss var ute å lekte. Vi hadde jo ikke så mye leker den gangen, men vi hadde ei bjelle med en snor på. Den kasta vi så langt vi klarte for å se hvem som klarte å kaste lengst. Men så fikk jeg bjella i panna så blodet spruta. Dette var etter sesongen, men faren min jobba på ælvesaga og kom løpende for å se hvordan det hadde gått. Så på lensene hadde du hjelp rett i nærheten.»¹⁴⁵

Det var ikke bare var barn som benyttet seg av lenseområdet på fritida. Også voksne likte å ferdes der, kanskje spesielt på søndager sammen med familien.

Jeg har selv tilbrakt mye tid ute på anlegget i oppveksten på 1970- og 80-tallet. I de siste driftsåra ble ungene som forvillet seg ut på anlegget i fløternes arbeidstid, stort sett jaga inn på land igjen. Tidligere var derimot anlegget «åpent» for alle, også i arbeidstida. Årsakene til at dette endret seg var flere. For det første var de fleste barn i området tidligere enten sønn eller datter av en lensearbeider. Alle kjente alle, og arbeiderne visste hvor barna hørte til. Barna til lensearbeiderne var vant til å være med far på jobb og å være i lenseområdet. De siste åra var derimot bare et fåtall av arbeiderne fra Fet, og ungene som fløy rundt, var ukjente. For det andre var anlegget mer mekanisert og dermed noe farligere enn tidligere. Spesielt retteanlegget med sine roterende skovler og piggvalser, var naturlig nok forbudt område for utenforstående i arbeidstida.

Men etter at arbeiderne hadde dratt hjem, var «alt» tillatt - også i de senere åra. Trafikken av unger og andre var langt mindre enn tidligere, men for de som hadde dette som nærområde, bød det seg mange muligheter. Anlegget ble blant annet mye brukt som fiskeplass. En annen «sport» var å stå bredbeint på flåtene i et forsøk på å få hverandre uti. Det ble nok også løpt på løstømmeret. Men ennå mer risikabelt var det å bruke flåtene som sykkelsti. I tillegg var styrhuset til soppemaskinene åpne. Her var det moro og «leke - soppe» tømmer. Båthuset var også åpent. Her lå flere av de gamle stålåtene i opplag. På Blikomøya rett utenfor dagens Våtmarkssenter, ble det også bygd hytter i småskogen.

Det faktum at mange av lensearbeiderne hadde vokst opp like ved lensene, førte til at de ble naturlig integrert og introdusert for lensearbeidet lenge før de selv var gamle nok til å arbeide der. De voksne arbeiderne fra nærområdet hadde selv hatt lensene som lekeplass,

¹⁴⁵ Fra dokumentarfilmen *Fetsund Lenser- fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser*, utgitt av Fetsund Lenser i 2010. Intervju av T.S.Berg.

derfor ble ungene som fløy på lensene en naturlig del av miljøet. Dette førte også til at steget inn til de voksnes verden skjedde gradvis.

Ung og voksen i fellesskap

Lundsjunken midt i 1930-årene. Lensene var et naturlig sted for lokale barn også før de begynte på lensene. Her side ved side med voksne arbeidere.(foto: Fetsund lenser)

På hvor mange arbeidsplasser kan du i dag finne en 12- eller 14-åring i arbeidsfellesskap med en på 70? Fetsund lenser var en voksenverden. Men en voksenverden hvor det også var plass til ungdommen. Bedriften var helt avhengig av de unge sommerstid. Av de eldre fikk skårungene kunnskap om tømmer - og mye annet som satte sine spor. *Ingar Aamodt* (f.1944) vokste opp på Nerdrum og tilbrakte mye tid på lensene i barne- og ungdomsåra: «Det var et godt miljø på lensene. Det var høyt under taket i dobbelt forstand. Og for oss unggutta så...ja du kan si at vi lærte jo mye som vi ikke blei fortalt hjemme!»¹⁴⁶

De fleste av unggutta hadde tråkket sine barnesko på lensene og kjente elva godt. Flere kjente arbeidets rytme, arbeidernes luner og vaner lenge før de fikk sin første lønningpose i hånda. Første arbeidsdag var nok likevel spesiell for nykommerne. Det er noe annet å se arbeidet *utenfra* enn plutselig å stå der med en haka i hånda. Til tross for at overgangen fra det

¹⁴⁶ FLM.2008.04

å være lekende barn til arbeidende barn antakelig var enklere ved lensene enn på andre arbeidsplasser, ble en 15-åring fort voksen i første møte med verdenen på lensene. *Ingar* forteller: «Det var jo litt forventning når du møtte her om morran første dagen klokka sju. Jeg hadde fått beskjed om å møte opp hos´n Karsten Henriksen. Men du kjente jo disse folka, så det var jo greit. Da var det å bli med ut og ned til´n Karsten. Av han fikk jeg grei beskjed om å gå opp på Lund og få meg en haka. Da det var gjort, var det bare å by´ne.»¹⁴⁷

Reidar Ekeli (1911-1993) fra Fet var lensearbeider fra 1925 til 1977. Faren jobba på lensene, og da Reidar var 14, år mente faren det var på høy tid at gutten kom seg i arbeid: «Jeg by´nte som 14 åring. Da sa far at «nå må´ru se å få deg no´ å gjøra gutt». Ja, hvor ska´jeg gå hen? Det var neimen ikke arbe og få. «Ja du får gå bort på lensa», sa´n far. Ja, så jeg gikk dit. Da var´e Bjølgerud som var bestyrer. Jeg spørt´n etter arbe. Å, jeg var så nervøs, husser jeg. Han Bjølgerud så veldig streng ut han, veit du. Og han pinte meg litt også. Men til slutt så sa'n at jeg fikk gå ned til´n Hans Henriksen nedpå Leirtangen. Så får du by´ne der. Da vart jeg glad gitt!»¹⁴⁸

Per Christian Utsigt hadde ikke den nære kjennskapen til lensene som de lokale guttene. Men gansdøler var det flere av på lensene, så det var ingen ukjent verden Per Christian trådte inn i da han en junidag i 1953 ankom Prestelensa for første gang. En hendelse gjorde likevel den første arbeidsdagen spesiell: «Jeg husker veldig godt min første arbeidsdag, det var St. Hansdagen i 1953. Jeg fikk en kort informasjon om tømmermerker og hva arbeidet gikk ut på. Så fikk jeg beskjed om at jeg skulle være sprettgutt og finne feilsorterte stokker. Det virket jo ganske greit helt til det var en stokk som kom feil. Jeg veit ikke om den ble plassert der eller ikke, men den fikk ikke jeg tak i. Jeg ble gjort oppmerksom på at det var et feilflak, hvorpå en som stod på flåtan ved siden av, resolutt hoppa uti og henta´n med egne svømmetak og uten haka! Karen som hoppa uti, blei kalt for Glommagutten. Og det har vel litt å bety at dette var St. Hansdagen vi snakker om (...).»¹⁴⁹

Foruten denne opplevelsen fikk Per Christian en god mottakelse av en arbeidsstokk som tok vel imot de nyankomne. Dette til tross, i sitt første år på lensene gikk han kun under navnet «guttevalpen fra Gansdalen»

¹⁴⁷ Fra dokumentarfilmen *Fetsund Lenser- fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser*, utgitt av Fetsund Lenser i 2010. Intervjuet av T.S.Berg.

¹⁴⁸ FLM.1991.05

¹⁴⁹ FLM.2009.01

Rekruttering til arbeidet - sønn følger far

Ansettelsesprosessen ved lensene hadde et uformelt preg. Fløtinga var knyttet til lokalsamfunnet i Fet, Sørumsund og til dels Rælingen. Sommer- eller sesongarbeid ved lensene ble ikke formelt utlyst. I hovedsak foregikk rekrutteringen av de yngste arbeidere innen lokale lensearbeiderfamilier, der fedre eller familiemedlemmer spurte ledelsen på guttenes vegne. Et unntak i så måte er den overnevnte historien til Reidar Ekeli. Voksne fra lokalområdet kunne også få jobb gjennom slekt og bekjentskaper, som «gikk god» for arbeidssøkeren ovenfor ledelsen. Når det gjaldt rekruttering av tilreisende sesongarbeidere foregikk også dette gjennom bekjentskaper og innenfor enkelte familier, spesielt i distrikter som Odalen og Solør. På Fetsund lenser virket det som bestyreren hadde en relativt passiv rolle i ansettelsen av nykommere. I tillegg til det faktum at rekrutteringen skjedde innenfor familier og gjennom bekjentskaper, har en rekke informanter pekt på at ansettelsen gikk igjennom lensenes merkantile leder, lensefullmektigen og kontorfullmektigen. Flere har fortalt at de snakket med bestyreren *etter* at arbeidsforholdet var blitt formalisert. Noen informanter har rett nok fortalt at de var inne på bestyrerens kontor for et kort jobbintervju. Spesielt for informanter som *ikke* tilhørte typiske lensearbeiderfamilier kan det virke som om veien til arbeid ved lensene var lengre og mer formell. Tendensen ser likevel ut til å avvike noe fra for eksempel Glennetangen lenser, hvor det kan virke som bestyreren tok mer direkte del i rekrutteringen.¹⁵⁰

Spesielt blant de lokale guttene var sommerjobb på lensene populært, og det var rift om de få plassene som var «forbeholdt» skoleungdom. Nøyaktig hvor mange skoleungdommer som jobbet på lensene hver sommer, er vanskelig å fastslå. Forandringer på anlegget gjorde at dette antallet har variert mye opp gjennom tiden. Ut fra mannskapslister kan en se at det i perioden før sjunkene ble lagt ned (etter 1937-sesongen), kan ha vært så mange som 50 skolebarn/ungdom på lensene. Fra 1938 og fram til lensene mistet sin funksjon som sorteringsanlegg, har opptil 30 ungdommer hatt sommerjobb her. De siste årene fram mot nedleggelsen var antallet om lag 10 -15 personer.¹⁵¹ Med et par unntak de siste årene var alle skoleungdommene gutter.

Et gjennomgående trekk ved rekrutteringen av skolebarn/ungdom, er som tidligere nevnt at majoriteten kom fra lensearbeiderfamilier, og da primært ved at sønnen fulgte i

¹⁵⁰ Agnalt, 2013: 34

¹⁵¹ Gfff arkiv: Tall basert på gjennomgang av mannskapslister ved Fetsund Lenser 1907 – 1985.

farens fotspor i valg av arbeid. I avsnittet om fritidsaktiviteter på anlegget, ble det nevnt at barn i stor grad ble sosialisert inn i arbeidet ved at de vokste opp ved anlegget, hadde dette som lekeplass og hadde sett på de voksne arbeide. Flere informanter har pekt på at smågutter helt ned i sjuårsalderen ble med voksne arbeidere ned på lensene for å lære de forskjellige tømmermerkene. Enkelte skal sågar ha hatt små barnehakar som de fikk prøve seg litt med.¹⁵²

At sønn fulgte far var lenge vanlig på en rekke arbeidsplasser. I sin studie av Saugbruksforeningen i Halden pekte Edvard Bull på at en sentral del av rekrutteringen kom av at sønn fulgte far og at yrket holdt på å bli arvelig.¹⁵³ En av årsakene til dette var ifølge Bull at barna «lekte på bruket, løp ut og inn og så på arbeidet og fikk prøve seg så smått, de ba seg fri fra skolen for å gå med mat til far i middagshvilen osv.»¹⁵⁴ Denne siden av Bulls studie kan være direkte overførbart for mange barn av lensearbeiderne på Fetsund, hvor tendensen til at sønn fulgte far var det vanligste rekrutteringsformen fram til mellomkrigstiden. Faktisk ble sesongarbeidere rekruttert på denne måten helt fram til 1960-årene, men, som jeg har vært inne på i kapittel 4, var dette ungdom som ikke fortsatte på lensene i voksenalder.

I sin masteravhandling om lensearbeiderne ved Glennetangen, har Sigrid Agnalt pekt på at det også her var et stort innslag av slektsrelasjoner.¹⁵⁵ Samtidig er det også noen sentrale forskjeller. Ved Glennetangen skal det ha vært slik at sønnene ved noen tilfeller kunne gå inn på lensa og ta over farens arbeid. Hun nevner blant annet et eksempel der et barn fikk lov å slutte på skolen for å ta over jobben ved lensa etter sin avdøde far for å forsørge familien.¹⁵⁶ Agnalt tolker dette som uttrykk for et viktig særpreg ved lensa som arbeidsplass ved at; «lensearbeiderne som hadde arbeidet seg fram til fast plass ved lensa gjennom sesongen, hedde en slags hevd på å være der. Og når de ble syke eller trengte fri hadde de rett til å få overlata arbeidet til sin sønn.»¹⁵⁷ At noe slikt kan ha forekommet også ved Fetsund, finner vi derimot ikke eksempler på verken ved gjennomgang av skriftlige kilder eller i noen av intervjuene med tidligere arbeidere. Ved Fetsund Lenser var flere av arbeidsstasjonene forbeholdt spesialister – noe det også var ved Glennetangen - for eksempel sorterere,

¹⁵² FLM.1991.07

¹⁵³ E. Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, Universitetsforlaget, 2. opplag 1972: 30.

¹⁵⁴ Bull, 1972: 30.

¹⁵⁵ Agnalt, 2013: 31.

¹⁵⁶ Agnalt, 2013: 31.

¹⁵⁷ Agnalt, 2013: 31.

maskinkjørere og soppere. Rekrutteringen og eventuell rulling av disse oppgavene ble gjort mellom den voksne arbeidsstokken.

Sprettguttene – lensenes skårunge

Ved Fetsund fulgte de yngste et tilnærmet fast mønster, og hadde som ungdommer spesifikke oppgaver ved siden av de voksne arbeiderne ute på anlegget. Det spesielle med jobben var at guttenes hovedoppgave var å fungere som kontrollinstans for de voksne. Guttene stod noen meter nedenfor en voksen sorterer på et sted som het *Sprettene*. Guttene, som ble kalt *Sprettgutter*, hadde som oppgave å se til at sortererne på anlegget tok ut tømmeret som *ikke* skulle over Øyeren, før de gikk inn i soppemaskinene. Alle stokkene var merket med skogeiers merke, og fra 1958 ble tømmeret som skulle sorteres ut, Strømtømmeret, også fargemerket med tre røde prikker i rot- og toppende. Før 1958 var det hogd inn en rund ring i rotenden på stokken.

I sin avhandling om lensearbeidet ved Glennetangen, sammenlikner Sigrid Agnalt lensearbeid og skogsarbeid. Hun viser hvordan fedrene kunne ta med seg sønnene på jobb og hvordan barn kunne bli satt til å barke tømmer i skogen for holde dem engasjert. Hun peker videre på den økonomiske risikoen ved å ha barn i arbeid. Her sammenlikner hun skogsarbeid og lensearbeid. I skogen var det ifølge Agnalt «liten risiko for helheten i hogsten ved å sette guttene til å barke tømmer (...). Siden alle tømmerhuggere hadde individuell akkord, hadde det kun betydning for faren hvis hans sønn arbeidet sakte med barkingen. Arbeidet han gjorde kunne ikke bli feil, da det gikk bare saktere enn med de voksne.»¹⁵⁸ På Glennetangen var lønssystemet derimot annerledes, da arbeiderne hadde et kollektivt akkordsystem. Dette førte til at alle ville arbeide så effektivt som mulig, for å få mest mulig tømmer gjennom anlegget hver dag. Ifølge Agnalt ville det å sette barn inn i arbeidet på lensa utgjøre en kollektiv risiko både for arbeidsprosessen som helhet, og betaling til fellesskapet om for eksempel «guttene (...) ble satt til å sortere, og sendte feil merke inn i båsen.»¹⁵⁹ Arbeidsprosessen på Glennetangen og Fetsund hadde mange likhetstrekk, men selve sorteringen var mer komplekst ved Glennetangen. Dette kan være en plausibel forklaring på at guttene ved Glennetangen ikke fikk oppgaver som ved feil kunne få konsekvenser for akkorden. Også ved Fetsund lenser var avlønningen basert på et kollektivt akkordsystem (ved siden av fast grunnlønn), men her ser vi at de yngste arbeiderne faktisk hadde en oppgave som, rett nok ikke fikk

¹⁵⁸ Agnalt, 2013: 51.

¹⁵⁹ Agnalt, 2013: 51.

direkte konsekvenser for akkorden, men som var essensielt viktig for hele utsorteringen av tømmer. At de aller yngste og mest urutinerte arbeiderne her ble satt til å kontrollere de voksne, kan virke som et paradoks. Men på Fetsund skal dette ha fungert godt helt fram til lensenes dager som sorteringsanlegg var forbi i 1971.

Mange tidligere lensearbeidere har minner fra tiden som sprettgutt. *David Kvebæk* (f.1933), var på lensene i to omganger både som sprettgutt og voksen. I 1950- åra studerte han teologi i Kristiansand for å bli metodistprest. Minnene og opplevelsene fra elva er mange: «Jeg startet på lensene som sprettgutt da jeg gikk på folkeskolen. Det var en fantastisk tid! På den ene siden var vi jo frie, men på den andre siden var vi lissom regnet med som viktige personer i fløtinga. Vi gjorde en jobb som var vesentlig.»¹⁶⁰

Kolbjørn Strandbakken (1915-2013), hadde sin første sesong som sprettgutt i 1929. Han mintes det var mange tømmermerker å holde styr på for en nykommer: «Vi måtte lære de tømmermerkene som ikke skulle over Øyeren. De som skulle tas ut ved lensene og som skulle til bruk i Lillestrøm, Nerdrumbruket eller Tuenbruket. Så de merkene der måtte vi jo pugge. Og kom det noen stokker feil, så måtte vi sørge for å transportere dem tilbake igjen.»¹⁶¹

Merkekartene stod oppslått i hvilebrakkene, slik at guttene kunne ta en smugttitt om de var usikre. De kunne også få med seg et merkekart hjem som frivillig hjemmelekkse. Siden tømmermerkene kunne variere, ble det satt opp et nytt merkekart hver sesong. På lensenes kontor ble merkene som skulle sorteres ut, stemplet med en «S» for å lette arbeidet til sortererne og sprettguttene. «S» stod for «Strømtømmer», som skulle til de lokale bedriftene.

Guttene hadde fast lønn, men fikk en bonus for hver feilsorterte stokk – kalt *feilflak* - de måtte finne. Hvor mye de tjente, kommer an på hvilken tidsperiode vi ser på. Rundt 1900 fikk sprettguttene 5 øre feilstokken. I 1930 fikk han 10 øre. Etter krigen økte dette til 20 øre. For de voksne var det nok viktig å passe jobben sin. Det fortelles om arbeidere som satt sin ære i aldri å slippe igjennom en feilstokk. Andre igjen skal ha sluppet igjennom en og annen stokk med vilje også. Kanskje for å spe på lønninga til sprettguttene? Eller kanskje mer nærliggende – påse at sprettguttene ikke sov i timen! Uansett lønte det seg for sprettguttene at arbeiderne gjorde feil.

¹⁶⁰ Fra dokumentarfilmen *Fetsund Lenser- fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser*, utgitt av Fetsund Lenser i 2010. Intervjuer foretatt av T.S.Berg.

¹⁶¹ Fra dokumentarfilmen *Fetsund Lenser- fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser*, utgitt av Fetsund Lenser i 2010. Intervjuer foretatt av T.S.Berg.

Sprettguttene på lensene hadde flere andre funksjoner. I tillegg til å finne feilsorterte stoffer var det ungguttas oppgave å gå ærend for de eldre kara. Det være seg å levere ting på kontoret, eller å gå ærend i butikken. Kara skulle ha alt fra tobakk og kamferdrops til en bayer. Var sprettguttene heldige, kunne det kanskje vanke en is eller brus i belønning.

Hvordan ble en nykommer på lensene mottatt? *Vidar Berg-Pedersen (f.1943)*, oppvokst i huset *Berg* på Nerdrum, forteller at han som unggutt fikk en fin mottagelse på lensene, men at de eldre kara gjerne kunne spille nykommerne et puss: «Jeg vet at det var flere nykomlinger som fikk forskjellige oppdrag av noen av disse eldre kara, som for eksempel dra til kolonialbutikken Spare for å hente sleggefett og sånt no'. Du veit, det er jo ikke no' som heter sleggefett. Så det var en del hyss, som seg hør og bør. Unggutta måtte jo få bryne seg litt.»¹⁶²

Foruten noe uhøytidelig skjemt, har ingen informanter trukket fram leie episoder i sin første tid på lensene. Dette gjelder også for de som ikke kom fra det lokale lensearbeidermiljøet. I sin studie av Glennetangen lense, peker Sigrid Agnalt på liknende episoder som det Vidar Berg-Pedersen opplevde.¹⁶³ Men som jeg vil komme tilbake til i neste kapittel, var det i enkelte tilfeller et skille mellom unge og voksne arbeidere, for eksempler når det gjaldt faste plasser i hvilebrakkene hvor de unge måtte vike for de voksne. I sin studie av Kværner Brug skriver Knut Kjeldstadli blant annet at læreguttene måtte finne seg i å gjøre forefallende arbeid, hente kaffe, tobakk, øl og brennevin.¹⁶⁴ Kjeldstadli fant også at det var et klart skille mellom læregutt og fagarbeider i arbeid og i rang. På Kværner skal de eldre ha utøvet autoritet, og «(...) var patriarker overfor guttene, med et snev av mesternes posisjon i håndverksyrker. (...) Det stod aget av fagarbeiderne. Og de nølte ikke med å understreke autoriteten – også med fysisk makt.» En av informantene nevner sågar at en lærling kunne få et spark bak om han var oppsetsig.¹⁶⁵ På lensene kan det virke som om den voksne arbeider var mindre autoritær. Denne delen av Kjeldstadlis studie er rett nok fra overgangen mellom 1800 og 1900-tallet, men intervjuer av informanter som begynte sin arbeidstid ved lensene i årene rundt 1910, har alle fortalt at det var et godt forhold mellom unge og voksne arbeidere

¹⁶² FLM.2008.05

¹⁶³ Agnalt, 2013: 73.

¹⁶⁴ K. Kjeldstadli, *Jerntid – Fabrikksystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*, Doktoravhandling i historie, Universitetet i Oslo, 1988: 96.

¹⁶⁵ Kjeldstadli, 1988: 96.

og at tiden som læregutt var en fin tid.¹⁶⁶ Igjen kan dette skyldes at majoriteten av de unge på denne tiden var av lensearbeiderfamilie, at miljøet var lite og alle kjente hverandre.

Da lensenes funksjon som sorteringsanlegg opphørte fra 1971-sesongen, var sprettguttens tid også forbi. Men helt fram til 1985 benyttet bedriften seg av skoleungdommer om sommeren. Det kan virke som om ledelsen også de siste årene så på ungdommene som en viktig ressurs. Flere av dem ble vist stor tillit ved å inneha flere nøkkeljobber på fløtingsanlegget, blant annet som maskinfører.

Barnearbeid

Den skal tidlig krøkes som dyktig lensearbeider skal bli. Tre barnarbeidere sammen med resten av arbeidslaget på Brakkesjunken i 1899. I bakgrunnen arbeiderboligen Sootbrakka. (foto: Fetsund lenser)

I tidligere tider ble barn sett på som en viktig ressurs i arbeidslivet. Bruken av barnarbeid skjøt fart som følge av den industrielle revolusjonen, og fra midten av 1800-tallet var det vanlig at barn helt ned i åtte-årsalderen hadde lønnet arbeid. Barnarbeid forekom innenfor de fleste yrker, for eksempel i industrien, gruver, i landbruket eller i sagbruks- og

¹⁶⁶ Gfff arkiv. Gjennomgang av intervjuer med tidligere lensearbeidere ved Fetsund lenser.

fiskerinæringen. I Fet var det fram til siste krig helt nødvendig at barn i typiske arbeiderfamilier måtte bidra med å spe på inntekten til foreldrene.

Dette avsnittet har ikke til hensikt å gi noen inngående studie av barnearbeid, men derimot å synliggjøre den rollen barna hadde på Fetsund lenser samt ved nabobedriften, sagbruket Nerdrumbruket. Dette noe vil også si noe om barnas levekår rundt forrige århundreskiftet i Fet. Samtidig mener jeg det er viktig å sette barnearbeidet ved lensene og Nerdrumbruket inn i en større sammenheng.

I sin avhandling skriver Ellen Schruppf blant annet: «(...) barna har vært sosiale aktører og spilt en aktiv og betydningsfull rolle i utformingen av barndom og oppvekst, og det faktum at praktiske, sosiale og kulturelle kunnskaper og ferdigheter er blitt overført fra den ene generasjonen til den neste gjennom tidene stiller barnet i en helt sentral posisjon i selve den historiske utviklingen.»¹⁶⁷

I familier kunne barn være en viktig forsørger og i tilfeller «garantister» for familiens livsopphold. Bedrifter utnyttet også barna – som garantister for billig arbeidskraft. Statistikk viser at ved norske sagbruk- og høvlerier utgjorde barn mellom seks og syv prosent av hele arbeidsstokken i 1875. Totalt arbeidet 3126 personer under 15 år i norsk industri ved utgangen av 1875.¹⁶⁸

Guttene i Fet måtte ved forrige århundreskifte tidlig krøkes. *Wilhelm Pedersen* kunne fortelle at han startet sin karriere på lensene svært tidlig: «Je bynte på ælva i nittehundreogseks. Da var je itte store kroppen (ni år). Fekk førti øre dagen i lønn, husser je. Og da sleit du fra seks om morran tel sju om kvæl'n.»¹⁶⁹

Yngre bror av Wilhelm, *Karl Magnus Berg* (1901-1990), hadde sin første jobb på lensene som visergutt i 1908 da var han åtte år. I de offisielle mannskaftslistene står han oppført med ansiennitet først som tolvåring i 1913. Karl Magnus gikk på skolen tre dager i uka og delte visergutt-jobben med sine brødre, Sigurd Berg-Pedersen og Fritz Pedersen.

Karl Magnus svoger, *Evald Libak* (1903-1986), begynte på elva som 12-åring i 1915. Han forsøkte seg derimot to år tidligere, men da lege for lensearbeidernes sykekasse og

¹⁶⁷ E. Schruppf, *Barnearbeid – plikt eller privilegium? Barnearbeid og oppvekst i to norske industrisamfunn i perioden 1850 – 1910*, Doktorvhandling institutt for humanistiske fag, Høgskolen i Telemark, våren 1997: s. 11.

¹⁶⁸ Schruppf, 1997: 56 (Gjengitt fra J.N. Mohn, *Angående Børns og Unge Menneskers Anvendelse til Arbeide udenfor Hjemmet. I stortingets forhandlinger 1883, del III*. Kristiania, 1875: 7-9).

¹⁶⁹ B. Bergersen intervju med Wilhelm Pedersen i 1975.

fattiglege for Fet hovedsogn, Wilhelm Godske (1878-1948) fikk nyss om at lensene hadde tiåringer i staben, ble unge Evald sendt sporenstreks hjem:¹⁷⁰ «Je by´nte på ælva som tiåring, men ifølge loven den gongen var grensa for å by´ne tolv år. Men du veit, slike lover var jo til for å omgå i de dager. Det gikk bra heile sommer´n, ja, helt tel en annen tiåring fikk magesjuka etter å ha drekket ælvevann. Da greip helserådet og legen inn og je måtte slutte. Men da je var fylt knappe tolv, var je telbake på ælva og sia har jeg vøri der.»¹⁷¹

I fabrikktilsynsloven av 1892 ble det slått fast at barn måtte være 12 år for å jobbe i industrien.¹⁷² Dette ble også gjeldende på Fetsund lenser.¹⁷³ Arbeid på tømmersorteringsanlegg kan som nevnt tidligere ses på som en hybrid mellom industri og natur, der maskinelt og manuelt arbeid gikk hånd i hånd. Til tross for lovverket kan vi ved å gjennomgå både skriftlig og muntlig materiale fastslå at både Fetsund lenser og Nerdrumbruket omgikk loven ved en rekke anledninger på begynnelsen av 1900-tallet, blant annet ved å utelate arbeidere under 12 år i de offisielle mannskapslistene. I lensenes arkiver kan vi blant annet finne oppmøtelister, ført av formenn, hvor alle arbeiderne er registrert. Ved å sjekke disse personene opp mot navn i bygdeboka for Fet, har jeg funnet flere personer som var under 12 på det gitte tidspunktet på oppmøtelistene, blant andre nevnte Wilhelm Pedersen og Karl Magnus Berg.¹⁷⁴

I denne undersøkelsen har jeg funnet at lensene ved flere anledninger benyttet seg av barn under 12 år som arbeidskraft. Her en svært ung fløter på Fetsund lenser anno 1900. (foto: Norsk Skogmuseum)

¹⁷⁰ Opplysninger om Wilhelm Godske hentet fra *Norges leger, bind II*, 1996: 300.

¹⁷¹ FLM.1985.04

¹⁷² Hentet fra ssb.no: http://www.ssb.no/vis/emner/historisk_statistikk/artikler/art-2000-2009-13-01.html, hentdato 26/4-2011.

¹⁷³ Gfff arkiv. Gjennomgang av arbeidsreglement ved Fetsund lenser for årene 1900 til 1920 (Arkivboks D861)

¹⁷⁴ Gfff arkiv. Gjennomgang av mannskaps- og oppmøtelister ved Fetsund lenser 1906 til 1917, samt sjekk av fødselsår i Horgen, *Bygdebok for Fet bind 2*, 1985.

I 1909 kom det inn en bestemmelse i fabrikktilsynsloven om at samlet skole- og arbeidstid for barn mellom 12 og 14 år ikke skulle overstige syv timer daglig.¹⁷⁵ Dette skal ha ført til at barn i denne aldersgruppen ikke lenger i så stor grad ble benyttet som arbeidskraft. Indisier kan likevel tyde på at denne bestemmelsen ikke ble fulgt på Fetsund lenser og Nerdrumbruket. Fra intervjuer blant annet med Wilhelm Pedersen og Karl Magnus Berg går det fram at de som mindreårige hadde like lange arbeidsdager som de voksne arbeiderne. Disse opplysningene kan likevel ikke brukes som annet enn usikre indisier, da vi ikke kan understøtte disse opplysningene i skriftlig kildemateriale. Arbeidere under 12 år stod som nevnt ikke på de offisielle mannskapslistene, og i motsetning til mannskapslistene, framgår det ikke av oppmøtelistene hvor mange timer arbeiderne var på arbeidsplassen. Det er derfor godt mulig at informantene kan blande sammen tiden før og etter at de fylte 12 år.

Land som England og Frankrike var tidlig ute med å innføre restriksjoner på barnearbeid gjennom lovgivning. I 1838 innførte England åttetimersdag for barn fra 9 til 13 år og tolvtimersdag for barn fra 13 til 18 år. Frankrike innførte den samme bestemmelsen og en rekke land vedtok liknende begrensinger før 1848.¹⁷⁶ I 1870-åra tok J. N. Mohn (1838-1882), som var ansatt ved «Det statistiske kontor» - i dag er Statistisk sentralbyrå - til orde for at det burde innføres en slik lovgivning også i Norge. Mohn mente det ville være av interesse å sammenlikne omfanget av barnearbeid i Norge med andre land. I 1874 tok han i en artikkel til orde for lovutkast om barnearbeid. Året etter ble han bedt av «det Kongelige Departement for Kirke- og Undervisningsvæsenet» å utarbeide et lovutkast. Fram til da var den eneste lovgivningen på området loven om allmueskolene på landet fra 1860. I denne loven het det blant annet at arbeidsgiverne ikke måtte benytte barn til arbeid så de «hindres fra at erholde den fornødne undervisning.» Fra 1860 fram til folkeskolen med syv års skolegang ble innført i 1889, var kun tre år obligatorisk skolegang. Etter dette kunne barna gå videre til middelskolen.¹⁷⁷ Langt fra alle hadde økonomi til å sende sine barn videre dit. Mohns lovutkast ble utarbeidet videre i slutten av 1870-åra, men den skulle ikke bli vedtatt før i 1892 – ti år etter hans død. Loven fikk en litt annen form enn det forslaget Mohn hadde lagt fram.

¹⁷⁵ Store norske på nett: <http://www.snl.no/barnearbeid>, hentedato 26/4-2011

¹⁷⁶ E. Søybye, *Barnearbeid i industrien - «Manden i Barnet» må beskyttes*, artikkel hentet fra ssb.no: http://www.ssb.no/vis/emner/historisk_statistikk/artikler/art-2000-2009-13-01.html, hentedato 26/4-2011.

¹⁷⁷ E. Søybye, *Barnearbeid i industrien - «Manden i Barnet» må beskyttes*, artikkel hentet fra: Hentet fra ssb.no: http://www.ssb.no/vis/emner/historisk_statistikk/artikler/art-2000-2009-13-01.html, hentedato 26/4-2011.

Fabrikktilsynsloven var den første i Norge som begrenset barnarbeid. Men den kom bare til å gjelde for barn i industrien.¹⁷⁸

Lovgivningen av 1860 var ikke like reell på lensene som på andre bedrifter. Barna her jobbet primært i skolens sommerferie. Annerledes var det for eksempel i sagbruksnæringen. På Nerdrumbruket kunne bedriften i gode perioder holde det gående nesten året rundt. På det store sagbruket var bruk av barn vanlig. Av de 3370 barna under 15 år som arbeidet i norske fabrikker i 1875, var 800 av dem sysselsatt på sagbruk og høvlerier.¹⁷⁹ For sagbrukene i Fet kan det virke som om arbeidsgiverne ikke tok hensyn til loven over hodet. Dette til tross for at Fabrikktilsynsloven spesifikt definerte sagbruksnæringen som industriarbeid. På sagbrukene i Norge var sågar femteparten av barna under 12 år.¹⁸⁰ *Dinius Stenerud* (1894-1983) fra Nerdrum i Fet var en av dem. I et intervju fra 1979, minnes han en barndom der alle måtte tidlig ut i arbeid, hvor hver dag var en kamp for å få endene til å møtes. Blant annet var klær og skotøy mangelvare: «Je gikk barbeint heilt til snø'n kom. Om vinter'n bytta vi unga på å ha sko'r. Vi gjorde det sånn at den som sku' ha tur'n på skol'n, måtte få vinterstøvla. Det hendte nok at vi blei borte fra skol'n fordi vi ikke hadde sko'r, men vi hadde skole bare to ganger i uka, så da pass'te det å bytte.»¹⁸¹

Dinius er den eldste som har blitt intervjuet om Fetsund lenser, hvor han hadde ulike arbeidsoppgaver fra 1917 til 1963. Hans yrkeskarriere begynte imidlertid på Nerdrumbruket som åtteåring i 1902. Den gang var det forøvrig en av Kristianias rikeste og mest kjente menn, H.A.H. Paulsen – bedre kjent som «Køla Pålsen» - som regjerte på bruket. Dinius kunne fortelle om trange kår i Fet rundt 1900. Arbeidsdagene for en liten guttunge var lange: «Je var åtte år da je by'nte i stavskjæreriet på bruket. Vi var mange smågutter og det var da noen som var ennå yngre enn meg. Je huser vi jobba nattarbe på bruket. Da jobba je heile natta, gjekk him og skifte og gjekk rett på skolen. Andre gonger gjekk je rett fra skolen og på arbe som varte tel dagen etter. Je jobba natt og dag som smågutt!»¹⁸²

At barnarbeid i et slikt omfang, blant annet var nattarbeid for barn og unge forbudt gjennom Fabrikktilsynsloven, var nok ikke Steneruds familie klar over. Om Steneruds

¹⁷⁸ I. Berntsen Rudi, *Barnarbeid i Norge*, artikkel hentet fra Nasjonal Digital Læringsarena (NDLA) på nett: <http://2010.arkiv.ndla.no/nb/fagstoff/1488>, hentedato 26/4-2011.

¹⁷⁹ Hentet fra Store norske på nett: <http://www.snl.no/barnarbeid>, hentedato 26/4-2011.

¹⁸⁰ Hentet fra Store norske på nett: <http://www.snl.no/barnarbeid>, hentedato 26/4-2011.

¹⁸¹ FLM.1979.01

¹⁸² FLM.1979.01

opplysninger er riktige, kan heller ikke «Køla-Pålsen» ha kjent til eller brydd seg mye om regelverket på dette punktet.

Da Dinius var ti år, døde faren, samtidig ventet mora barn nummer ti. Med aleneansvar for 10 barn under konfirmasjonsalder måtte mora ha flere jobber for å skaffe nok midler til å brødfø familien. For de største barna i søskenflokket var arbeid ved siden av skolen eneste alternativ. Dinius forteller videre: «En gong sovna je i skrivetimen. Da spørde lærer'n, han hette Kristoffer Kvaal, dei andre om je hadde jobba natta. Klassekameratene mine sa da som sant var, at je kom rett fra arbe tel skolen. «Ja, da får vi la han sove», sa Kvaal. Du skjønner, lærer Kvaal var snill, og godtok at noen sov hvis dem hadde vært på nattarbe. Han visste hvem av oss som måtte arbe, og hvilke familier som hadde det tøffere enn andre. Ja, han tok hensyn til oss som måtte skofte skolen på grunn av at vi måtte arbe.»¹⁸³

Steneruds fortelling gjør det fristende å sammenlikne med tiden *før* Fabrikktilsynsloven trådte i kraft. Edvard Bull var en foregangsmann i sosialhistoriske studier av barnehistorie. Ifølge Ellen Schruppf var Bull også den første norske historikeren som belyste barn i historien i foredraget: *Barnearbeid i norsk industri* i 1953.¹⁸⁴ I Bulls studie av barnearbeid i Saugbruksforeningen i årene rundt det industrielle gjennombruddet i 1870-årene, nevner Bull blant annet at gutter under 12 år «(...) først var begynt på bruket, deltok de, så langt råd var, i fullt arbeid med samme arbeidstid som de voksne.»¹⁸⁵ Videre skriver Bull at det ble gjort litt for å begrense barnearbeid om natta, og at skoleinspektøren i 1877 regnet det som «Misbrug» når gutter hadde nattarbeid allerede fra 11 – 12-årsalderen. Ifølge Bull ble det ikke gjort noe offentlig inngrep for å hindre misbruket før Fabrikktilsynsloven i 1892, men at «en annen sak er det hvordan nattarbeidet faktisk ble praktisert.»¹⁸⁶ Er Steneruds beretning riktig, kan «Misbrug» av barn i nattarbeid ha blitt praktisert flere år etter lovgivningen som skulle forhindre det.

Utover på 1900-tallet ble barnearbeid borte også på Fetsund lenser. Etter siste krig begynte ungguttene på lensene året de stod til konfirmasjon, det vil si at de var 14-15 år gamle. I fløtingas siste år var forskriftene i arbeidsmiljøloven av 1977 gjeldene. Lovens §

¹⁸³ FLM.1979.01

¹⁸⁴ Jamfør E. Schruppf, 1997: 4.

¹⁸⁵ Bull, 1972: s. 33.

¹⁸⁶ Bull, 1972: 33.

11.1 gir, med noen unntak, forbud mot barnarbeid. Barnarbeid blir i loven definert som «barn som er under 15 år eller i skolepliktig alder.»¹⁸⁷

Fetsund lensers ledelse

Det var et tydelig definert hierarki på lensene. Øverst tronet bestyreren, som administrativ sjef for fløtingsdistrikt 8, som strakte seg fra Bingsfoss og Bingen lenser til åtte kilometer nord for Øyerens sydende. Fløtingsdistriktet sysselsatte på det meste mange hundre mennesker, og lensebestyreren var derfor en av de mest innflytelsesrike personene i distriktet. Under bestyreren satt fløtingsfullmektigen, som hadde det daglige hovedansvaret for all fløting i distrikt 8. Under fullmektigen hadde man en kasserer/kontorfullmektig som var Fetsund lensers merkantile leder. Underlagt disse var oppsynsmennene (hovedformennene), dernest formennene. På anlegget var det flere formenn, som hadde sine geografiske ansvarsområder på anlegget, blant annet hadde hver soppemaskin sin formann, det var også en formann ved inntaket og i soppelagene der det lokale tømmeret ble sortert ut. På land hadde lensene også en verksformann som hadde ansvaret for lensenes verksteder. Lensenes materialforvalter kan også ses på som en lederstilling.

Med unntak av bestyrerstillingen, var ledelsen ved lensene besatt av fløtere fra Fet som hadde gått gradene i bedriften gjennom mange år som regulær lensearbeider. Med et unntak var ingen av bestyrerne fra Fet. Brorparten av lensenes bestyrere var utdannet sivilingeniører ved NTH i Trondheim. Det kan virke som en vanlig vei til bestyrerstillingen ved Fetsund gikk via stillinger som fløtingsfullmektig- eller fløtingssjef i mindre fløtingsdistrikter, som ansatt ved Christiania Tømmerdireksjons kontor i hovedstaden eller jobber innenfor skognæringen. Bestyrerne kom med få unntak fra velstående familier, og det er usikkert om noen av dem hadde erfaring med praktisk fløter- eller skogsarbeid.

Lensearbeiderne så naturlig nok mest til sin lokale oppsynsmann og formann. Flere underordnede formenn skal også ha arbeidet aktivt som lensearbeidere. Fløtingsfullmektigen hadde sine daglige inspeksjonsrunder på anlegget, noe bestyreren i varierende grad tok del i. Flere informanter har pekt på at en gang i løpet av sesongen kom også direktøren for tømmerdireksjonen for å inspisere anlegget. Det skyldes å legge til at i perioder var direksjons-direktøren og bestyreren på lensene samme person (Jacob Nielsen Thurmann fra

¹⁸⁷ I. Berntsen Rudi, *Barnarbeid i Norge*, artikkel hentet fra Nasjonal Digital Læringsarena (NDLA) på nett: <http://2010.arkiv.ndla.no/nb/fagstoff/1488>, hentedato 26/4-2011.

1896 til 1906, Johs. Johannessen fra 1907 til 1917, Kaare Sparby 1973, og Oddvar Stenerud fra 1973 til 1985). Ytterligere én person gikk fra bestyrerjobb ved Fetsund til direktør i direksjonen (Harald Jerven). At en så stor del av bestyrerne ved Fetsund lenser var eller ble direktører for tømmerdireksjonen i hele Glommavassdraget er med å underbygge Fetsund lensers nøkkelrolle i Glomma-fløtinga.

I sin avhandling om Glennetangen lenser, tar Sigrid Agnalt også for seg ledelsen på lensa. Til tross for mange likheter, både i arbeidet og i anleggets størrelse, er det flere distinkte forskjeller. Agnalt skriver blant annet at bestyreren ved Glennetangen kom med lønningsposen til arbeiderne hver fredag, men ellers var sjelden på lensa. Dette skapte ifølge Agnalt avstand mellom øverste leder og lensekræbbene (som lensearbeiderne ved Glennetangen ble kalt).¹⁸⁸ Ved Fetsund var også bestyreren sjelden å se ute på anlegget. Men antakelig ennå mer sjelden enn ved Glennetangen. På Fetsund hentet de enkelte formennene - eller sågar sprettguttene - lønna på kontoret. Lønna ble overlevert av kassereren/kontorfullmektigen. I intervjuer med informanter kan det virke som om det var stor avstand mellom arbeider og bestyrer. En mann de sjelden så, og som de ikke hadde et forhold til. Flere av bestyrerne etter krigen skal rett nok ha vært mer ute på anlegget på formelle og uformelle inspeksjoner.¹⁸⁹

Holdningen og forholdet mellom arbeider og ledelse forandret seg mye mellom 1861 og 1985. Derfor er det vanskelig å gi et entydig bilde av ledelsen på lensene. Likevel går det fram fra majoriteten av de intervjuene som er foretatt, at «lua i hånda»- mentalitet overfor spesielt bestyreren var seiglivet helt fram til 1985.¹⁹⁰ Det faktum at bestyreren ved Fetsund i flere perioder var samme person som direktøren for hele Glommafløtinga kan være en av årsakene til dette, uten at det på langt nær gir en entydig forklaring. Blant annet skal en av de myndigste bestyrerne i lensenes historie ha vært Alfred Bjølgerud (1877-1959).¹⁹¹ Bjølgerud, forøvrig den eneste bestyreren som opprinnelig var fra Fet, var ikke direktør i direksjonen. Samtidig var han med unntak av Gunerius Soot (bestyrer fra 1861 til 1894) den lengst-sittende bestyreren i lensenes historie fra 1919 til 1946.

¹⁸⁸ Agnalt, 2013: 57.

¹⁸⁹ FL arkiv. Jamfør opplysninger gitt av tidligere lensearbeidere i intervjuer, bl.a. Ingar Aamodt og Per Emil Berg.

¹⁹⁰ FL arkiv intervju med lensearbeidere FLM.2009.02, FLM.2009.08 og FLM.2009.09

¹⁹¹ Dette ifølge opplysninger gitt av en rekke informanter, blant annet Kolbjørn Strandbakken og Per Stensrud.

Bestyrerfamilien var bosatt på Lund midt på lenseområdet. Lund ligger på en liten topp «høyt hevet» over, og med godt utsyn over selve lenseanlegget. Av flere informanter ble bestyrer og familien på Lund beskrevet som et lite samfunn for seg selv, med liten omgang med andre i bygda. Denne observasjonen støttes av sønnene til bestyrer Brede Thurmann (bestyrer fra 1948 til 1961). Begge mente det var vanskelig for dem å få nære venner i lokalområdet og begrunnet dette blant annet med den historiske avstanden mellom bestyrer og arbeider. Begge sønnene arbeidet som vanlige arbeidere på lensa i ungdomsårene, men det var ikke før de kom på gymnaset *utenfor* Fet at de ikke lenger ble sett på som «sønner av bestyreren». Om arbeidet på lensa fortalte sønnene at de ikke skal ha fått særbehandling og at de gikk godt overens med sine kollegaer i arbeidstiden.¹⁹²

Det ser også ut til at bildet som blir tegnet av bestyreren er noe ulik mellom ungdommer og voksne arbeidere. Et eksempel er informantens omtale av Brede Thurmann, bestyrer fra 1948 til 1962. Flertallet av informantene født i 1940-årene omtaler Thurmann som den siste bestyrer av den «gamle sorten» og beskriver han som en autoritær myndighetsperson. Distansert og «kongen på haugen».¹⁹³ Informantene født mellom ca. 1900 til 1920, gir derimot Thurmann et gjennomgående godt skussmål. Han ble av disse blant annet oppfattet som real, samt genuint interessert i fløtingsyrket. Ifølge flere var han også en bestyrer det gikk an å snakke direkte med. Rett nok så også de på Thurmann som en bestemt type med autoritære trekk. Det ble blant annet nevnt at flere tok av seg lua i snakk med Thurmann.¹⁹⁴

Disse nyansene er interessante, og forteller oss mye om hvordan mennesker i ulike aldersgrupper ser på en myndighetsperson. En ung arbeider har kanskje et mer ærbødig forhold til sin overordnede enn de som aldersmessig står på lik linje? I perioden Brede Thurmann var bestyrer, hadde de voksne arbeiderne jobbet på lensa fra de var barn, og den kollektive fellesskapsfølelsen samt vissheten om at de kunne jobben sin godt, kan ha påvirket deres syn på øvrighetspersoner. Det faktum at flere fra denne generasjonen tok av seg lua for bestyreren, trenger ikke nødvendigvis være et uttrykk for en underdanig holdning, men heller

¹⁹² FL arkiv. Intervju med Erik og Kjell Thurmann 2009.

¹⁹³ FL arkiv. Intervju med tidligere lensearbeidere, samt opplysninger gitt fra Fetsund lensers referansegruppe bestående av tidligere lensearbeidere født mellom 1925 og 1944.

¹⁹⁴ FL arkiv. Intervju med tidligere lensearbeidere født mellom 1897 og 1903.

en tradisjonsbundet gest som hang igjen fra tidligere tider. I samtaler med Thurmanns sønner kunne de ikke tenke seg at faren skal ha oppfordret arbeiderne til gjøre dette.¹⁹⁵

Når det gjelder lensefullmektigen, kan det i mine studier virke som enkelte av informantene – om enn et klart mindretall - hadde samme holdning til enkelte fullmektiger som til bestyreren. Dette til tross for at fullmektigen en gang hadde vært en regulær lensearbeider. Fullmektigene opp gjennom historien hadde ulike arbeidsmetoder, noe som selvsagt slår inn i informantenes syn på vedkommende. Kanskje kan også en form for jantelov også slå inn her: «Du skal ikke tro at du er bedre enn oss!»

Hva så med formennene ved lensene? I sin studie av Christiania Spigerverk og Kværner Brug, peker Knut Kjeldstadli på at formannen ved Kværner kunne være brutal, men at han kanskje hadde sine grunner til det. Kjeldstadli begrunner dette blant annet ved at formannen var under press for å fylle kravene fra ledelsen. Formannen her hadde heller ikke bedre formelle kvalifikasjoner gjennom en annen utdanning enn de underordnede. Ifølge Kjeldstadli var de «self made» folk, som måtte hevde seg i kraft av egen ervervet autoritet. De lot seg friste til å falle tilbake på rå makt om denne ikke strakk til. Det beste hadde jo vært å få til et samarbeid, men var formannen ettergivende, kunne arbeiderne utnytte situasjonen. Var formannen tøff, kunne han dominere eller iallfall utnytte situasjonen.»¹⁹⁶

I motsetning til i Kjeldstadli sin studie er det ikke grunnlag for å si det samme om formennene på lensene. Rett nok var de også «self made» folk, men i motsetning til i industrivirksomhet som på Kværner, var formennene på lensene i mindre grad under press for å oppnå høyest mulig produksjon. Dette kan forklares ved at mye av arbeidet på lensene ble styrt av naturens gang, og at produksjonen ble deretter. Tømmeret i Glomma fløt på Norges lengste samleband, men i motsetning til i annen samlebandsindustri var det lite ledelsen kunne gjøre med tempoet. I skriftlige kilder har jeg funnet tilfeller hvor sagbruk og treforedlingsbedrifter har klaget sin nød for ikke å ha mottatt tømmer.¹⁹⁷ Men også de var klar over fløtingas naturgitte forutsetninger. Presset gikk mer på å sørge for at produksjonen gikk så godt som mulig under de forutsetningene naturen ga.

¹⁹⁵ FL arkiv. Intervju med Erik og Kjell Thurmann 2009.

¹⁹⁶ Kjeldstadli, 1988: 65.

¹⁹⁷ Gfff arkiv: Boks: 300 D30005. Omlegging av lensene 1937-1938 (mappe:02: omb. 37-54, brev datert 14/10-1939).

Tidligere i studien har jeg kommet inn på at mange av arbeiderne ved lensene hadde vært der i mange år, og stort sett hatt de samme arbeidsoppgavene hele tiden. Det var alltid en rutinert stamme av arbeidere ved bedriften, noe som gjorde ledelsens arbeid enklere. Et ordtak i Fetsund skal ha vært at «det å være formann på lensene må være verdens enkleste jobb – alle visste hva de skulle gjøre!» Det ligger nok mye sannhet i dette. I tillegg var arbeiderne som nevnt underlagt moder natur hvor det daglige arbeidet ble styrt av elvas kraft. Arbeidet ga seg nesten selv. Alle arbeidere hadde samme mål, noe som var rotfestet dem imellom. Dette ga seg utslag i en fellesskapsfølelse som i tillegg til å være knyttet til sosiale relasjoner, også var knyttet til noe målbart; antall tømmerstokker ekspedert daglig. Sigrid Agnalt har pekt på at det lå en plikt hos arbeiderne til å gjøre arbeidet skikkelig. En plikt som bunnet i et felles ansvar for arbeidsprosessen. «Dersom en sviktet i arbeidet, gikk ikke det bare ut over en selv, det påvirket så godt som hele arbeidsstokken. Nettopp det at alle kunne tape på at én sviktet, gjorde den som sviktet tydelig for de andre.»¹⁹⁸ Det samme er direkte overførbart til arbeiderne og arbeidet ved Fetsund.

Endelig kan det legges til at de underordnede lenseformennene i flere tilfeller også var arbeidende formenn, noe som gjorde at en autoritær stil sannsynligvis ville hatt negativ innvirkning på kollegaene. Dessuten har jeg i mannskapslister sett at enkelte formenn hadde både brødre og søskenbarn under seg. Jeg har ikke funnet data hverken i det skriftlige eller muntlige materialet som antyder at formennene ble sett på som kontrollerende. Snarere tvert i mot. I mange av intervjuene som er foretatt blir informantene spurt spesifikt om de følte at ledelsen kontrollerte dem. Informantene har gjennomgående fortalt at de *ikke* følte seg overvåket eller kontrollert av ledelsen.

Var det så et internt hierarki blant lensearbeiderne? Sigrid Agnalt peker i sin studie at det ved Glennetangen ikke fantes arbeidsoppgaver som var høyere ansett enn andre, og at det ikke var noen som tenkte på rangstiger ved lensa. Hennes informanter har likevel gitt uttrykk for at det var muligheter for å stige i gradene. Agnalt peker også på at informantene «kan ha et nostalgisk minne om det likeverdige fellesskapet som de opplevde, til tross for at det også fantes et visst hierarki. I ettertid er det likeverdigheten, og ikke forskjellene, de har minner om.»¹⁹⁹ Dette er en interessant refleksjon, som også kan gjelde for informantene som har blitt spurt om dette ved Fetsund, som gjennomgående svarte likt på tilsvarende spørsmål. Ved

¹⁹⁸ Agnalt, 2013: 57.

¹⁹⁹ Agnalt, 2013: 59.

Fetsund har det likevel blitt gjort så mange intervjuer, hvor alle peker i retning av at det *ikke* var noe klart definert hierarki, at det er fristende å konkludere med at det må ligge mye sannhet i dette.²⁰⁰ Likevel var det en viss rangordning ved lensene, noe som også ble gjenspeilet i lønningene. De unge jobbet som sprettgutter eller visergutter, mens såkalte «uøvede lensearbeidere» hadde enklere arbeidsoppgaver enn de «øvede». Typiske jobber for rutinerne arbeidere var som sorterere eller maskinførere, eller arbeid i soppelagene. For regulære arbeidere ville det nærmest vært naturstridig om ikke enkelte ønsket seg slike jobber når dette medførte en lønnsøkning. Til tross for at det stort sett var ansiennitet som lå til grunn for et «karierehopp», har jeg i mine studier også funnet materiale som går i retning av at ledelsen kunne plukke folk ut fra evner og ferdigheter. Selv om arbeidsprosessen var styrt av naturgitte forhold, ville likevel arbeidernes kvalifikasjoner påvirke hvor de ble plassert i arbeidet.

Det er også mulig de i helårsgruppa hadde høyere anseelse enn sesongarbeidere. Om ikke blant arbeiderne selv, så kanskje av ledelsen. I min studie har jeg funnet at flere sesongarbeidere ville ønsket helårsarbeid ved bedriften. Samtidig har jeg også funnet eksempler på det motsatte; arbeidere som har blitt tilbudt helårsjobb, men som har takket nei fordi de hadde vinterarbeid et annet sted.²⁰¹ Ønsket om helårsjobb var antakelig størst i årene fram til siste krig, da enkelte av sesongarbeiderne ikke hadde annet fast arbeid enn det på elva i sommerhalvåret.

En stor del av arbeidsstokken ved lensene hadde så å si lik lønn. Noen forskjeller var det likevel; voksne arbeidere tjente mer enn unge, sorterere, maskinførere og de i soppelaget tjente også noe mer. Men jevnt over var det relativt liten forskjell på lønningene. Lønnsvilkår er en viktig forutsetning for hierarki på en arbeidsplass. Når dette i mindre grad var til stede på lensene, var forutsetningene for et klart definert hierarki også noe svakere.

Lønssystemet

Lønningsgrunnlag

²⁰⁰ FL arkiv: Utsagn basert på gjennomgang av alle intervjuer ved Fetsund lense.

²⁰¹ FL arkiv. Blant annet intervju med tidligere lensearbeider Olaf Lund (FLM.1986.01), samt intervju med Gunnar Andersen (FLM.2003.06). Andersen kunne fortelle om flere sesongarbeidere som takket nei til helårsjobb andre steder, blant annet Harald Ramstadengen (1904-1987), sesongarbeider ved lensene fra 1918 til om lag 1980.

Lønnssystemet ved Fetsund lenser var et intrikat og innarbeidet system, som kun gjennomgikk enkelte mindre justeringer i løpet av de 124 årene lensene var i drift.²⁰²

Innledningsvis kan vi noe forenklet si at lønnssystemet var inndelt slik: Som nevnt i kapittel 5 i avsnittet om soppelaget, hadde de fleste lensearbeiderne en fast timelønn. Arbeiderne i soppelagene hadde ren akkord, mens arbeiderne på hovedanlegget i tillegg til fast timelønn hadde et akkordsystem – et produksjonstillegg ved siden av den faste lønna. I et skriv om utregning av produksjonstillegget ved Fetsund i 1952 heter det blant annet «Mannskapet ved påstikning, sortering og mosing gis et produksjonstillegg av 6 øre pr. stokk for den del av ekspedisjonen som overstiger 43.200 stk pr. 48 timers uke (9000 stk pr. time). Tillegget er begrenset til en mannskapsstyrke av 190 mann. Overstiger mannskapet (...) dette antall, blir tillegget å øke i samme forhold. Produksjonstillegget utregnes etter ukelistene, men utbetales etter nærmere avtale med lensearbeiderforeningen.»²⁰³ Ved Fetsund slo altså ikke akkorden inn før produksjonen hadde oversteget et visst antall ekspederte tømmerstokker. Disse avtalene ble etter at lensearbeiderforeningen ble etablert i 1919 laget i samarbeid mellom foreningens forhandlingskomité og Fetsund lensers ledelse.

Ikke alle ved lensene fikk del i produksjonstillegget. Blant annet var mannskapet på båtene og arbeiderne på land ikke med i akkorden. Disse hadde fast lønn. Men ved å se på lensenes timelønnsatser kan en se at denne gruppen hadde høyere timefortjeneste enn de på elva, og dermed ble kompensert for at de ikke var med i akkorden. I 1940 hadde for eksempel øvede lensearbeidere 1,85 kr pr. time, mens smeder, motorførere, snekkere, maskinister og sagmestere hadde 1,92 kr pr. time.²⁰⁴

Et interessant trekk ved lønnssystemet på Fetsund, er at det var grunnleggende forskjellig fra systemet ved Glennetangen lense. Her hadde *ikke* majoriteten av arbeiderne en fast timelønn, men i stedet en kollektiv akkordlønn, hvor arbeiderne fikk betalt per tømmerstokk som gikk igjennom anlegget. Arbeiderne her var delt inn i akkordlag, hvor lønnsfordelingen innad i laget ble fordelt etter alder og ansiennitet. Såkalte «øvede arbeidere», dvs med ansiennitet på én sesong eller mer, fikk full utbetaling. Til sammenlikning fikk «uøvede» arbeidere i samme aldersgruppe 80% av akkordsatsen. Arbeidere under 17 år fikk

²⁰² Gfff arkiv: Blant annet i protokollen til Fetsund lensearbeiderforening for årene 1928-1950, kan vi se flere forslag fra ledelsen om endring i lønnssystemet, blant annet ved å gå over til ren akkord for alle arbeiderne ute på anlegget. Men ut fra gjennomgang av protokollene ble ikke slike forslag gjennomført.

²⁰³ Gfff arkiv. Tilbud om produksjonstillegg ved Fetsund lenser, behandlet på møte mellom Glomma Fellesfløtingsforening og Fetsund lensearbeiderforening 7. mai 1952. Arkivboks. Rundskriv for 1930-1953.

²⁰⁴ Gfff arkiv. Tariffsatser ved Fetsund lenser 1940 i arkivboks Rundskriv 1930-1953.

mellom 40- 60 % av akkordsatsen etter vedkommendes dyktighet.²⁰⁵ En slik gradering av akkorden (produksjonstillegget) ble også gjort ved Fetsund. Men her har det vært forskjeller i måten man definerte en «øvet» arbeider på.²⁰⁶

Jeg har ikke funnet skriftlige kilder som kan forklare hvorfor systemet var så forskjellig på to så vidt like arbeidsplasser. Begge lensene lå under Christiania Tømmerdirekton, samtidig som fagforeningene var tilsluttet samme fagforbund – Norsk Papirindustriarbeiderforening og senere Norsk Skog- og Landarbeiderforening. En årsak kan muligens være at sorteringssystemet var annerledes, men samtidig opererte begge lensene med dagsproduksjoner, og på forhånd avtalte akkordsatser i forhold til produksjonen. Tidligere bestyrer ved Fetsund lenser fra 1963 til 1966, Harald Solberg (f. 1934) har i samtaler med meg kommet med en mer plausibel forklaring. Solberg som var med å sette timelønna og akkordsatsene ved Fetsund, trekker fram to mulige årsaker til forskjellene. For det første ble lønssystemet ved Glennetangen utviklet da lensa lå ved Nes (også i Skiptvet). Nes lenser var underlagt Fredrikstad Tømmerdirektion, som gikk sammen med Christiania Tømmerdirektion i 1937. Ifølge Solberg skal det ikke ha vært noe nært samarbeid mellom de to direksjonene, noe som han mener kan ha ført til at det utviklet seg to ulike lønssystemer. For det andre peker Solberg på at årsaken til at direksjonene beholdt ulike systemer kan ha vært at akkordsystemet og satsene var innviklede, som det hadde tatt lang tid å utvikle. Det ble ifølge Solberg en slags sedvane at de skulle beholde sine respektive systemer. Det ville blitt en komplisert prosess å gå over til et system som begge lenser ville vært fornøyd med. I tillegg skal det ha vært stor konservatisme både blant fagforeningene og ledelsen til å forandre et lenge brukt system som man visste fungerte.²⁰⁷

I 1952 hadde lensearbeiderne ved Fetsund en timelønn på 4,25 kr. Dette var for øvrig samme timesats som dagarbeiderne (arbeiderne som ikke var med i akkordlagene) ved Glennetangen.²⁰⁸ Når det gjaldt produksjonstillegget var dette på Fetsund satt til 7 øre per stokk.²⁰⁹ Her ser vi forskjeller fra Glennetangen, som i 1952 betalte sine arbeidere 12,96 øre per stokk. Hvor mye denne forskjellen faktisk utgjorde i forhold til arbeiderne ved Fetsund – som hadde om lag halvparten av denne akkordsatsen- er derimot vanskelig å si, da arbeiderne

²⁰⁵ Agnalt, 2013: 31.

²⁰⁶ Gfff arkiv. Akkordsatser ved Fetsund lenser 1951, i arkivboks Rundskriv 1950-1953.

²⁰⁷ Etter samtale med tidligere bestyrer ved Fetsund lenser Harald Solberg (f. 1934), bestyrer fra 1963 til 1966. 13.10.2013 samt opplysninger gitt i tidligere intervju 15.10.2008 (FLM.2008.08)

²⁰⁸ Gfff arkiv. Tariffavtale 1952 Glomma Fellesfløttingsforening, i arkivboks Rundskriv 1930-1953.

²⁰⁹ Gfff arkiv. Tariffavtale 1952 Glomma Fellesfløttingsforening, i arkivboks Rundskriv 1930-1953.

ved Glennetangen med sin rene akkordlønn var mer prisgitt naturgitte omstendigheter. Som jeg vil vise senere i dette avsnittet, hadde de nok høyere fortjeneste når produksjonen var god og muligens noe høyere gjennom sesongen. Likevel er det er fristende å konkludere med at lønna ved Fetsund var mer stabil enn ved Glennetangen da Fetsund- arbeiderne fikk en fast timelønn uansett hvor mye eller lite de produserte.

Akkordsatsen ved Fetsund var som nevnt gradert. I en overenskomst for Fetsund lenser for sesongene 1951 og 52, står følgende satser:²¹⁰

Øvede arbeidere over 19 år: 100%

Uøvede arbeidere over 19 år, samt øvede mellom 17 og 19 år: 80%

Uøvede arbeidere mellom 17 og 19 år: 60%

Arbeidere under 17 år, etter vedkommendes dyktighet 40- 60% (15 år 40%, 16 år 60%)

Tar vi for oss noen eksempler, fordeler den faste timelønna seg slik for øvede arbeidere:

Definisjonen på øvede arbeidere har variert fra 21 år med mer enn 40 ukers erfaring (fram til 1939) til over 18 år med to sesongers erfaring (som i oversikten fra 1952).²¹¹

1908: 35 øre

1920: 1,50 kr. Sorterere 1,90 kr

1925: 1,80 kr. Sorterere 2,13 kr

1930: 1,21 kr. Sorterere 1,46 kr

1935: 1,13 kr. Sorterere 1,41 kr

1940: 1,85 kr. Sorterere 2,02 kr (over 19 år)

1945: 2,06 kr. (over 18 år)

1952: 4,25 kr

1967: 8,16 kr

1970: 11,00 kr

1980: 34,00 kr

1985: 48,10 kr

* Timesatsene enkelte år kan variere selv på offisielle lister. Dette kan blant annet skyldes at det ikke alltid er spesifisert hvilke kvartal satsene angir. Det er også mulig at enkelte lister ikke har med årlig indeksregulering. Dette gjør det vanskelig å gi helt fullstendig analyse av lønns- og tariffsystemet ved lensene.

²¹⁰ Gfff arkiv. Akkordfordeling ved Fetsund lenser for 1951 og 1952, i mappe Rundskriv 1930-1953.

²¹¹ Enkelte av disse tallene er publisert tidligere i T.S. Berg, *Stemmer fra elva – Fløtingas historie i Fet, Fetsund lenser 2012*. Tall også hentet fra Gfff arkiv, arkivboks Rundskriv 1930-1953. Tariffsatser.

Legger vi lønningene i denne tabellen til grunn, kan vi se at arbeiderne måtte gå med på betydelige lønnsnedslag i åra mellom 1925 og 1935. Som helhet var det økonomisk framgang i Norge i 1920-åra. Men fra 1930 og noen år framover var det økonomisk krise karakterisert av massearbeidsledighet med påfølgende sosiale problemer.

Informanter har fortalt at arbeidere og ledelse i denne perioden fikk til krisetiltak ved lensene for å holde flest mulig i arbeid. Dette bekreftes også i det skriftlige kildematerialet. Etter forslag fra lensearbeiderforeningen ble det etter flere runder med ledelsen blant annet gjennomslag for å beholde flere av sesongarbeiderne etter at den regulære sesongen var over. En følge av dette var en massiv økning i bunntømmeropptak, noe som kom både ledelsen til gode i form av inntekter ved salg, samtidig som flere sesongarbeidere klarte å holde hodet over vannet i vanskelige tider. Lensearbeiderne gikk også med på lønnsnedslag for å få flere i arbeid i denne perioden.²¹² Dette vitner om et sterkt sosialt bånd arbeiderne imellom. Hva som var grunnen til at ledelsen etter hvert skal ha gått med på slike tiltak vites ikke, men det kan etter min mening vitne om en ledelse som evnet å forstå sin viktige rolle som forvalter av selve livsnerven i lokalsamfunnet.

Lønnsystemet ved Fetsund hadde flere interne graderinger, noe et utdrag fra denne timelønnslisten fra 1940 er et godt eksempel på:²¹³

- 1) Øvede lensearbeidere (over 19 år): 1,85 kr
- 2) Øvede lensearbeidere (17-19 år): 1,67 kr
- 3) Uøvede lensearbeidere over 19 år: 1,67 kr
- 4) Sorterere: 2,02 kr,
- 5) Sortererlæringer: 1,89 kr
- 6) Smeder, motorførere, snekkere, maskinister og sagmestere: 1,92 kr

I sin masteroppgave om Glennetangen lense, slår Sigrud Agnalt fast at akkordlønnsystemet på Glennetangen lense var annerledes enn for eksempel skogsarbeid. Tømmerhoggeren hadde sin individuelle akkord og var derfor ikke avhengig av andre for å få gjort mest mulig i løpet av dagen. Heller ikke her var det en overordnet sjef som passet på at arbeiderne gjorde jobben sin, men hver arbeider fikk ut fra hva han hadde prestert.²¹⁴ På Glennetangen, så vel som på Fetsund fungerte akkorden mer på en slik måte at hele arbeidslaget hadde et felles mål om å få igjennom mest mulig tømmer.

²¹² Gfff arkiv. Protokoll Fetsund Lensearbeiderforening. Fetsund Lensearbeiderforening krevde senere å få igjen deler av dette lønnsnedslaget.

²¹³ Gfff arkiv. Tariffsatser ved Fetsund lenser, i arkivboks Rundskriv 1930-1953.

²¹⁴ Agnalt, 2013: 63.

I mange år fikk de faste arbeiderne ved Fetsund lønna si utbetalt hver måned. Men ser vi hele driftsperioden under ett har dette forandret seg opp gjennom historien. I perioder har ledelsen lønnet sine arbeidere med utbetalinger enten hver uke eller hver 14 dag. Som jeg var inne på i avsnittet om ledelsen var det de enkelte formenn eller faktisk også sprettguttens jobb å hente lønna hos kassereren på Lund. Lønna ble så fordelt til arbeiderne av arbeidslagets formann. Fredag var fast lønningsdag. Fra 1970-årene fikk de arbeiderne som ønsket det, satt lønnen inn på bankkonto. Flere av de gamle arbeiderne sverget likevel til den gamle lønningsposen helt fram til 1985.

Lensearbeidernes lønn i forhold til andre arbeidsplasser

Det kan være problematisk å sammenlikne lensearbeid som bare varte i 4-5 måneder i året med andre helårsyrker. Jeg har allerede hvert inne på betydelige forskjeller mellom lønnsystemet ved Glennetangen og Fetsund lenser. En side ved lensearbeidet sammenliknet med andre yrkesgrupper er at det ved lensene også var store lønnsforskjeller gjennom året for de som hadde helårsarbeid ved bedriften. Den direkte årsaken til dette var at fellesfløtningsforeningen ikke hadde inntekter på tømmer utenom sesongen. Sesonglønna begynte å løpe fra sorteringen begynte til den siste stokken gikk gjennom anlegget (inkludert ut- og innlegging av lensene samt søkkesømmeropptak). Uten produksjonstillegget og med mindre timebetalt, ser det ut til at arbeiderne med helårsarbeid hadde langt mindre å rutte med. For eksempel var lønna til vintergruppa i 1952 på 3,26 kroner. Til sammenlikning var gjennomsnittlig timelønn i industrien for voksne menn samme år på 4,09 kroner per time.²¹⁵ Likevel var helårsgruppa stabil og det var svært få i denne gruppa som tok annet arbeid vinterstid, selv etter at jobbmarkedet ble bedre i årene etter siste krig. Dette trenger samtidig ikke være det samme som at ingen ønsket annet arbeid. Rundt 1950 var brorparten av vintergruppa rundt 50 år, noe som sannsynligvis gjorde det vanskeligere å få enn annet arbeid. Tidligere kan det virke som om annet arbeid var vanskelig å få. I et skriv i en voldgiftssak fra 1949 mellom arbeiderne og Glomma fellesfløtningsforening står det blant annet at «(...) i det tidsrum fløtningen pågår er det lettest å få arbeid i andre yrker, men om høsten og vinteren har det tidligere ikke vært mulig å skaffe arbeid, arbeiderne har i årevis måttet leve av det de

²¹⁵ Jamfør tall fra SSB. ssb.no/a/histat/nos/nos_x1/_63.pdf, *Norges offisielle lønnsstatistikk 1952*, Gj. Timelønn industri, voksne menn: 74.

tjente i sesongen».²¹⁶ I skrivet framgår det også at det ble lagt vekt på dette i avlønningen av sesongarbeidet i fløtinga slik at lønningene var omtrent lik dagarbeid i industrien.

Opplysningene fra informantene spriker når de blir spurt om de var fornøyd med lønna si. Flere av informantene født rundt 1900 mente de tjente lite i forhold til annet arbeid for eksempel i industrien. De yngre opplyser at de stort sett var fornøyd med lønna. Etter min mening bør opplysningene fra de eldste informantene vektlegges her. De yngre hadde stort sett lensene som sommerjobb i ferier og hadde liten formening om lønna ved andre bedrifter. Det er da også flere tegn som tyder på at lensearbeidet ved Fetsund ikke var spesielt godt betalt i forhold til annet arbeid. En åpenbar faktor er allerede nevnt. Til tross for at lensearbeiderne skal ha tjent tilsvarende dagarbeiderlønn i industrien gjennom fløtingssesongen, tjente de såpass mye mindre vinterstid at årsgjennomsnittet ble mindre enn i industrien. I sine studier av Glennetangen lense, konkluderer Sigrid Agnalt med at lønna ved Glennetangen var høyere enn Fetsund, og at arbeiderne før siste krig tjente veldig godt på lensa også sammenliknet med annet arbeid.²¹⁷ Agnalt hadde ikke skriftlig materiale som understøttet dette, men baserte utsagnet på intervjuer med tidligere arbeidere på lensa. I Fetsund lenser arkiv finnes en voldgiftssak fra 1949 som kan bidra til å støtte Agnalts utsagn. Voldgiftssaken er mellom Glomma fellesfløtningsforening på den ene side og Norsk Papirindustriarbeiderforbund, Glennetangen-, tømmertunnellens-, Solbergfoss- og Fetsund Lensearbeiderforeninger på den andre side. I skrivet fra Norsk Papirindustriarbeiderforbund går det blant annet fram at lønnsutviklingen i fløtingen ikke har fulgt industrien, noe følgende statistikk ble brukt for å vise:²¹⁸

Sted	1938	1948
Fetsund (timelønn)	1,60 kr	2,76 kr (sesongfortjenesten ved Fetsund i snitt var i 1948: 3600 kr)
Solbergfoss	1,33 kr.	2,52 kr
Glennetangen	2,47 kr.	3,61 kr
Tømmertunnellen	2,58 kr.	3,53 kr
Industrien	1,71 kr	3,02 kr

²¹⁶ Gfff arkiv. Arbeidernes påstandssak i Voldgiftssak 1949, i arkivboks Rundskriv 1930-1953.

²¹⁷ Agnalt, 2013: 64.

²¹⁸ Gfff arkiv. Arbeidernes påstandssak i Voldgiftssak 1949, i arkivboks Rundskriv 1930-1953.

Som vi ser hadde Papirindustriarbeiderforbundet helt rett hva gjelder lønnsutviklingen. Samtidig ser vi også at arbeiderne ved Glennetangen både i 1938 og i 1948 har en høyere fortjeneste enn en gjennomsnitts industriarbeiderlønn og ikke minst høyere enn Fetsund som her ligger lavest. Men det skyldes å legge til at statistikken kun viser timelønna ved Fetsund *uten* produksjonstillegget. I årsberetningen til Norsk Papirindustriarbeiderforening for 1955, har jeg likevel funnet at fløterne ved alle lenseanleggene tilhørende Glomma fellesfløtingsforening hadde den samme faste timelønna på 4,25 kr.²¹⁹ Går vi tilbake til tabellen, var gjennomsnittsførtjenesten i 1938 1,43 kr og i 1948 2,85 kr. Med andre ord lå Glennetangen et stykke over gjennomsnittslønna i denne delen av industrien. Jeg har ikke klart å finne hvor mye arbeiderne ved Glennetangen fikk i lønn vinterstid, men vil anta at denne som på Fetsund var lavere enn i fløtingssesongen. Som en interessant opplysning, nevnes det i skrivet at fløterne i Drammensvassdraget i gjennomsnitt tjente 3,80 kr pr. time i 1948 og at «(...) det er ingen grunn for at Glommavassdraget skal betale dårligere lønn for sesongarbeidere enn Drammensvassdraget.»²²⁰

Sammenlikner vi tallene med andre yrker det er relevant å sammenlikne med ser vi følgende (tallene er angitt fast timelønn for voksne menn for 4 kvartal 1948):²²¹

Fetsund lenser	2,76 kr.
Sagbruk og høvlerier	2,77 kr.
Sliperier	2,77 kr.
Cellulosefabrikker	2,93 kr.
Papirindustri totalt	2,85 kr.
Industrien totalt	3,02 kr.

Bruker vi disse tallene som grunnlag, ligger lønningene ved Fetsund lenser tett opp mot andre sammenliknbare yrkesgrupper. Det kan likevel være farefullt å bruke dette som annet enn en indikasjon på at lensearbeiderne hadde omtrent samme lønn. Innenfor alle disse yrkesgruppene var det også akkordtillegg og ulike satser for skiftarbeid og liknende. Hvordan arbeiderne ved Fetsund kom ut av det når disse satsene (inklusive lensenes akkordsatser), hadde blitt lagt til grunn, har jeg ingen opplysninger om.

²¹⁹ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (AAB): Beretning for Norsk Papirindustriarbeiderforening 1955: 24.

²²⁰ Gfff arkiv. Arbeidernes påstandssak i Voldgiftssak 1949, i arkivboks Rundskriv 1930-1953.

²²¹ Jamfør tall fra SSB. ssb.no/a/histat/nos/nos_x1/_63.pdf

Fra tidlig i 1970-årene og fram mot nedleggelsen ble arbeidsstokken endret ved at over halvparten av lensearbeiderne var tilreisende fra Setskog. De var innleid fra Saugbruksforeningen og jobbet i skogen utenom fløtingssesongen. Informantene jeg har snakket med forteller at de tjente tilsvarende det samme i skogen som på lensene i sommerhalvåret. Jeg har ikke funnet opplysninger i det skriftlige kildematerialet som kan bekrefte dette, men i lønnsstatistikkene til Statistisk Sentralbyrå finner jeg at en industriarbeider i 1973 hadde en timelønn på 18,75 kr.²²² På lensene var den faste timelønna 14,65. Igjen må jeg konkludere med at det er vanskelig å sammenlikne disse lønningene uten oversikt over akkordtillegget.

Fagorganisering av arbeiderne ved Fetsund lenser

Opptakten

Det første tiåret av 1900-tallet var fortsatt en grotid for fagbevegelsen i Norge. På nedre Romerike fantes det i 1900 ingen fagforeninger eller partilag tilsluttet den nystiftede Landsorganisasjonen (stiftet 1. april 1899).²²³ Ti år senere var derimot det meste av organisasjonen bygd opp, og Landsorganisasjonens medlemstall sentralt ble tredoblet fra 1905 til 1908. Norsk Arbeidsmandsforbund (stiftet i 1895 og tilsluttet Landsorganisasjonen fra 1900) utgjorde over halvparten av disse medlemmene.²²⁴

Helt fram til de store mannskapsreduksjonene fra midten 1960-årene hadde Fetsund lenser en stor og sterk fagforening. Alle de helårsansatte var medlemmer, samt en stor del av sesongarbeiderne. Oppstarten til foreningen var likevel smertefull. Den første spiren til en organisering av lensearbeiderne ved Fetsund kom allerede i 1902. I et håndskrevet brev, undertegnet «Lillestrøm 27.02.02, Ole Braathen», og stilet til «Arbeidsmanden», fagblad for Norsk Arbeidsmandsforbund, framkommer det at Arbeidsmandsforbundet ville få i stand et møte i Fetsund av sag-, høvleri- og lensearbeidere. Formannen i Arbeiderforeningen «derude» ble kontaktet med anmodning om å få leie et hus til et møte, men fikk til svar at «vi ikke kunde faa leiet hus for han sintes ikke det tjente noget at holde Foredrag i Fetsund.»²²⁵ De

²²² Jamfør tall fra SSB. ssb.no/a/histat/nos/nos_x1/_63.pdf, *lønnsstatistikk bergverk og industri 3. kvartal 1973*.

²²³ Fet Arbeiderforening (forløperen til Fet Arbeiderparti), ble dannet den 3. mai 1894. Dette var en aktiv forening som allerede i oppstarten hadde 173 medlemmer. Opplysninger hentet fra AAB (Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek): Arkivboks A008 3/3, Møtebok for Fet arbeiderforening 1894-1905.

²²⁴ L. Thingsrud, *Streiken ved Fetsund Lense i 1908*, Årbok (1990) for Arbeiderbevegelsens historielag i Akershus: s. 8.

²²⁵ AAB: Arkivboks A008 3/3, Fet Arbeiderparti. Brev til Arbeidsmanden, 27.02.1902.

fikk imidlertid leid et privat hus og holdt møte der 28. september 1902 hvor «her Joh. Jonsen i Stemningsfulde ord Redegjorde for Norsk Arbeidsmands Forbunds formaal. Foredraget paahørtes med største Opmerksomhed og Resultatet blev efter en Kort Diskusion at det Stiftedes en forening i Tilslutning til Norsk Arbeidsmands Forbund.»²²⁶ Det ble valgt en komité som skulle forberede saken til neste møte 12. oktober. Etter dette er kildene tause om hva som skjedde videre med foreningen, men på brevet står påtegnet i ettertid, «Kan ikke se at det ble noen forening.»²²⁷

Det neste forsøket så i begynnelsen ut til å lykkes bedre. I 1907 ble det stiftet en fagforening ved Fetsund lenser. Etter et mislykket møte 14. juli ble det innkalt til et nytt møte 28. juli der en representant fra Norsk Arbeidsmandsforbund fikk overbevist de 53 frammøtte lensearbeiderne om å danne fagforening. Oppslutningen om den nye foreningen var stor, og i løpet av kort tid var 200 medlemmer inntegnet i Fetsund Lensearbeiderforening. Dette utgjorde forøvrig majoriteten av den faste gruppen helårsansatte samt de fleste av sesongarbeiderne.²²⁸

Stiftelsen av fagforeningen på lensene så også ut til å ha båret umiddelbare frukter. Bare vel 14 dager etter at fagforeningen ble stiftet klarte de å forhandle seg fram til en overenskomst med tømmerdireksjonen hvor lønna ble satt opp med 20 øre dagen, samt at det ble inngått en felles tariffavtale. I tillegg ble det fastslått at til vinterarbeid, «(...) fortrinnsvis benyttes de paa stedet (Fet og Sørums) hjemmehørende arbeidere, og da igjen med særlig henblik til dem, der bor i direktionens huse og til familieforsørgere, forudsat at der til arbeidet ikke tiltrængtes specielle kundskaper eller speciell øvelse.»²²⁹ Våren 1908 søkte en optimistisk lensearbeiderforening tilslutning til Arbeidsmandsforbundet.

Lensekonflikten i 1908

Året 1908 skulle derimot bli konfliktfylt, med en dramatisk streik som varte i nesten to måneder. Denne masteroppgaven har ikke til hensikt å skildre denne konflikten inngående, men jeg vil likevel gi en grov skisse av den her.

²²⁶ AAB: Arkivboks A008 3/3, Fet Arbeiderparti. Brev til Arbeidsmanden, 27.02.1902.

²²⁷ AAB: Arkivboks A008 3/3, Fet Arbeiderparti. Brev til Arbeidsmanden, 27.02.1902.

²²⁸ Gfff arkiv: Boksnr. D861 Konflikt ved Fetsund 1908.

²²⁹ Gfff arkiv. Overenskomst mellom Christiania Tømmerdirektion og Fetsund Lensearbeiderforening, i arkivboks D861 Konflikt ved Fetsund 1908.

Konflikten hadde startet i Østfold i Haldenvassdraget og ved Fredrikstad, men det var også konflikter andre steder, som på Vikersund.²³⁰ Ved Fetsund stod konfliktens kjerne om både lønninger og direksjonens arbeidsreglement til «almindelige bestemmelser». Sistnevnte følte arbeiderne at de fikk tredd nedover hodet uten medbestemmelsesrett. I direksjonens foreslåtte bestemmelser står det blant annet; «For hver feilsoppet stokk (komm. feilsorterte stokk) skal der trekkes av 20 øre; for hver tylvt, som soppes, betales 30 øre for hele soppelaget, men forsaavidt soppen er paahugget et større antal end den indeholder, skal soppelaget for hver tømmerstok for meget, samt ved feiltelling et tatt med, betale en mulkt av 50 øre.»²³¹ Arbeiderne skulle med andre ord bøtelegges ved feilsortering eller ved at de hadde telt feil stokker i tømmerbuntene). Videre skulle det ikke betales overtid for akkorarbeid, samt at bestyreren «(...) naarsomhelst og uten opsigelse avskedige enhver, som han finder ikke opfylder sine forpliktelser tilbørlig.»²³² Bestyreren skulle også uten videre ha rett til å innsette så mange dagarbeidere som han anser nødvendig, samt at han kunne beordre enhver akkordarbeider til et annet arbeid ved bedriften uten ekstra betaling og å holde igjen 10 prosent av lønningen før hvert hovedoppgjør. Om arbeideren sluttet eller ble sagt opp ville han ikke få disse pengene tilbake.²³³

Dette var strenge krav. Men ifølge historiker Leif Thingsrud, som har forsket på denne streiken var kravene innenfor rammen av «alminnelige bestemmelser» for denne tiden.²³⁴ Men for lensearbeiderne som var vant til at arbeidsvilkårene tidligere hadde vært basert på tradisjon framfor skriftlige avtaler, må dette ha kommet som et sjokk. I skriftlige kilder finner vi at lensearbeiderne hevdet at bestemmelsene viste at direksjonen ikke hadde tillitt til sine arbeidere og at den var å oppfatte som en slavekontrakt «(...) der sikrer arbeidsbestyreren en saa utstrakt ret til å øve trakasserier, at det blir rene slavevilkaar.»²³⁵

Arbeidsmandsforbundet søkte forhandlinger med tømmerdireksjonen, men disse brøt sammen Med 34 mot 2 stemmer vedtok lensearbeiderne å forkaste direksjonens tilbud og gå til streik. Den 23. mai stoppet arbeidet opp. Arbeiderne som bodde i direksjonens hus ble sagt opp og måtte flytte ut med hele sin familie. Dette for å skaffe losji til «streikebrytere» - eller

²³⁰ Thingsrud, 1990: 9.

²³¹ Gfff arkiv, Boksno. D861 Konflikt ved Fetsund 1908. «Almindelige bestemmelser for Christiania Tømmerdirektion 1908».

²³² Ibid.

²³³ Ibid.

²³⁴ Thingsrud, 1990: 10.

²³⁵ Gfff arkiv, Boksno. D861 Konflikt ved Fetsund lenser, skriv fra Fetsund Lensearbeiderforening.

de «arbeidsvillige» - som direksjonen kalte dem. Først 13. juli ble arbeidet gjenopptatt.²³⁶ Streiken vakte oppsikt i media – også i hovedstadsavisene. Et streiketog som samlet 7-800 deltakere gikk fra Lillestrøm til Fetsund. Streiken førte i første omgang til full driftsstans og det er liten tvil om at streiken la et voldsomt press på direksjonen. Ingen stokker ble sortert, noe som førte til at ingen sagbruk fikk tømmer. I tillegg hopet tømmeret seg opp ved Bingen lenser og man fryktet at lensene der skulle ryke. «Arbeidsvillige» ble satt inn, men flere av dem var urutinerte, noe som førte til at sorteringen gikk sakte. I Christiania Tømmerdireksjons innberetningen for 1908 kan vi lese «Arbeidet ved lænsene blev saalænge streiken paagik udført af uorganiserede arbejdere og udførtes ved streikens slutning i omfang af 2/3 drift. De uorganiserede arbejdere bestod vesentlig af fløtere fra Solør, Odalen og Romerike. Disse arbejdere havde ikke den øvelse som ønskelig kunde være (...).»²³⁷

Til tross for at de øvede arbeiderne hadde en fordel ved at direksjonen tapte penger på ikke å ha sitt beste mannskap i arbeid, kan det virke som om kampgløden og troen på en seier ble mindre ettersom streiken skred fram. Streiken var utmattende og uten utbetalt lønn skal flere etter hvert ha vært villige til å gå tilbake til arbeidet nærmest uansett vilkår. I frykt for at streiken skulle bryte sammen, ble forhandlingene mellom Arbeidsmandsforbundet og ledelsen etter hvert gjenopptatt og streiken avsluttet.²³⁸

I sin artikkel om lensekonflikten i årboka til arbeiderbevegelsen historielag i Akershus for 1990, konkluderer Leif Thingsrud med at lensearbeiderne oppnådde noe, men at de i forhold til hva striden kostet «ble allikevel resultatet ynkelig lite. Enkelte bestemmelser ble presisert, men så vel de «Alminnelige bestemmelser» som arbeidsreglementet ble i all hovedsak slik tømmerdireksjonen hadde forlangt. Når det gjaldt lønningene, fikk de øvede arbeiderne over 21 år et påslag på tre øre timen. Ellers ble tilbudet som før.»²³⁹ Thingsrud konkluderer også med at det er lite som tyder på arbeiderne var særlig tilfredse med resultatet. Det ser heller ikke ut som om streik fristet til gjentagelse. Den hadde kostet for mye og interessen for fagforeningsarbeid svant raskt hen og døde helt ut. Den nystartede fagforeningen gikk i oppløsning, og det skulle gå 10 år før arbeiderne etablerte en ny

²³⁶ Gfff arkiv. Indberetning og regnskab for Fløtningen i Glomma indtil Øieren 1908, Christiania Tømmerdirektion: 7.

²³⁷ Gfff arkiv. Indberetning og regnskab for Fløtningen i Glomma indtil Øieren 1908, Christiania Tømmerdirektion: 7-8.

²³⁸ Thingsrud, 1990: 16.

²³⁹ Thingsrud, 1990: 19.

fagforening ved lensene. Den bestod derimot helt fram til 1985. Men den skulle bli stående utenfor Landsorganisasjonen i mange år.

Ny fagforening

Ut fra lensearbeidernes eneste bevarte protokoll som løper fra 1928 til 1950, kan det se ut til at nyetableringen i 1919 førte til en ny giv i foreningsarbeidet ved lensene. Likevel kan det se ut til at foreningen holdt en lav profil i forhandlinger med ledelsen fram til utpå 1930-tallet. En klar årsak til dette finnes ikke i kildematerialet, men muligens kan være at den første generasjonen av ledere i den nye foreningen fortsatt hadde konflikten i 1908 friskt i minnet. Flere av dem skal også ha vært aktive i den første fagforeningen. I midten av 30-årene ser vi et skifte innen foreningsledelsen, der arbeidere født rundt 1900 tok over, noe som ser ut til å ha økt aktiviteten på forhandlinger med ledelsen. Oppslutningen rundt foreningen var derimot stor også før dette. I et møtereferat fra den 7. januar 1928 het det blant annet: «Medlemstalet i år er 226 og tilsutningen må sies å være god. Et yderst lite fåtal av arbeiderne står utenfor foreningen.»²⁴⁰ Foreningen skal en periode ha vært en av de største fagforeningene i distriktet. Medlemmene var både arbeidere ved Fetsund og Bingen lenser. En bekreftelse på at oppslutningen rundt foreningen var stor, har jeg fått av flere informanter som kunne fortelle at flertallet av de unge arbeiderne også var innmeldt i foreningen. Flere pekte på en slags «frivillig tvang», uten at arbeiderne som *ikke* var medlemmer ble frosset ute av den grunn.

Innmeldelse i Landsorganisasjonen

Fetsund Lensearbeiderforening valgte å stå utenfor LO frem til 1931 (frem til 1957 var navnet på Landsorganisasjonen Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL)). Årsaken til dette sier kildene ingen ting om, men det er ikke umulig at dette også var en ettervirkning av streiken i 1908.

Hvilket fagforbund lensearbeiderne valgte å gå inn i er en interessant historie. Den 11. oktober 1928 møtte styret i Fetsund Lensearbeiderforening i Folkets Hus i Lillestrøm. De var invitert av Romerikes faglige samorganisasjon for å diskutere muligheten for å få lensearbeiderforeningen inn i de organisertes rekker. Året etter kan vi lese i protokollen fra årsmøtet i lensearbeiderforeningen 5. januar at Karl August Olsen fra Romerike samorg. holdt et innlegg «(...) hvor han sagde videre at oppgaven var å få alle skog og landarbeidere ind i

²⁴⁰ Gfff arkiv. Protokoll for Fetsund Lensearbeiderforening

de organisertes rekker».²⁴¹ Videre henvendte kasserer O. Sporpin i Norsk Papirindustriarbeiderforbund seg til Årsmøtet; «Han takket for sist og ønsket os inn i rekkene og det kanskje i kveld. Han sagde at han ikke kunde love guld og grønne skoger, og ikke kunde gi dig noget da vi allerede samme pris som om vi organiserte os, men om å hjelpe de som ligger langt nede.» Han sa videre at han «(...) ikke ønsket å tvinge noen ind i organisasjonen.»²⁴² På dette årsmøtet ble det også diskutert hvor mye det ville koste å stå i forbundet framfor det to år gamle Norsk Skog- og Landarbeiderforbundet. Svaret var 1,25 pr uke i Papirindustriarbeiderforbundet og 1 kr i Skog- og Landarbeiderforbundet.²⁴³ Da arbeiderne spurte om Landarbeiderforbundet kunne yte så mye som Papirindustriarbeiderforbundet, svarte Karl August Olsen at den ikke kunne det, da Skog- og Landarbeiderforbundet fortsatt var et ungt forbund.²⁴⁴ På årsmøtet ble det foretatt en avstemning, som førte til at 55 var for og 47 imot innmelding i LO. Det ble også enstemmig vedtatt å melde seg inn i Skog- og Landarbeiderforbundet.²⁴⁵

Allerede på neste styremøte 12. januar, bemerker referenten at «beslutningen som blev på Generalforsamlingen foretat, kjent for død og maktesløse. Der hentydes til lovparagrafen 9 da denne kullkaster vore beslutninger.»²⁴⁶ Hva i foreningslovens paragraf 9 som skulle kullkaste beslutningen om innmeldelse vites derimot ikke, da denne ikke er bevart. Det ble nedsatt en komité for å revidere foreningslovene og disse ble vedtatt på en ekstraordinær generalforsamling 10. august 1929. Det nye lovverket for lensearbeiderforeningen blir i dette referatet gjengitt i sin helhet, uten at det kan forklare hvorfor det gamle lovverket hindret en innmelding i LO.

Saken om innmelding ble tatt til avstemning 24. august 1929. Av de 258 frammøtte stemte 131 for innmeldelse, 125 i mot, samt 2 blanke stemmer. Med andre ord var det stor splittelse i medlemsmassen for eller mot innlemmelse. På årsmøtet 11. januar 1930 valgte så flertallet å søke medlemskap i Papirindustriarbeiderforbundet fremfor Skog- og

²⁴¹ Gfff arkiv. Protokoll for Fetsund Lensearbeiderforening.

²⁴² Gfff arkiv. Protokoll for Fetsund Lensearbeiderforening.

²⁴³ Gfff arkiv. Protokoll for Fetsund Lensearbeiderforening.

²⁴⁴ Norsk Skog- og Landarbeiderforbund ble stiftet 1927 etter at det tidligere Norsk Skog- og Jordbruksarbeiderforbund (stiftet 1912) hadde brutt sammen 1924. Tilsluttet LO. Forbundet ble opprettet bl.a. etter Julussakonflikten i 1927 og hadde blant annet som mål å samle skog- og fløtningsarbeidere. I de første tiårene hadde forbundet lange og harde arbeidskonflikter i skogbruket, f.eks. «Randsfjordkonflikten» 1930–35. Norsk Skog- og Landarbeiderforbund gikk 1988 inn i det nyopprettede Fellesforbundet. Opplysninger hentet fra: Norsk Skog- og Landarbeiderforbund. (2009, 14. februar). I Store norske leksikon. Hentet 1. november 2013 fra http://snl.no/Norsk_Skog_og_Landarbeiderforbund.

²⁴⁵ Gfff arkiv. Protokoll for Fetsund Lensearbeiderforening.

²⁴⁶ Gfff arkiv. Protokoll for Fetsund Lensearbeiderforening.

Landarbeiderforbundet, som fikk flertall året før. Saken skulle nå være klar, men noe senere samme år mottok foreningen et brev fra Papirindustriarbeiderforbundet hvor de skriver at «vort forbund ikke kan oppta Fetsund Lensearbeiderforening, men vi henstiller at foreningen tilslutter sig Norsk Skog- og Landarbeiderforbund.»²⁴⁷ Lensearbeiderforeningen godtok ikke dette og henvendte seg til Romerike faglige samorganisasjon. Saken ble videre sendt til AFLs sekretariat til avgjørelse. Resultatet ble at foreningen ble tatt opp som medlem i AFL gjennom Norsk Papirindustriarbeiderforbund 1. juli 1931.

Mellom ulike forbund

Kildegrunnlaget for å granske lensearbeiderforeningen svinner da den eneste bevarte protokollen kun løper til 1950. Etter dette er kun bruddstykker bevart i Glomma fellesfløtningsforenings arkiver. Ingen av de eldre informantene født rundt 1900 som var aktive og hadde sentrale verv i foreningen, ble i intervjuer spurt inngående om arbeidet i foreningen. Yngre informanter var enten passive medlemmer eller stod utenfor foreningen og kan derfor ikke gi pålitelige opplysninger om foreningens virksomhet. Jeg har likevel funnet ut at foreningen gikk over fra Norsk Papirindustriarbeiderforbund og inn i Norsk Skog- og Landarbeiderforbund i 1959.²⁴⁸

Sammenlikner vi fagforenings-tilhørigheten på Fetsund med Glennetangen lense i Østfold, peker Sigrid Agnalt på at organisasjonsgraden her lenge var begrenset, og arbeiderne var med i forskjellige forbund. Majoriteten var tilsluttet Papirindustriarbeiderforbundet. Ved Glennetangen var det langt flere småbrukere enn på Fetsund lense. Ifølge Agnalt, skal småbrukerne følt seg mer hjemme i Skog- og Landarbeiderforeningen fremfor Papirindustriarbeiderforbundet. Dette var ifølge Agnalt en av årsakene til at oppslutningen her tok seg opp etter at foreningen gikk over til Skog- og Landarbeiderforbundet.²⁴⁹ Agnalt referer her blant annet til et intervju jeg gjorde med tidligere arbeider ved Glennetangen, Arnt Svartedal (f. 1918) som blant annet kunne fortelle at; «Døm hadde veldig dårlig erfaring med Papir. Døm ga lissom blaffen i oss.»²⁵⁰ Svartedal mente at lensearbeiderne ved Glennetangen skal ha følt seg overkjørt av forbundets avdelinger ved Borregaard, som også var tilsluttet

²⁴⁷ Gfff arkiv. Protokoll for Fetsund Lensearbeiderforening.

²⁴⁸ AAB: Beretning for Norsk Skog- og landarbeiderforening 1960: 66-67, *Nyopprettede og prolognerte avtaler i 1960: nr 29. Glomma fff – Fetsund lense m.fl.*

²⁴⁹ Agnalt, 2013: 69-70.

²⁵⁰ FL arkiv. Intervju med Arnt Svartedal 28.02.13

Papirindustriarbeiderforbundet.²⁵¹ Den direkte årsaken til dette var ifølge Agnalt streiken i papirindustrien i 1956. Lensearbeiderne ved Glennetangen ble av forbundet tatt ut i streik i mellom to og tre uker. Ifølge Agnalt skal arbeiderne ha vært misfornøyd med sitt forbund under streiken, som de mente skal ha forfordelt papirarbeiderne på Borregaard. Etter denne streiken valgte mange av arbeiderne ved Glennetangen å gå over til Skog- og Landarbeiderforbundet, og ved utgangen av 1950-årene var flertallet tilsluttet dette forbundet.²⁵² På Fetsund var nok organisasjonsgraden sterkere, hvor den store majoriteten av arbeidsstokken var medlemmer av Lensearbeiderforeningen og organisert i det samme forbundet gjennom denne foreningen. Fetsund Lensearbeiderforenings medlemmer ble også tatt ut i streiken i papirindustrien i 1956. I 1959 gikk foreningen over til Skog- og Landarbeiderforbundet. Den direkte årsaken til at lensearbeiderforeningen gikk over til et nytt forbund har jeg ikke belegg for å kunne si noe om, men det er nok mindre sannsynlig at arbeiderne på Fetsund, i motsetning til på Glennetangen følte seg overkjørt av papirarbeiderne på Borregaard. Jeg har heller ikke kjennskap til om de var misfornøyd med forbundet under streiken i 1956. For å gi en mulig forklaring på at Fetsund Lensearbeiderforening skiftet forbund, må vi gå lengre tilbake i tid. Ingar Kaldal peker på at da LO i 1923 vedtok å legge om fagforbundene til industriforbund, fikk Papirindustriarbeiderforbundet tilvekst av nye grupper, blant annet fikk de ansvaret for å organisere skogs- og fløtingsarbeiderne.²⁵³ Dette var ifølge Kaldal ingen lett oppgave. Under en større fløterstreik i Drammensvassdraget i 1923 gikk forbundet til sympatistreik for fløterne. Men streiken ble avblåst uten suksess og forbundet høstet mye kritikk for håndteringen. Da Skog- og Landarbeiderforbundet ble dannet i 1927 var dette ifølge Kaldal til «alles tilfredshet» og skogsarbeidere ble overført dit.²⁵⁴ De fleste fløterne skiftet også forbund, men noen lense- og fløtingsgrupper ble likevel stående i Papirforbundet.²⁵⁵ I 1959 gikk mange av de resterende fløterforeningene over til Skog- og Landarbeiderforbundet, blant andre Nes- og Fetsund Lensearbeiderforeninger.²⁵⁶ I beretningen til Papirindustriarbeiderforbundet for 1959 står det at medlemsmassen gikk ned fra 19 522 1. januar 1959 til 18 747 31. desember samme år. I beretningen står det at: «Årsaken til det reduserte medlemstall skyldes overføringen av fløtere til Norsk Skog- og

²⁵¹ FL arkiv. Intervju med Arnt Svartedal 28.02.13

²⁵² Agnalt, 2013: 67. I en oversikt i Ingar Kaldal sin bok *Papirarbeidernes historie – Norsk Papirindustriarbeiderforbund 1913-1988* fra 1989, går det frem at Nes Lensearbeiderforening (Glennetangen) gikk ut av Papirindustriarbeiderforbundet i 1959 (s. 589)

²⁵³ I. Kaldal, *Papirarbeidernes historie – Norsk Papirindustriarbeiderforbund 1913-1988*, Tiden Norsk Forlag, 1989: 93.

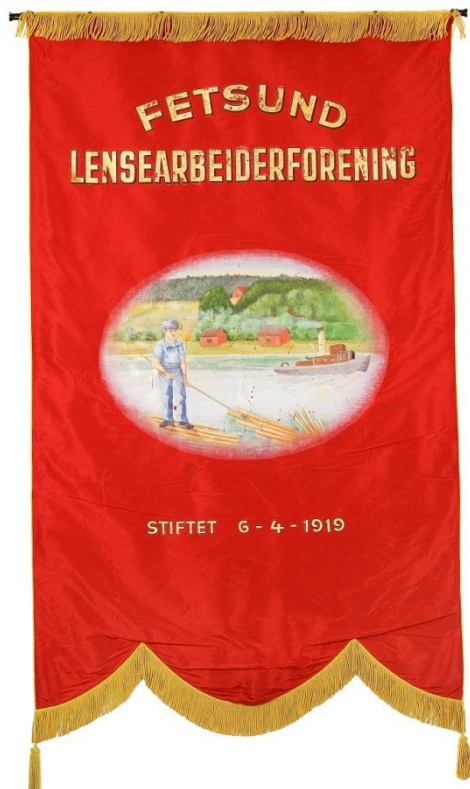
²⁵⁴ Kaldal, 1988: 93.

²⁵⁵ Kaldal, 1988: 93.

²⁵⁶ Tabell i Kaldal, 1988: 585-590.

Landarbeiderforbund.»²⁵⁷ Hva som kan sies å være direkte årsaken til at så mange fløtere skifter forbund akkurat dette året, har jeg derimot ikke funnet svar på.

Lensearbeiderforeningen i lokalmiljøet

Fetsund Lensearbeiderforenings fane. På fanens bakside står foreningens motto: «Fløtning er vort yrke, samhold er vor styrke»

Spesielt før statlige velferdsordninger ble etablert, finner vi en rekke eksempler på at lensearbeiderforeningen fungerte som et økonomisk sikkerhetsnett. Foreningen hadde blant annet en egen sykekasse som ga arbeiderne penger ved sykdom. I foreningens bevarte protokoll finnes også flere eksempler på innsamlinger av penger til enker av lensearbeidere og andre vanskeligstilte familier. Det finnes også eksempler på at arbeiderne har samlet inn penger til ofre for naturkatastrofer og andre i nød både i og utenfor Norge.²⁵⁸ Som jeg var inne på i avsnittet om lønn, var lensearbeiderforeningen også svært aktive i 1920- og 1930- åra da de gikk med på lønnsnedslag for å få flere i arbeid. Foreningen sveiset også lensearbeiderfamiliene ytterligere sammen ved å arrangere utflukter, basarer og juletreffester. Foreningen hadde egne fest- og turkomiteer. Blant annet kan det nevnes at hele 160

²⁵⁷ AAB: Beretning Norsk Papirindustriarbeiderforbund 1959: 25.

²⁵⁸ Gfff arkiv: Arkivboks Rundskriv 1930-1953 Blant annet Innsamling til flomrammede i Nederland 1953. Informanter har også nevnt at foreningen samlet inn penger til Ungarn-hjelpen i 1950-årene.

medlemmer og utrolige 413 familiemedlemmer (hvorav 73 barn) var med på en tur til Horten i juli 1928. Foreningen rekvirerte to dampbåter til turen fra Oslo til Horten!

Med rasjonaliseringen av arbeidere ble også lensearbeiderforeningen mindre. Ved inngangen til 1970-åra skal den bare ha talt et tyvetalls medlemmer. Utover i 1970-åra og fram mot nedleggelsen mistet foreningen sin kraft og ble ifølge flere informanter til slutt helt borte. De siste årene hadde lensearbeiderne en egen tillitsmann, som overtok oppgavene foreningen tidligere hadde hatt med å forhandle med ledelsen i tvistemål, lønns- og ferieavvikling.

Lensearbeid – et ensformig yrke

«I arbeidet fikk vi masse frisk luft og fysisk aktivitet, men du verden så kjedelig. Når vi gikk ut av *Sofsrudbussen* ved Strandenga-verkstedet om morran, så vi tømmerlanningen oppunder jernbanebrua og arbeidet som ventet. Da vi gikk på bussen igjen etter endt arbeidsdag på samme sted, lå det like mye tømmer under brua. Selv om vi hadde dratt igjennom 70 - 80 000 stokker på hver side, virket påfyllet utømmelig. Ja, fløterarbeidet var plagsomt ensformig. Tida stod nesten stille. Man lærte seg teknikker om ikke se på klokka før en var sikker på at det hadde gått en time. Skuffelsen var desto større når det var gått bare ett kvarter. Halv fire toget fra Oslo var en befrielse. Da var det bare halvannen time igjen. Vi likte godt at dette toget var forsinka for da lurte vi tida litt – kvelden rykket nærmere.»²⁵⁹ (*Per Christian Utsigt*)

I motsetning til løsfloterens arbeidshverdag, der han aldri visste hvilket syn som ventet ved elva om morgenen, var de fleste dagene på lenseanleggene like. Fløtinga i Glomma ble som nevnt tidligere kalt «Norges lengste samleband». På lensene var dette virkelig en sannhet.

Fløting ses nok av mange i dag på som eksotisk og spennende. Men det kan ikke stikkes under en stol at mye av selve arbeidet på et lenseanlegg kunne være svært ensformig. En endeløs strøm av tømmer var altoverskyggende, der det var like mye tømmer når kara kom på jobb som når de gikk for dagen. Bare antall registrerte sopper (tømmerbunter) og fløterens støle kropp på kvelden vitnet om at et dagsarbeid var gjort.

På Fetsund lenser var det med unntak av enkelte plasser liten variasjon mellom de ulike arbeidsstasjonene. Fram til de siste åra stod det fire mann på hver sorteringsbru nedover

²⁵⁹ FLM.2009.01

på hovedanlegget. Ifølge flere kunne kara stå på den samme brua i mange sesonger. Ved Fetsund lenser skal det også ha vært en utpreget spesialisering, og det skal ha vært vanskelig å ta over en specialists oppgaver, noe sitatet fra Sigurd Berg-Pedersen (1903-1990) vitner om:

«Det var lite rullering av arbe på ælva. Alt var spesialarbe, ja tel og med å kappe ved! Men etterhvert som tida gikk, blei det mindre og mindre folk på ælva. Da kom vi over i forskjellige jobber som var tellagt spesialister før. Je husser je sa tel direktør'n en gang: «Det er pussig. Nå er je snart søtti år og har vært på ælva i snart seksti, men det er ikke før nå at je har fått sleppe tel med motorer og maskiner!»

Noe rullering var det likevel. Det foregikk skifting av plass hver økt på de tre bruene ved uttaket til yttermaskinen. Tre av kara roterte om å være på tippet. Vi vet lite om hvordan dette var på de andre sorteringslensene i landet. Men opplysninger gitt av *Arnt Svartedal* fra Glennetangen lenser kan tyde på ennå større grad av rullering der:

«Vi roterte mye. Jeg bynte som regel på Skrensebrua* Der var vi tre mann som bytta på hver halvtime. Etter halvannen time der bytta vi med dei på inntaksbrua. Der var'e samma rulleringa. Så bytta vi med neste igjen. På den måten hadde du forskjellig arbe heile tia så det ikke vart kjedelig. Dette systemet vart innarbeida i mange år. Nei, je syns arbe' var triveli' og tia gikk i grunn veldig fort.»²⁶⁰

(* Bru der tømmeret til Borregaard ble stukket ut)

Vi skylder å legge til at dette er én manns opplevelser, og at det nok også på Glennetangen var flere som hadde trøttsomme dager. Men på Glennetangen ble alt tømmeret finsortert, noe som muligens gjorde mye av arbeidet mindre ensformig. Flere informanter intervjuet av Sigrid Agnalt synes også å sammenfalle med Arnts opplevelser.

Konkurransen mellom øst og vest – tidsfordriv eller blodig alvor?

«Vi gutta på brua så på dette som et litt artig poeng i hektiske dager. Og det gjaldt for hele staben, ikke bare ungdommen. Det var nok litt alvor i dette, for det var jo en form for akkord vi hadde, så det betydde jo litt å dra mye, da. Når forholdene lå godt til rette, ikke motvind og passe strøm, da gikk det lett. Og når vi skjønnte at vi dro mye, var det spørsmål om vi greide å

²⁶⁰ FLM.2011.02

slå de på den andre siden. Det var jo litt artig, da! Men fra ledelsens side tror jeg ikke dette var noe poeng i det hele tatt.»²⁶¹ (*Per Christian Utsigt, østsida*)

Sammenlikner lensene med andre industribedrifter, spesielt der man har skiftarbeid, er det ofte en naturlig konkurranse skiftene imellom. En kameratslig konkurranse kan være sunn og påvirke arbeidsmiljøet i positiv forstand. Det kan bidra til å skape lagfølelse, samtidig som de ansatte får noe å jobbe imot i en ellers ensformig arbeidshverdag.

Om ikke Fetsund lenser hadde skiftarbeid, lå forholdene godt til rette for en jevnbyrdig «strid» mellom to identiske anlegg. Fet er delt av Glomma. I Fet har det alltid vært en noe fleipete diskusjon om hva som er «rett og gal side av elva». Dette evige spørsmålet blir man selvsagt aldri enige om. Det er naturlig at dette påvirket konkurransen anleggene imellom.

Ifølge informanter var konkurransen uhøytidelig. Alle jobbet for den samme bedriften, og det gode arbeidsmiljøet strakk seg på tvers av det konstruerte skillet som elva skapte. På lensene var det også slik at noen var mer opptatt av dette enn andre. Bedriftsledelsen på lensene tjente også på at fløterne jobbet om kapp. Mer tømmer igjennom anlegget betød mer klingende mynt i kassa. Det er usikkert om den øverste ledelsen oppfordret til dette, noe enkelte arbeidsformenn så ut til å gjøre. I en tale til sine medarbeidere ved inngangen til fløtings sesongen i 1959, sa fløtingsformann på østsida *Karl Stenerud* følgende: «Ta det som en sport, slik som det blev gjort på sjunkene i gamle dager (...). La det bli å betrakte som en kamp mellom øst og vest, med hakan som våpen. Da kan det hende at dere også kan få litt glede av dette i grunnen ensformige arbeide.»²⁶²

Da anlegget på østsida ble nedlagt etter 1965 sesongen, skulle en kanskje tro at dette satt et endelig punktum for arbeidernes eventuelle konkurranseinstinkt. Den gang ei. Faktisk har det nok alltid vært en form for konkurranse mellom soppemaskinene. Vest eller øst spilte ingen rolle. For arbeiderne her gjaldt konkurransen mellom *innermaskinen* og *ytermaskinen*. *Bjørn Holmedal* (f.1945) fra Setskog var maskinfører på ytermaskin på det gjenværende vest-anlegget i flere år. Han husker godt konkurransen:

«Å ja, det var en konkurranse mellom maskina. Selv om detta aldri vart prata særlig om, så skein det så godt igjennom at det var det. Itte for at je var der sjøl, men stort sett så gikk det

²⁶¹ FLM.2009.01

²⁶² Gfff arkiv: Lenseformann Karl Steneruds tale til sine arbeidere ved sesongstart 1959 (Arkivkode: A/1000/E/20/26)

litt meir på yttermaskin'. Men det hadde noe med strømforholda å gjøra. Var det god strøm, var'e det samme, men var det dårlig strøm, var'e litt beire forhold på yttermaskin. For det var litt meir strøm der ute.»²⁶³

Arbeidstid

Da Fetsund lenser startet opp sin virksomhet sommeren 1861, hadde fløterne arbeidsdager på 12 timer. Dette tilsvarte en arbeidsuke på hele 72 timer. Målet for de første reformene innen arbeidstid var en arbeidsuke på 60 timer. Dette ble oppnådd i England omkring 1850 for deler av industrien.²⁶⁴ Det er lett å forestille seg at den lange arbeidstida var et sosialt problem blant arbeiderne. På Fetsund lenser var arbeidsdagen inkludert pauser ved inngangen til forrige århundre fra seks om morgenen til syv om kvelden. På lørdager ble det, jamfør arbeidsreglement for Fetsund lenser av 1908, arbeidet i ni timer.

Mot slutten av 1800-tallet vokste fagorganisasjonen seg sterke. Et av de viktigste kravene for fagbevegelsen var reduksjon av arbeidstida. Allerede på en internasjonal kongress i Paris i 1899 ble det reist krav om 8-timersdag. Samtidig ble 1. mai innstiftet som en internasjonal demonstrasjonsdag for dette kravet.²⁶⁵ I Norge gjorde Stortinget sitt første vedtak om en alminnelig arbeidsdag i 1915. Arbeidstida ble satt til 54 timer i uka, noe som i mange industribedrifter tilsvarte en gjennomsnittlig arbeidsdag på 10 timer. Fire år senere fikk fagbevegelsen gjennomslag for krav om en normal arbeidstid på 48 timer. Pausene var ikke inkludert i arbeidstida. På dette punktet var det lenge et skille mellom arbeidere og funksjonærer. De sistnevnte hadde spisetida inkludert i arbeidstida. Med halvannen times pause var arbeiderne på lensene fortsatt på arbeidsplassen i 10 timer. I tillegg var lørdag fortsatt vanlig arbeidsdag, rett nok med noe forkortet arbeidstid. I 1961 fikk arbeiderne fri annenhver lørdag. Noen år seinere ble lørdag fridag. Arbeidstida ble i tariffrevisjonen 1958 redusert til 45 timer med virkning fra 1959. På lensene førte dette blant annet til at middagspausen ble redusert til en halvtime. I 1968 ble arbeidstida satt til 42,5 timer per uke. I arbeidsmiljøloven av 1977, ble det endelig slått fast at arbeidstida ikke skulle overstige 40 timer i uka.²⁶⁶

²⁶³ FLM.2009.09

²⁶⁴ Hentet fra *Store Norske på nett*. <http://www.snl.no/arbeidstid>, hentedato 26/4-2011.

²⁶⁵ Hentet fra *Store Norske på nett*. <http://www.snl.no/arbeidstid>, hentedato 26/4-2011.

²⁶⁶ Hentet fra *Store Norske på nett*. <http://www.snl.no/arbeidstid>, hentedato 26/4-2011.

Arbeidstidsbestemmelsene som er nevnt her er generelle lovbestemmelser. På lensene gikk en flere ganger ut over dette. Sesongaspektet var ofte en utløsende faktor for at arbeiderne i perioder hadde lengre arbeidsdager. Alt tømmer hogd i skogen, skulle ideelt sett nå sine kjøpere i løpet av fløtingssesongen. Enkelte sesonger ble det fløta til langt uti november. Høsten kunne derfor være en kamp mot klokka hvor det kunne bli fløta helt til isen satte endelig punktum for sesongen.

Overtid

Det var ikke hver dag lensearbeideren kunne sleppe fra seg hakan og dra hjem når sirena gikk på Viubanen. Overtidsarbeid var lensearbeiderne godt kjent med. Tidligere lensearbeider og formann *Konrad Pedersen* (1903-1992) kunne fortelle at før det gamle sjunkesystemet ble gjort om før 1938-sesongen, var overtid mer regel enn unntak:

«Overtida var det mye av. Å, ja det var mange gonger i uka det! Når vi slapp ned tømmer tel dessa sjunka, veitu. I noen år var det skiftarbe, da jobba vi både natt og dag. Ja, det gjekk heile døgnet da!»²⁶⁷

Som beskrevet i kapittel 5 var systemet med sjunker relativt innviklet. Arbeidet med å få tømmer til sjunkene ble kalt «overdraing». Tømmer måtte slippes ned fra en tømmerbeholdning til hver sjunk, slik at arbeiderne ikke gikk tomme. Dette arbeidet ble gjerne gjort kvelden i forveien. Ikke alle var med på dette, men i den faste arbeidsstokken var det innført en form for skiftarbeid.

Etter omleggingen i 1938 ble det slutt på kveldsarbeid. Etter dette var utvidelser av arbeidstiden mer unntaket enn regelen. Men spesielt i 1950- åra, et tiår med svært mye tømmer, hendte det at dagene likevel ble lange. *Helge Bakke* kunne fortelle om arbeidsdager på opp mot 10 timer i denne perioden: «Det kunne bli lange dager. Vi bynte klokka sju og egentlig så skulle vi få slutt klokka fem. Men du skjønner, om sommer'n vart jo detta utvide mange ganger ettersom beholdningen var på Bingen om våren. I flomtia var dom redd for at tømmeret skulle setta seg i fossen der oppe veit du, så da måtte vi arbe ti timers dag i fleire uker om sommer'n.»²⁶⁸

²⁶⁷ FLM.1990.02

²⁶⁸ FLM.1990.01

Ferie

Rett til ferie var i Norge anerkjent i enkelte fag allerede ved det forrige århundreskiftet. Etterhvert bredte dette seg til alle yrkesgrupper. Ferieretten ble på begynnelsen av 1900-tallet utviklet gjennom tariffavtaler og voldgiftsdommer.

Når det gjaldt ferie, var fløtinga spesiell. I noen hektiske måneder fra mai og utover måtte så mye tømmer som mulig føres gjennom vassdragene. Tid var penger. I et så sesongbetont yrke ville det kanskje vært naturlig å legge ferien *utenom* fløtermånedene. For både arbeidsgiverne og arbeidstakerne kunne ferieavviklingen i fløtinga være en utfordring. Arbeidsgiverne ville ha tømmeret igjennom så raskt som mulig. Jo tidligere sesongslutt, dess mer penger i kassa. I sesonger hvor værforhold eller andre grunner strakte sesongen til langt ut på høsten, tapte bedriften penger på å lønne sesongarbeiderne lenger. For sesongarbeiderne derimot var det naturlig nok en økonomisk fordel jo lengre sesongen varte, samtidig som de *uten* lønnet ferie ville tape penger om bedriften holdt feriestengt. For småbrukerne passet ferien også godt inn med arbeid på gården, og for den faste helårsgruppa var ferie i noen sommeruker et sterkt ønske.

I 1920 ble arbeidere i en rekke yrkesgrupper sikret 12 dagers ferie. Vi vet ikke om dette også gjaldt fløterne, men på grunn av sesongaspektet var nok ikke dette den yrkesgruppa som fikk ferie først. På de store lenseanleggene stod fagforeningen derimot sterkt, og det var naturlig å se til industrien når spørsmål om retten til ferie kom på bordet. Arbeidervernloven av 1936, fastsatte rett til ferie i ni arbeidsdager for alle yrkesgrupper. I 1947 ble ferieloven innført. Den sikret alle arbeidstakere tre ukers lønnet ferie. I 1964 ble loven utvidet til fire uker (24 virkedager).²⁶⁹

Etter at lensearbeiderne fikk rett til ferie, var ikke dette lenger en kampsak. Spørsmålet handlet nå heller om *når* ferien skulle avvikles. Når det gjaldt Fetsund lenser, er det rimelig å anta at ledelsen i førstningen må ha vært noe lunkne til stans i driften midt i sesongen. Men sikre på dette kan vi selvsagt ikke være. Det vi vet, er at en forhandlingskomite, utgått av Fetsund Lensearbeiderforening hvert år, hadde møte med ledelsen angående ferieavvikling. Her ble det hvert år drøftet og bestemt når ferien skulle avvikles. Det går ikke fram av fagforeningens protokoller om drøftingene var vanskelige. Det vi kan se er at ferien på

²⁶⁹ *Store norske leksikon på nett*, Henning Jakhelln, 2011-04-28, <http://www.snl.no/ferieloven>, hentedato 26/4-2011.

lensene oftest var i juli – august. Hver sommer var det med andre ord full driftsstans både ved Bingen og Fetsund lenser midt i fløtingssesongen

Oppsummering

Dette kapitlet har beskrevet ulike sider ved arbeidsforholdene på Fetsund lenser. En sentral del av undersøkelsen har også vært å se hvordan de lokale guttene ble rekruttert til lensene. Jeg har vist at lenseanlegget var en viktig arena for fritidsaktiviteter, og at guttene ble sosialisert inn i arbeidet gjennom oppvekst og nærhet til lenseanlegget. Dette er et helt sentralt element til å gi en forståelse av lensemiljøet på Fetsund. Som i andre lokale industribedrifter var det på lensene vanlig at sønn fulgte far i valg av arbeid. Til tross for at generasjonen født rundt siste verdenskrig ikke tok seg jobb på lensene i voksen alder, ble ikke denne lenken brutt før utpå 1960-tallet.

Sentralt i kapitlet har vært de yngste guttenes arbeidsforhold og bruken av barn på lensene og ved nabobedriften Nerdrumbruket. Jeg har vist at til tross for at lovverket ikke tillot bruk av barn under 12 år i industrien, ble disse reglene brutt begge steder.

De yngste guttene ble kalt sprettgutter, og hadde som hovedoppgave å finne stokker som hadde blitt feilsortert av de voksne. Det er et paradoks at guttenes primære oppgave var å fungere som en kontrollinstans ovenfor de voksne arbeiderne. Det kan virke som dette ansvaret var annerledes på Fetsund enn på Glennetangen lenser i Østfold, der barna ikke hadde arbeid som påvirket de voksnes arbeidssituasjon eller produksjonen. I kapitlet har jeg også sett på lønssystemet på lensene og blant annet sammenliknet dette med Glennetangen og andre bedrifter. På Glennetangen var lønna hovedsakelig basert på et kollektivt akkordsystem. På Fetsund hadde majoriteten av arbeiderne fast lønn, med et produksjonstillegg på toppen. Lønna på Fetsund lenser ble forhandlet fram gjennom sentrale avtaler, men også mellom lensearbeiderforeningen og ledelsen. Til tross for en turbulent start, ble Fetsund lensearbeiderforening en sterk fagforening som ser ut til å ha forbedret arbeidernes kår på arbeidsplassen.

Kapittel 7. Arbeidsmiljø – sosiale relasjoner

Denne masteroppgaven har til hensikt å vise ulike sider ved Fetsund lenser som arbeidsplass. I så måte er de sosiale relasjonene arbeiderne imellom sentralt. I dette kapittelet skal vi se hvor nært knyttet arbeiderne var til arbeidsplassen sin både i jobb og fritid. Denne masteroppgaven har vist hvordan Fetsund lenser formet lokalmiljøet. I tidligere kapitler har jeg vært inne på at flere av arbeiderne var i slekt med hverandre og at bosettingsmønsteret rundt lensene nærmest var uforandret fram til 1970-80- tallet. Som vi skal se påvirket dette også arbeidsmiljøet som av informanter blir beskrevet som tett hvor arbeid og fritid kunne gli inn i hverandre.

Et sentralt tema er knyttet til de flytende hvilebrakkene på lensene. Flere av arbeiderne hvilte i den samme brakka i årtier. I hvilken grad bidro hvilebrakkene til å forme de sosiale relasjonene arbeiderne imellom? Som i forrige kapittel, er informantenes beretninger sentrale kilder til fremstillingen.

Arbeidsmiljøet på lensene

Arbeidere i Vestvolden der det lokale tømmeret til Lillestrøm-området ble lagret. Foto fra ca. 1920. (foto: Norsk Skogmuseum)

«Mange ´ta kara blei jo på ælva år etter år. Og grunnen til det var friheten, ja friheten framfor alt annet. Frihet og samhold. For det var et meget godt samhold. Nei, jeg tru´kke det var no´anna enn det som gjorde at kara blei på ælva. Du veit, det var jo ensformig arbe da. Du stod der nere på ælva dag ut og dag inn. Men du hadde friheten tel både å prate med deg sjøl når

du stod sånn tel, eller du kunne snakke med andre. Ja, hadde´ru løst tel å fiske laue, så gjorde du det innimellom. Nei det var frihet – frihet med ansvar, vil jeg kalle det, utpå der. En for alle og alle for en! Og det samma trur jeg det var i Sørum.»²⁷⁰ (Rolf Evjen (f.1943), Fet, lensearbeider 1957, 1959)

Går det an å si noe generelt om arbeidsmiljøet på lensene - finnes det en fellesnevner? Hvordan opplevde arbeiderne sin egen hverdag? Flere har i intervjuer trukket fram at det var et spesielt godt samhold arbeiderne imellom. Miljøet blir beskrevet som særegent – en arbeidsplass der det ble knyttet sterke sosiale bånd, som ofte varte livet ut.

Helge Bakke (1903-1995) var på elva hele livet. Om sitt lange arbeidsliv fortalte han: «Det var trivelig arbe, men om vinter´n kunne det være kaldt. Men det var jo fint om sommer´n da! Je trur det var verre for dem som stod på et verksted inni by´n. Je husser en gong je var inni by´n på Aker. Når je så åstan dem hadde det der, var je glad for at je hadde arbe ute. Da tenkte je for meg sjøl at var det noen som skulle hatt ei ekstra ferieuke, var det dei kara der!»²⁷¹

Å jobbe ute i det fri gav nok mange lensearbeidere en spesiell følelse. Lukten av ferskt tømmer og klukkinga fra elva som stille fløt forbi. Og den endeløse rekken av tømmerstokker.

Ved å gjennomgå arbeidslister på lensene, fant jeg at sykefraværet var svært lite. Det kan virke som om arbeidsmoralen var høy og at terskelen for å holde seg hjemme var høy. En forklaring kan selvsagt være at en arbeider tidligere ikke fikk lønn under sykefravær. Men selv etter at dette ble innført, var fraværet ved bedriften lavt.

Som på samlebandene i industrien følte arbeideren han var en del av et maskineri. En helhet, hvor konsekvensen kunne bli stor om noen var borte. Flere har fortalt at arbeiderne på lensene helst måtte være «dausjuka» for å holde seg hjemme. *Olav «Olaf» Lund* (1913-1996) var en av de mange seigiliva lensearbeidere som dro på jobb, selv om han kanskje skulle holdt seg hjemme: «Da je var 67 fekk je hjerteinfarkt og blei lagt inn på sjukehuset. Men je røyk ukklar med legen som ville sjukemelde meg for seks uker. Je tenkte med gru på å gå uten arbe så lenge! Men så vart vi enig´ om at je fekk fjorten dagers sjukemelding. Så var je telbake på arbe.»²⁷²

²⁷⁰ FLM.2003.03

²⁷¹ FLM.1990.01

²⁷² FLM.1986.01

Arbeiderne på lensene var knyttet sammen i et fellesskap. Fellesskapet var knyttet til lokalmiljøet. Til elv og tømmer. *Per Christian Utsigt* forteller: «Ærlighet, kameratskap, samhold, og viljen til å hjelpe hverandre var på et nivå som vi bare kan drømme om i dag.»²⁷³

Hvilebrakkka

Hvilebrakke på Fetsund lenser 1967. (foto: Gabriel Westeren)

Arenaen for hvile var unik ute på de ulike lenseanleggene. Her hadde arbeiderne tilgang på flytende hvilebrakker - trehus holdt flytende av pongtonger i stål/jern. Arbeiderne hvilte i de brakkene som lå nærmest arbeidsstedet. Lenseanleggene i Norge var langstrakte. På enkelte anlegg, som for eksempel Glennetangen lenser i Østfold, gikk arbeiderne bare unntaksvis i land før de skulle hjem. Det samme gjaldt i hovedsak på Fetsund, med unntak av de tilreisende sesongarbeiderne som fikk varm mat i der de bodde i ukedagene (i boligen kalt Vinkelen/Spisesalen). Med hvilebrakker ute på selve anlegget var det ikke nødvendig å gå inn på land. Brakkene var også gode å ha på regnværsdager for tørk av både folk og klær.

Brakkene på Fetsund lenser ble bygd av lensearbeiderne. Pongtongene ble sveiset på verkstedet, og lensenes snekkere bygde selve brakka. Brakkene som står på lensemuseet i deg, ble bygd i de første årene etter siste krig.

²⁷³ FLM.2009.01

Brakka som samlingssted

Brakka var et samlingssted i alle pauser, også før arbeidsdagen begynte. Arbeiderne hadde ingen fellessamlinger, og det vanligste var at hvert enkelt arbeidslag samlet seg i sin egen brakke om morgenen. Med arbeidslag mener vi de som jobba i det samme området. *Hardy Krogstad* (f.1943) fra Setskog arbeidet på lensene i to perioder som nedlegger (gjorde klart for tømmerselepe), først på 1960-tallet, deretter fra 1973 til 1985. Han husker at det alltid ble snakket mye arbeid om morgenen: «Vi hadde jo dissa vendingene da veit´u, og da kom ofte formann´ innom brakka og nevnte det at «Mørkfos» sku´ komma den og den tí´a. Så om vi kunne prøve å ha vendinga ferdig til den kom, for da knytte´ vi vaier bak´a og by´nte på ei ny ei.»²⁷⁴

Samtalene om morgenen gikk også på dagligdagse ting. Hadde det vært fotballkamp på idrettsbanen *Fedrelandet* på Nerdrum, fikk de som ikke hadde vært på kamp, et referat fra den. Politiske diskusjoner var det sikkert også rom for. Det skal ha vært en lugn stemning i hvilebrakkene på morgenen. Det gjaldt å få morratrøtten ut av kroppen før man gav seg i kast med de verste diskusjonene. Det fikk eventuelt vente til frokost- eller middagspausen.

I frokostpausa 09.30 – 10.00 kunne det være helt fullt i brakka. For i motsetning til i middagspausen, var det få som dro hjem til frokost. Med fullt arbeidslag på plass fortelles det at enkelte brakker kunne være så fulle av folk at ungguttene pent måtte finne seg et annet sted å spise matpakka.

Hvile

Hvilepauser er en viktig arena for sosial omgang på de fleste arbeidsplasser. I støyende industribedrifter kunne dette være de eneste gangene arbeiderne fikk snakket sammen. På lensene var dette annerledes. De var ikke akkurat plaget av mye støy, og praten kunne gå livlig også i arbeidstida. I så måte kan lensearbeiderne sammenlignes med skogarbeiderne som lå i tømmerkoia gjennom vinteren. Lasse Trædal skildrer blant annet koielivet i skogen slik: «(...) Tømmerkoia er bannskap, kulde, mørke og lønnskamp. Den er snusk, matos og muselort. Nei, skaustuene var ikke høyfjellshotell. Likevel hadde livet sine fine stunder. Når

²⁷⁴ FLM.2009.02

det knitra i ovnen etter en uggen dag i skogen. Når den felles potetgryta sendte ut sitt budskap om mat, da var det som en smak av paradis.»²⁷⁵

Kaffekos på flaske

For mang en utarbeider var *kaffen* selve dagens høydepunkt. Det være seg om du lå i ei skogskoie, hadde tent kaffebål ved nyingen, var løsløter ved elvekanten eller var landrensker og tok din hvil på et svaberg i Øyeren. På lensene duftet det også av kaffe i hvilebrakka. Men det var ikke duften av nykokt kaffe som fylte neseborene. Heller av halvlunken kaffe med melk på flaske. Et paradoks på lensene var at alle brakke hadde ovner det ble fyr i, men som det etter sigende aldri ble kokt kaffe på. Spesielt, siden én mann i hver brakke hadde ansvar for å fyre opp i ovnen før hvert måltid. *Ingar Aamodt* forteller: «Det blei fyr i brakka en times tid før frokost, ikke nødvendigvis for at det skulle bli varmt i brakka, men for å holde kaffe flaskene varme. Det blei fyr uansett vær, og det blei ofte veldig varmt i brakka. Da var 'e å ha vinduer og døra oppe for å lufte.»²⁷⁶

Forholdene for kaffekok var i alle fall til stede på Fetsund lenser. Hvorfor det ikke ble kokt kaffe på lensene, er uvisst. Sannsynligvis en tilfeldighet, nedarvet i generasjoner. Ved Bingen var det også slik - ovn i brakka men ingen felles kaffekok.

Hva med andre lenseanlegg? Var halvvarme kaffe flasker det vanlige også her? Jeg kjenner ikke til forholdene på andre anlegg enn Glennetangen. Men her vanket det i mange år både rykende fersk kaffe og kokte egg i middagspausen. *Arnt Svartedal* fra Skiptvet jobbet som lensearbeider og båtfører på Glennetangen fra 1938 fram til han tok over som skipper på slepebåten «Mørkfos» Øyeren i 1973. Om ikke middagspausen var et kulinarisk høydepunkt, var det rene luksusen i forhold til Fetsund lenser: «Da vi hadde 48- timers arbeidsuke, så hadde vi en halvtimes frokost og én times middagspause. På lensa hadde vi tre kaffekjerringer. Ho var lang lensa vet du, tre kilometer lang og det var mange hytter. Ho som kom i hytta der jeg var, kalte vi for «Kaffi-Inga». Ho kom ned på lensa før frokost som var klokka ni, og by'nte å koke og servere kaffe på den første hytta oppi einen, føre á gikk nerover på anlegget. Ho hadde tre hytter som ho serverte i, trur jeg. Kaffekjerringa kokte også egg til oss. Egga hadde 'a i en stor kjele, åsså la 'a egga oppi et nett. Og det nøttante å gå bort og ta hvemses egg! Å nei du, dem hadde skrivi navnet sitt på egget, serru. Og så mange rare navn det stod på dessa egga! Nei, så kara hadde egg hver dag ved sia ta brødmaten. Ho Kaffi-

²⁷⁵ L. Trædal, *Skaufolk, fra øks til hogstmaskin*, Aschehoug forlag, 2008: 77.

²⁷⁶ FLM.2008.04

Inga og dom andre kaffekjerringane hadde også reingjøring av hyttene én gang i uka, da blei gølva vaska.»²⁷⁷

Lensearbeiderne på Fetsund måtte klare seg selv, men det er kanskje tvilsomt om alle smurte sin egen mat hjemme. Enkelte skal ha fått ei matkorg tilsendt av kona eller unger før pausen kom.

Faste plasser

Mange arbeidere satt i den samme brakka i årtier. *David Kvebæk* husker godt at det som nykommer gjaldt å finne sin plass i brakka: «Kara hadde faste plasser, disse plassene var hellige. En utenforstående fikk raskt vite at han satt feil.»²⁷⁸ De yngre arbeiderne kom fort inn i rytmen. Var det trangt i ei brakke, var det ikke garantert at ungdommene fikk sitte pausen ut. Faste plasser gjorde også noe med miljøet. Karene som hadde jobbet og hvilt sammen i mange år kjente til hverandres luner og rytme.

De siste årene var det god plass i hvilebrakkene. Foto fra hvilebrakka ved Bingen lenser i 1985. (foto: Trond Bjorli/Akershusmuseet)

Abbrøtt - lensearbeidernes eneste sosiale gode

Et av de få sosiale godene lensearbeiderne kunne nyte godt av, var gratis ved. Det skal ikke

²⁷⁷ FLM.2011.02

²⁷⁸ FLM.2009.04

mye fantasi til for å skjønne at en del tømmerstokker ble brukket i stykker på sin ferd nedover Glomma. Mange stryk og fosser skulle passeres, og det dannet seg ofte store tømmervaser. Slike vaser kunne løsne av seg selv ved at enkelte stokker brakk. Men ikke sjelden måtte tømmerfløterne løsne vasene, enten med rå kraft, sag/øks eller dynamitt. I løpet av en sesong, hvor opptil 10 – 14 millioner stokker skulle passere Fetsund lenser, kom det mange avbrukne stokker eller «abrøtt» i elva. Denne brekkasjen kunne lensearbeiderne ta til ved. For privatpersoner var det derimot et generelt forbud mot å hente opp tømmer fra elva.

Retten til å sanke ved var noe lensearbeiderne ved Fetsund hadde hevd på fram til nedleggelsen i 1985. Også lensearbeiderne på Glennetangen og muligens andre lenseanlegg hadde samme retten. Den gjaldt også for fløterne ved Bingen.

Det var ingen restriksjoner på hvor stor diameter abrøtten kunne ha, men lengden måtte ikke være over 150 cm. En regel som ikke måtte overskrides, og hvor regelbrudd ble påtalt. Men det var nok alltid noen som tøyde denne regelen litt. Enkelte skal ha brukt sine metoder for å få seg litt ekstra ved. *Kolbjørn Strandbakken* husker episoder hvor fløterne var mer oppfinnsomme enn lovlig var: «Jeg kan huske at spesielt dem som jobba på maskinen og i soppelaget kunne lage egen abrøtt. Dette blei nok ikke gjort ofte, men du skjønner at det var jo fleire stokker som var ganske tynne i toppen. Da tok kara piggen på hakan og slo av enden av stokken. Det var fleire av de tynneste stokka som mangla toppen fordi den var blitt hakka 'ta av kara.»²⁷⁹

Det å kunne sanke gratis ved hadde stor betydning for lensearbeiderne. I løpet av sesongen ble det samlet adskillige favner. På land langs fløtningsanlegget på begge sider av Glomma lå det tett i tett med vedakoster til tork. Noe av abrøtten ble også brukt til å holde liv i ovnene i hvilebrakkene.

Sankinga var nærmest et rituale. I arbeidstida ble abrøtten tatt opp av vannet og lagret på bruene som gikk på tvers av tømmerrenna, eller langs flåtene på anlegget. Deretter ble veden gjerne lagret på en flåte av 6-8 grove tørre granstokker, på den såkalte *slarka*. Når den ble fylt opp, ble enten flåten staket mot land, eller man frakta veden inn med robåt. Dette ble som regel gjort etter arbeidstid eller i middagspausen. Deretter ble abrøtten lagt i koster (stabler) langs elvebredden. På slutten av sesongen ble veden transportert hjem. Enkelte hadde kort transportvei hjem og kunne bruke trillebår. Andre fikk hjelp av hest og kjerre og etter hvert lastebil.

Også lensearbeiderne som ikke jobbet på anlegget, fikk gratis ved. Lensearbeiderne på

²⁷⁹ FLM.2008.02

anlegget sørget for ved både til lensenes smed, snekkere og verkstedarbeidere. Ellers var det ikke bare de som var aktivt i arbeid som dro nytte av dette. Pensjonerte formenn, fullmektiger og enkene etter disse hadde også «vearett». Men disse fikk som regel ikke abrott, men bakhunved. Dette kom fra alt bunntømmeret som ble tatt opp ved lensene. Om høsten og vinteren ble dette skåret til plank og bord.

Det hendte nok at enkelte formenn eller fullmektiger visste om andre som hadde det vanskelig, og sørget for ved også til disse. *Ingar Aamodt* var selv med på å levere *enkeved* som det ble kalt: «Jeg var med skipper Arthur Nordby på «Vulkan» og kjøre slarker med ved. Dette blei lagt opp nede på Leirtangen og ved Øistad i Merkja. Min oppgave var å kaste ved fra slarka inn på land og legge ´n i kost. Dette var et sosialt tilsnitt hvor ved blei gitt gratis til folk som for eksempel enker og pensjonister. I ettertid har jeg tenkt på dette at man tok vare på folk også etter at de ikke fløyta lenger.»²⁸⁰

Hjem i pausene

De som bodde nærmest anlegget, dro ofte hjem i middagspausa. *Per Stensrud* forteller: «De som bodde nærmest syklet avgårde, og de kunne jo godt sykle ifra Lund og opp til Fetsund. Det var jo en times middagspause, så dem som bodde nærmest, tok middagen sin midt på dagen. Dem som bodde lengre unna, hadde med matpakke og tok middagen når dem kom hjem. Det var jo flere som gikk fra langt oppå Roven og til lensene, flere av dem hadde ikke sykkel engang.»²⁸¹

Felles for karene som dro hjem, var at de forventet at maten stod klar når kom innenfor inngangsdøra. Til middagspausen serverte «lensekona» varm mat. *Per Emil Berg* var én av dem som dro hjem sammen med sin far, Karl Magnus Berg. Han minnes en hardt arbeidende mor, som stod på for mann og fire barn hele dagen: «Det har nok ikke bestandig vært like greit å være mora mi. Hun skulle ryste ut faren min klokka seks om morran. Og da han kom hjem til frokost klokka halv ti, skulle maten være ferdig. Han kom hjem igjen til middag klokka ett, da skulle middagen være ferdig. Så kom han hjem til eftasvæl, og da skulle maten være ferdig. Og så skulle han forsyne meg ha en kopp kaffe og en matbit seinere

²⁸⁰ FLM.2008.04

²⁸¹ FLM.2003.13

på kvelden også. Og hun hadde da fire unger. Nei, det var ikke mye tid for mora mi, egentlig.»²⁸²

Mannsbastion og mannssamfunn

De fleste vil tenke seg fløteren som en mannsperson. Fløting og skogsarbeid har opp igjennom historien vært regnet som et maskulint yrke, der få om noen kvinner fikk slippe til i det hele tatt. De få kvinnene som fikk sin lønn fra lensene, var kokker og rengjøringspersonale. Fetsund lenser var et utpreget mannssamfunn. Hva gjorde dette med arbeidsmiljøet?

Per Christian Utsigt beskriver lensemiljøet som et mannssamfunn, som påvirket miljøet i alle sammenhenger: «I min tid på lensene var det bare menn ute på anlegget. At lensene var en mannbastion preget praten og væremåten. Skikkelig mannfolkprat som gjorde at vi unggutta ofte blei stående tause og bare lytte. Særlig når det dreide seg om damer. Ja, det var ikke måte på hvilke opplevelser og erobringer rovinger og gansdøler kunne legge ut om etter sommerhete kvelder og netter. Kunnskapen fra skolen om bien og blomsten ble utvida og beskrevet i klare ord og vendinger. Det eneste vi så til de som gikk i skjørt i løpet av arbeidsdagen, var at det kunne være noen som gikk tur på stranda på innsia av anlegget. Og da var det bestandig noen som kom med noe tilrop og plystring. Det var nok ikke alltid like hyggelig og for dem å gå der. Det var de eneste jentene vi så fra sju til fem!»²⁸³

For de få jentene som slapp til, var møtet med denne mannfolkverdenen spesielt. Da *Ingunn Borud* (f.1962) fra Roven i Fet søkte sommerjobb på lensene i 1981, var det egentlig som reservekokke på slepebåten «Mørkfos». Ledelsen på lensene ga henne først jobben, men ombestemte seg. De likte tydeligvis ikke at ei ung jente skulle være alene på en båt med bare mannfolk. Hun fikk beskjed om å se seg om etter noe annet. Men Ingunn stod på kravene og forlangte å få jobb på lensene uansett: «Har jeg blitt lovet en jobb, får de skaffe meg en jobb!».²⁸⁴ I utgangspunktet ble hun satt til å klippe gress. Men dette var ikke nok. Ingunn ville ut på anlegget som fløter. Da hun entret anlegget med fløterhakan i hånda en junidag i 1981, var det - så vidt vi vet - som første jente i Fetsund lensers historie. Det skulle altså ta 120 år

²⁸² Råmateriale fra intervju foretatt av T.S. Berg i forbindelse med dokumentarfilmen *Fetsund Lenser- fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser*, utgitt av Fetsund Lenser i 2010. Råmaterialet befinner seg i FL arkiv.

²⁸³ FLM.2009.01

²⁸⁴ FLM.2011.01

før lensene lot ei jente prøve seg med fløterhakan. Mottakelsen var noe blandet, erindrer Ingunn: «Det var Olaf (Olav Lund) som tok imot meg da jeg begynte på lensene. Han var veldig koselig og jeg følte meg velkommen av han. Olaf sa til meg at det var bare å komme ned på anlegget da jeg var ferdig med gressklippinga. Men jeg skjønnte at det var ikke alle som hadde den oppfatningen, og som mente at jeg nok ikke hadde noe her nede å gjøre egentlig. Du vet, jente i 1981, proppa full av likestilling. Det var en utfordring!»²⁸⁵

I seks uker kombinerte Ingunn jobben med gressklipperen og fløterhakan. Dette ble lagt merke til, blant annet med flere store oppslag i den lokale presse. Året etter kom det ei ny jente til lensene, Nina Bråthen (f.1965) fra Setskog. Men som med Ingunn ble det også for henne bare én sesong som tømmerfløter. Også Ninas valg av sommerjobb kom på trykk i avisa. Selv på 1980- tallet ble kvinners valg av typiske «mannsykker» sett på som en kuriositet.

Kvinner i fløtinga var et uvanlig syn. Ingunn Borud (bildet) var etter det vi kjenner til den første kvinnelige fløteren ved Fetsund lenser. Foto fra 1981. (foto: Ingrid Røneid/Akershus Arbeiderblad)

I sin masteroppgave om Glenнетangen lenser, har Sigrud Agnalt også et eget avsnitt om kvinnelige lensearbeidere. Ifølge Agnalt skal det ha vært 3-4 kvinner på lensa på 1980-tallet. Ifølge informanter Agnalt har snakket med skal kvinnene ha blitt satt til å gjøre enkle arbeidsoppgaver, noe som hun tolker dit hen at kvinnene ble satt til disse oppgavene fordi ledelsen ikke trodde de kunne mestre mer fysisk krevende oppgaver.²⁸⁶ At kvinner fikk enklere oppgaver mener Agnalt også kan ha «(...) virket bekræftende for lensekræbbernes identitet som menn (...). På den måten kunne de fortsatt føle at det var de som var de viktigst på arbeidsplassen. Da ville det også vært lettere å godta at også kvinner arbeidet på lensa.»²⁸⁷

²⁸⁵ FLM.2011.01

²⁸⁶ Agnalt, 2013: 84.

²⁸⁷ Agnalt, 2013: 84.

Oppsummering

Hvilebrakkene på lensene var ikke bare et sted hvor arbeiderne spiste og hvilte. Brakkene var et viktig samlingssted hvor det ble knyttet nære bånd arbeiderne imellom. Brakkene var således helt sentralt for arbeidsmiljøet og de sosiale relasjonene på lensene.

I dagens samfunn snakker man gjerne om frynsegoder tilknyttet arbeidet. Lensearbeidernes frynsegode var muligheten for å ta avbrukne tømmerstokker som ved. I tillegg ga lensene ved til pensjonerte arbeidere og enker av lensearbeidere, et tiltak som vitner om lensenes sentrale rolle i lokalsamfunnet.

I dette kapitlet har jeg beskrevet hvordan det var å være jente i en bedrift totalt dominert av menn. I det tette miljøet på lensene var det ikke enkelt å trenge igjennom og bli godtatt som jente. Ifølge informanten selv ble hun sett på som et fremmedelement i et miljø omgitt av menn.

Kapittel 8. Avviklingen av Glommafløtinga

Allerede mot slutten av 1950-årene kom de første tegnene til at fløtingen en gang ville ta slutt. Til tross for stadige rasjonaliseringer ved lenseanleggene i Glomma, ble det vanskelig å få arbeidskraft til tømmer-sorteringen. Dette både fordi arbeidet var sesongbetont, men også ved at andre bedrifter «slukte» arbeidskraften i form av at de kunne betale bedre og tilby helårsjobb.

Utover i 1960-åra begynte tømmerkvantumet i Glomma å synke kraftig. Slike svingninger hadde også skjedd tidligere, men kvantumet hadde alltid tatt seg opp igjen. 1960-årene markerte også tiåret da lastebil og jernbane for første gang klarte å ta opp konkurransen med fløtinga. Denne gangen var det ingenting som tydet på at tømmermengden igjen ville stige. Hans E. Aamodt peker på en rekke faktorer som var avgjørende for Glommas fall som fløtingsvassdrag.²⁸⁸ Jeg vil se på noen av disse. Ved siden av den teknologiske utviklingen i skogbruket, var hovedårsaken til fløtingas fall at tømmerkvantumet forsvant fra vassdraget. Stadig flere sagbruk og treforedlingsbedrifter gikk over til å få transportert virket på lastebil, noe som førte til synkende fløtingskvantum og stigende enhetskostnader. I tillegg til dette, steg fløtingsprisen pr. m³ i løpende kroner, spesielt på 1970-tallet. Videre ble kostnadene med vassdragsterminalene uforholdsmessig store; til-transport, barking, floring (tømmer lagt i velter langs elva), lagring og utislag.²⁸⁹ Aamodt fremholder likevel at de vesentlige årsakene til nedleggelsen kan forklares ut i fra eksterne faktorer: Den store industrialiseringen av skogbruket etter 1945 som førte til utbygging av skogsbilveinettet, utviklingen av lastebiler spesialbygget for tømmertransport, etableringen av sagbruk i innlandet, levering av ubarket tømmer ved bilvei samt bruk av barkemaskiner både på industritomt og i skogen.²⁹⁰ Da sagbrukene i Fredrikstad- og Lillestrøm-området ble lagt ned forsvant over halve fløtingskvantumet fra vassdraget. En følge av dette var at det ikke lenger var grunnlag for å opprettholde de mange tverrelvene til fløting. Så å si alle tverrelver til Glomma ble lagt ned som fløtingsvassdrag i årene mellom 1962 og 1971.²⁹¹ Da Borregaard fabrikk som enefløter i Glomma i 1984 bestemte seg for å gå over til jernbanetransport, var det kroken på døra for

²⁸⁸ H.E. Aamodt, *Avviklingen av fløtingen i Glommavassdraget*, Hovedoppgave institutt for skogfag, NLH 1990.

²⁸⁹ Aamodt, 1990: 109.

²⁹⁰ Aamodt, 1990: 109.

²⁹¹ Jamfør oversikt i Aamodt, 1990: Vedlegg til Aamodts hovedoppgave.

fløtinga. Da hadde den teknologiske og samfunnsøkonomiske utviklingen satt en endelig stopper for fløtingsvirksomheten.²⁹²

Nedleggelsen av Fetsund lenser 1966-1985

Som en direkte konsekvens av den synkende tømmermengden, ble fløtingssesongen kortere. Fløtingas akilleshæl i forhold til biltransport, var at den var prisgitt moder natur. Ugunstige forhold fra naturens side gjorde fløtinga sårbar. I Glomma Fellesfløtingsforenings årsberetning for 1971, heter det:

«Fra annen uke i august var fløtingsforholdene meget vanskelige helt til de siste dagene i september, vannføringen var så liten at selv svak vind var generende. Resten av sesongen hadde bedre vannføring, men fløtingen gikk tregt på grunn av kraftig vind.»²⁹³

Når antall stokker i 1970- åra var nede i bare noen fåtalls millioner, skulle det heller ikke mye til før arbeiderne på sorteringslensene gikk tom for tømmer, og virksomheten måtte stoppes. I samme årsberetning leser vi videre:

«Sorteringen på Fetsund startet 28. juni. Beholdningen ved Bingen var da 1,7 millioner stokker. (...) Man hadde opphold på grunn av tømmermangel fra 20. september til 5. oktober, og fra 20. til 26. oktober.»²⁹⁴

Til sammenlikning var beholdningen ved Bingen bare ti år tidligere på 3,7 millioner stokker.

I 1960-åra fløt landet på en økonomisk høykonjunktur med lav arbeidsledighet. Mange og store byggeprosjekter gjorde arbeidere attraktive. Mange kunne derfor velge og vrake i jobber. I dette arbeidsmarkedet var fløtinga én av få tapere. Flere løsfløtere holdt i noen år fortsatt stand da mange hadde helårsjobb med skogsarbeid vinterstid. Rekrutteringen til lensearbeid var det verre med. Store lenseanlegg slet med å holde på arbeidskraften gjennom en stadig kortere fløtingssesong. Et utdrag fra innberetningen til Glomma Fellesfløtingsforening for året 1960, som forøvrig var et godt år for fløtinga, illustrerer dette: «Ved Glennetangen lense mistet vi i slutten av sesongen endel av våre faste sorteringsarbeidere på grunn av øket etterspørsel etter arbeidskraft blant annet ved anleggsvirksomhet i nærliggende distrikter. Selv om disse arbeiderne delvis ble erstattet med andre, var det ikke til å unngå at fløtinga ble forsinket, med den følge at Tømmertunnelen

²⁹² Aamodt, 1990: s. 109.

²⁹³ Gfff arkiv: Årsberetning og regnskap for fløtinga i Glomma 1971: 5.

²⁹⁴ Gfff arkiv: Årsberetning og regnskap for fløtinga i Glomma 1971: 5.

(ved Eidet i Østfold) måtte gi arbeiderne én uke ekstra ferie på grunn av utilstrekkelig tilgang på tømmer.»²⁹⁵

I lokaldistriktet i Fet og Skedsmo ble de aller fleste sagbukene lagt ned bare i løpet av noen få år. Dette førte til at antall stokker til sortering ved Fetsund ble forsvinnende liten. I 1969 var det for eksempel fattige 30 000 stokker som skulle til lokale bedrifter.²⁹⁶ Bare noen år tidligere i 1961, var tallet 135 866 stokker.²⁹⁷ Ved inngangen til 1970-årene var bare det én lokal bedrift igjen som fikk tømmer fra Fetsund lenser.

På Fetsund ble det etterhvert klart at det ikke var lønnsomt å drifte et anlegg av en slik størrelsesorden lenger. I 1965 ble det besluttet å legge ned anlegget på østsiden av elva med virkning fra 1966. Dette var det største enkeltstående rasjonaliseringstiltaket i lensenes historie og arbeidsstokken ble halvert. I 1965 var 118 mann i sving på anlegget. Året etter var tallet redusert til 60 mann.²⁹⁸ Bare de lokale arbeiderne med høyest ansiennitet fikk beholde jobben. Dette fikk størst konsekvenser for de tilreisende arbeiderne, som nærmest ble borte etter 1965-sesongen. De fleste av de lokale arbeiderne fikk fortsette, samtidig som bedriften satset på naturlig avgang for den eldste gruppen av lokale sesongarbeiderne. Ved gjennomgang av mannskapslistene for disse årene, finner jeg at gjennomsnittsalderen på hele arbeidsstokken nærmet seg 60 år. Svært få nye arbeidere kom til i årene fremover, slik at gjennomsnittsalderen fortsatte å øke fram mot starten av 1970-årene.

Fetsund lenser gjennomgikk store forandringer i 1960-årene. I 1969 kom et mekanisk retteanlegg som erstattet det manuelle arbeidet med å rette inn tømmeret på vei ned til Soppemaskinene. Retteanleggene ble bygd på Glennetangen lenser, hvor dette bildet ble tatt. Her var de i bruk fra 1962-63. Et av disse anleggene ble flyttet til Fetsund lenser i 1969. (foto: Johan Brun)

²⁹⁵ Gfff arkiv: Innberetning og regnskap for fløtinga i Glomma 1960 (for året 1959): 6.

²⁹⁶ Gfff arkiv (boks: A1000/E/20/26): Skriv fra bestyrer Kjell Bering til sine formenn før sesongen 1969.

²⁹⁷ Gfff arkiv: Årsberetning og regnskap for fløtinga i Glomma 1961: 6.

²⁹⁸ Gfff arkiv: Tall basert på gjennomgang av mannskapslister ved Fetsund lenser

I slutten av 1960-åra ble det gjenværende anlegget på lensene kraftig modernisert. I 1969 kom det på plass et mekanisk retteanlegg, som rettet tømmeret slik at det ble liggende riktig i tømmerrenna i forhold til soppemaskinene. Tidligere hadde all retting blitt gjort manuelt. Samme år kom også et vaiertrekk drevet av elektromotorer. En tykk vaier, som gikk fra retteanlegget og helt ned til soppemaskinene, lå an mot tømmeret. På grunn av friksjonen mellom tømmer og vaier ble tømmeret trukket nedover i en jevn hastighet. Tidligere måtte lensearbeiderne gjøre dette manuelt og ved hjelp av strømmen i elva. Vaiertrekket gjorde det forøvrig enklere å holde tømmeret på plass. Om ikke dette var nok, ble tømmeret nå fordelt i de to tømmerrennene ned mot de to gjenværende soppemaskinene ved hjelp av en manuelt drevet pens, kalt *overkjøring*.

Endringene i 1969 var en så gjennomgripende rasjonalisering at den gjorde Fetsund lenser til en minibedrift med omlag 30 ansatte ute på anlegget. Året før var i underkant av 50 arbeidere i sving. I tillegg ble anlegget Vestvolden på Svillet, der det lokale tømmeret ble mellomlagret lagt ned dette året. Antall arbeidere gikk med andre ord ned fra 118 i 1965 til 30 i 1969. Dette førte naturlig nok til at Fetsund lensers rolle som en viktig arbeidsplass i lokalsamfunnet ble radikalt endret.

Den siste endringen som ble gjort på lensene, kom etter 1971- sesongen, da det ble slutt på utsortering av tømmer til lokale sagbruk. Anleggets funksjon som sorteringsanlegg var dermed forbi. Fra 1972 og fram til nedleggelsen i 1985, fungerte Fetsund lenser dermed kun som et oppsamlings- og bunteanlegg for tømmer som skulle over Øyeren. Forøvrig var de siste driftsårene relativt stabile. Tømmermengden gikk stadig nedover, men antall arbeidere var stabilt, og bestod av omlag 30 personer i perioden 1971-1985.

Lenseanlegget ble stadig mer nedslitt de siste årene frem mot nedleggelsen. Flere informanter har fremholdt at det kun ble bevilget penger til det aller mest nødvendige, og at anlegget ikke ville holdt spesielt mye lenger enn 1985 uten bedre vedlikehold.

Som nevnt tidligere baserte ledelsen seg på naturlig avgang ved flere av rasjonaliseringstiltakene i 1960-årene. Rekrutteringen til lensearbeidet ved Fetsund var svært liten allerede fra 1940-årene, noe som førte til at den faste arbeidsstokken av helårsarbeidere etter hvert ble en tilårskommen gruppe. Den samme tendensen var det for gruppen av sesongarbeidere. Med unntak av skoleungdom og en del nye tilreisende, var det liten rekruttering også her. Skoleungdommene ble på lensene noen somre før de tok seg annet arbeid, noe som også ser ut til å være tendensen for den yngre garde av tilreisende

sesongarbeidere.²⁹⁹ Da de siste tiltakene kom i 1969 var mange i den gamle stammen allerede gått av for alderen, og gjennomsnittsalderen for de gjenværende 30 var på 62 år.³⁰⁰ I 1973 gikk de 10 siste av den gamle grunnstammen født rundt 1900 av med pensjon. Til sammen hadde de 558 sesonger bak seg som lensearbeidere.³⁰¹ Dette var et generasjonsbrudd som manglet sidestykke i lensehistorien ved Fetsund. Bruddet ble ekstra merkbart siden det var så få arbeidere igjen i utgangspunktet. Fellesfløtningsforeningen hadde i lengre tid slitt med å rekruttere nye hender til sesongarbeid. Nå opplevde de at nærmere halve arbeidsstokken forsvant. Mye kompetanse ble også borte. Hvordan skulle man få tak i nye folk? Redningen ble skogsarbeidere fra Setskog-traktene. Disse jobbet for Saugbruksforeningen, men ble nå leid ut til lensene hver sesong. I min undersøkelse har jeg sett at fellesfløtningsforeningen satset på en viss overlapp, da de enkelte av Setskauingene begynte allerede i 1973. Disse fikk lærdom av generasjonen som skulle gå av med pensjon, og ble fra 1974 og frem til nedleggelsen i 1985 de nye kontinuitetsbærerne ved lensene sammen med noen få gjenværende eldre fra lokalområdet. Det skyldes å legge til at flere av Setskog-folkene hadde arbeidet på lensene tidlig i 1960-årene, men var blitt rasjonalisert bort etter 1965-sesongen.³⁰²

Nedbemanningen på lensene fikk ikke de store konsekvensene ved tap av lokale arbeidere, og i det store og hele falt nedbemanningen sammen med et stortilt generasjonsskifte, som til fulle viser at få eller ingen av generasjonene født etter 1910-20 fra Fet satset på et liv som lensearbeider. Som en sammenlikning ble tilsvarende rasjonaliseringer mer dramatisk ved Glennetangen lenser, hvor mekaniseringen tok til noe tidligere. Ved Glennetangen var det også liten rekruttering til fløteryket fra 1940-50-årene. Samtidig lå Glennetangen lengre unna store jobbmarkeder, slik at tapet av arbeidskraft til andre yrkesgrupper var noe mindre her enn i Fet. Mekaniseringen ved Glennetangen tok til allerede i 1963, da det ble bygd to rettanlegg som mekaniserte den tidligere manuelle rettingen av tømmer. Ifølge Sigrid Agnalt skal maskinene ha gjort så mange som 120 mann overflødige som følge av dette i årene som fulgte.³⁰³ Dramatikken ved Glennetangen lå i at mange av arbeiderne akkurat som på Fetsund, var født rundt 1900. I 1963 hadde de ennå noen år igjen

²⁹⁹ Gfff arkiv: Basert på gjennomgang av mannskapslister fra 1930-årene til 1985.

³⁰⁰ Gfff arkiv: Basert på gjennomgang av mannskapslister 1969.

³⁰¹ Gfff arkiv: Basert på gjennomgang av mannskapslister 1973.

³⁰² Opplysningene om arbeiderne fra Setskog gitt til T.S.Berg av tidligere bestyrer ved Fetsund lenser, Harald Solberg, samt lensearbeidere fra Setskog; Hardy Krogstad, Asbjørn Østby og Bjørn Holmedal. Opplysninger også hentet fra mannskapslister og korrespondanse mellom Glomma fellesfløtningsforening og Saugbruksforeningen (Gfff arkiv) Masterstudenten har også skrevet en artikkel om arbeiderne fra Setskog i Årringen, lokalhistorisk tidsskrift for Fet og omegn, 2009 (Kara fra Setskauen – redningen for Fetsund lenser de siste driftsårene).

³⁰³ Agnalt, 2013: 86.

til pensjonsalder. Til tross for at arbeiderne ved Glennetangen også fikk jobb etter ansiennitet, skal flere fra denne gruppa ha blitt rasjonalisert bort i årene rundt 1963.³⁰⁴

Hva fikk rasjonaliseringene å si for miljøet rundt lensene? At de fleste arbeiderne de siste årene ikke var fra Fet, førte nok til at lensene mistet noe av sin lokale forankring. Tidligere hadde flere av de pensjonerte lensearbeiderne fra Fet dratt ned til lensene jevnlig for å snakke med tidligere arbeidskollegaer. Fra 1970-årene opplevde pensjonerte arbeidere at de nesten ikke kjente til noen på lensene lenger. Opplysninger gitt av informanter kan tyde på at «trafikken» av eldre lensearbeidere og andre fra Fet ble mindre ned til lenseanlegget i de siste årene frem mot nedleggelsen.³⁰⁵ Dette kan også jeg med min oppvekst ved lensene på 1970- og 80-tallet være med å bekrefte. Det var for eksempel få voksne som brukte lensene som fiske eller badeplass de siste årene. Området rundt anlegget grodde igjen og ble mer utilgjengelig for folk flest. Stort sett var det barn som brukte anlegget i årene fram mot nedleggelsen. I og med at anlegget var i drift, eksisterte fløtermiljøet og fløterkulturen helt fram til 1985. Men ifølge flere informanter skal alle forandringene som ble gjennomført fra slutten av 1960-årene, førte til at de på sett og vis følte seg fremmedgjort i sitt tidligere miljø de gangene turen ble lagt ned til lensene – til et anlegg de ikke lenger kjente igjen.³⁰⁶

Torsdag 5. september 1985 gikk slepebåten «Mørkfos» med det siste tømmerselepet fra Fetsund over Øyeren.³⁰⁷ Dette markerte slutten på flere hundre års tømmertransport i Fet og Sørum. For de som kan huske Glomma full av tømmer, ble elva aldri den samme igjen. Slutten på fløtinga betød samtidig endelig punktum for en århundrelang fløterkultur i Glomma.

³⁰⁴ Opplysninger gitt til T.S. Berg av Arnt Svartedal 28.02.2013.

³⁰⁵ Jamfør intervjuer, blant annet av Harry Kvebæk (1925-2013). Kvebæk arbeidet ikke selv på lensene, men tilbrakte mye tid på lensene i fritida. Kvebæk er i dag kjent som forkjemperen for bevaring av Fetsund lenser som kulturminne. Intervjuet av T.S.Berg i forbindelse med dokumentarfilmen, «Fetsund Lenser – Fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser». Intervjuet i 2010.

³⁰⁶ Jamfør intervjuer blant annet av Kolbjørn Strandbakken, Dinius Stenerud og Ingar Aamodt.

³⁰⁷ Gfff arkiv: Logg for «M/B Mørkfos»

Nedleggelsen av Glomma-fløtinga betød slutten for en århundrelang elvekultur. Her følger to eldre fløtere med på tømmeret ved Bingen rundt 1980. (foto: Åsmund Huser)

Oppsummering

Dette kapittelet beskriver hovedårsakene til at fløtinga i Glomma ble lagt ned etter 1985-sesongen. Utover i 1960-årene ble stadig mer av tømmeret fraktet med bil og jernbane, noe som førte til synkende fløtingskvantum og stigende enhetskostnader. Antall bedrifter som brakte tømmer til fløting ble stadig færre fra 1970-årene og de siste årene var Borregaard enefløter i vassdraget. Da bedriften vedtok å gå over til jernbane- og biltransport etter 1985, var det sluttet på flere hundre år med fløting i Glomma.

Ved Fetsund lenser begynte veien mot nedleggelsen med nedskjæringer flere tiår før den siste stokken gikk igjennom anlegget i september 1985. Fetsund lenser og Glomma fellefløtningsforening var lenge optimistiske med tanke på fremtidig fløting i Glomma. Likevel så man allerede tidlig at lastebil og jernbane kunne bli en reell konkurrent til fløtinga. Alle omstillingene i lensenes historie kan derfor ses på som et ledd i en moderniseringsprosess for å ta opp konkurransen med andre fraktmåter for tømmertransport. Anlegget på lensene ble stadig mer effektivisert for å få til en mest mulig rasjonell drift. Denne prosessen startet allerede etter 1937-sesongen da de såkalte sjunkene ble lagt ned

(jmfør kapittel 5). En mer rasjonell drift førte også til reduksjon av arbeidsstokken. I 1960-årene begynte tømmermengden i vassdraget å synke, noe som på Fetsund førte til at anlegget på østsiden ble nedlagt og antall arbeidere nærmest halvert. Omstillingene i 1960-årene kunne vært alvorlig for lokalsamfunnet. Men nedgangen i arbeidere var sammenfallende med at en hel generasjon lensearbeidere gikk av med pensjon med få års mellomrom. Hadde nedskjæringene kommet 10 år tidligere ville situasjonen derimot blitt langt mer dramatisk.

Kapittel 9. Avslutning

I denne masteroppgaven har jeg undersøkt ulike sider ved fløtingas historie i Fet. Studien har belyst både arbeidsfunksjoner, arbeidsforhold og arbeidsmiljøet ved bedriften. Tidligere forskning knyttet til fløting har primært omhandlet de tekniske sidene ved fløtinga og hvordan den ble organisert. Forskningen som har gått inn på fløternes hverdag og arbeidsforhold har inntil i år hovedsakelig omhandlet løsfloterne. Våren 2013 ga Sigrid Helene Agnalt ut sin masteroppgave som omhandlet lensearbeiderne ved Glennetangen. Som i min studie, har også Agnalt fokusert på de sosiale relasjonene på lensa. Sammen med Agnalts studie, håper jeg å ha bidratt til å legge noen biter til puslespillet om lensearbeideren og lensearbeidet.

I denne studien har jeg vist at det var store forskjeller mellom løsflothing og lensearbeid, både teknisk og organisatorisk. Løsfloterne var delt opp i mindre lag og var med tømmeret flere mil nedover vassdragene. Jeg har i studien brukt begrepet «elvas rallar» for å beskrive løsflotheren. De forflyttet seg til nye steder hver dag, og dro ikke hjem etter endt arbeidsdag. Løsfloterne jobbet *i* og *med* naturen. Lensearbeiderne hadde derimot et arbeid som var like mye preget av industrien. Anlegget var et samleband hvor tusenvis av tømmerstokker ble sortert og buntet hver dag. Arbeidet var til forskjell fra løsflothers, mindre variert. Samtidig jobbet lensearbeiderne også ute og var prisgitt naturen og elvas uforutsigbarhet. Lensearbeidet var slik sett et yrke som stod mellom natur og industri.

Lensearbeideren og lokalmiljøet

Majoriteten av lensearbeiderne var bosatt i umiddelbar nærhet til lenseanlegget. I denne studien har jeg vist at lensene bidro sterkt til å sette sitt preg på lokalmiljøet i de 124 årene anlegget var i drift. Ved siden av Kongsvingerbanen som åpnet i 1862, markerte etableringen av Fetsund lenser et tidsskille i bygda. Flere familier fra Sørum etablerte seg i Fet, og i takt med etableringen av lensene, vokste også sagbruksnæringen i området. Sammen med sagbruksdriften sysselsatte fløtinga i Fet flere hundre mennesker.

Lensearbeid var sesongarbeid. Fløtingssesongen varierte, men i gjennomsnitt varte den fra mai til oktober. Til tross for at majoriteten av arbeiderne var fra lokalområdet, måtte bedriften hente arbeidskraft fra nærliggende kommuner samt områder lenger opp i Glomma, primært Odalen og Solør.

Majoriteten av arbeidsstokken jobbet som sesongarbeidere. De ble hentet inn hver vår og måtte se seg om etter noe annet når sesongen var slutt. Flere tok ulike strøjobber, for

eksempel innenfor bygg- og anlegg i Oslo eller rundt Lillestrøm. Sesongarbeiderne måtte være fleksible, da man aldri kunne være helt sikker på å få jobb påfølgende sesong. Blant annet varierte antall arbeidere hvert år i takt med tømmermengden i elva. Likevel ga ansiennitetslista som rangerte alle arbeiderne en viss forutsigbarhet.

De eneste arbeiderne som var sikret jobb ved lensene, var gruppa som hadde helårsarbeid. Gruppa varierte i antall, men helt frem til rundt 1960 kunne så mange som 50-60 mann være sysselsatt på lensene utenom fløtingssesongen. Det var rift om disse jobbene, og de fleste ville arbeide mest mulig på lensene. Men som min studie har vist, gikk rekrutteringen til helårsgruppa utelukkende gjennom ansiennitet. Enkelte arbeidere jobbet flere tiår som sesongarbeidere før de kom inn i helårsgruppa. Jeg har likevel funnet ut at ledelsen i samarbeid med lensearbeiderforeningen enkelte år kunne ta inn ekstra mannskaper. For eksempel tidlig i 1930-årene, da en del sesongarbeidere fikk jobb noen måneder etter fløtingssesongen var over for å ta opp bunntømmer fra elva. Midtveis i 1950-årene ble det ikke lenger tatt opp nye helårsarbeidere og vintergruppa skrumpet inn i takt med at arbeiderne gikk av med pensjon. De siste årene før nedleggelsen var det bare en håndfull helårsansatte igjen. Disse var alle rundt 70 år gamle.

Som den største sysselsetteren i området hadde lensene tette forbindelser til lokalmiljøet. Fetsund lenser var et senter i nærområdet. Dette formet arbeidernes hverdag også utenom arbeidstida. I denne undersøkelsen har jeg vist at anlegget var viktig for lokalmiljøet som rekreasjonsområde, blant annet som fiske, bade- og lekeplass. Det faktum at brorparten av arbeiderne og deres familier bodde tett på bedriften, gjenspeiles også i rekrutteringsmønsteret. Som studien har vist, var det lenge vanlig at sønn fulgte far og ble lensearbeider. Guttene i lokalmiljøet hadde lensene som lekeplass. Her jobbet også far og nære familiemedlemmer. Gjennom oppveksten ble derfor guttene sosialt og kulturelt integrert i lensearbeidet. Tidligere var dette en vanlig rekrutteringsform i mange bedrifter, og i min undersøkelse har jeg forsøkt å dra nytte tidligere forskning på dette feltet. Jeg trakk fram Edvard Bull d.y., som i sine studier av Saugbruksforeningen i Halden/Tistedal viste at en sentral del av rekrutteringen kom av at sønn fulgte far i valg av yrke. Som på Fetsund lenser, ble også barna sosialisert inn i arbeidet som følge av at bedriften stod midt inne i lokalmiljøet.³⁰⁸

Denne undersøkelsen har jeg også funnet en utstrakt bruk av barnearbeidere ved Fetsund lenser i årene fra fabrikktilsynsloven ble vedtatt i 1892 til om lag 1915. I denne

³⁰⁸ Bull, 1972: 30.

perioden har jeg vist at ledelsen på lensene gjentatte ganger ser ut til å ha brutt bestemmelsene i fabrikktilsynsloven som forbød barn under 12 år å arbeide i industrien. Det er mulig at ledelsen bevisst omgikk loven ved å skjule seg bak at arbeiderne var fløtere. Samtidig hadde lensearbeidet også ved forrige århundreskifte et industrielt preg, blant annet med bruk av soppemaskiner (buntemaskiner). I tillegg har jeg funnet at barn under 12 år ble utelatt i offisielle mannskapslister, men tatt med i formennenes egne oppmøtelister.

Arbeidsforhold, arbeidsmiljø og sosiale relasjoner

Slektsrelasjoner og nære bekjentskaper bidro til å forsterke samholdet og fellesskapet arbeiderne imellom. Flere av informantene har i mine studier pekt på at det ble knyttet sterke sosiale bånd som gikk utover kameratskap i arbeidstida. Lensearbeiderne var aktive i lokalmiljøet blant annet gjennom musikk- og idrettsliv. For eksempel ble Fet idrettslag stiftet av lensearbeidere og sagbruksarbeidere på Nerdrumbruket.

Knut Kjeldstadli har brukt begrepet *allmuesamholdet* om felleskapet blant jernarbeiderne i Kristiania.³⁰⁹ Samholdet sprang ut fra behovet om å greie seg med knappe ressurser og hvilte på gjensidig hjelp og bytte av tjenester. Til en viss grad kan vi se dette også overført til miljøet rundt lensene, spesielt knyttet til Fetsund Lensearbeiderforening, som stod sterkt på lensene fram til midtveis i 1960-årene. Ut fra det jeg har funnet var alle de helårsansatte medlemmer av foreningen, samt en stor del av sesongarbeiderne. Jeg har i denne studien også vist at foreningen var viktig i lokalmiljøet, for eksempel fungerte den som et økonomisk sikkerhetsnett før de statlige velferdsordningene ble etablert, blant annet ved at foreningen hadde en egen sykekasse. Som i studien til Kjeldstadli var det også på Fetsund lenser lister blant arbeiderne, der det ble samlet inn penger til syke arbeidskamerater, eller enker av lensearbeidere. Som nevnt i forrige avsnitt kunne også arbeidsstokken utenom fløtingssesongen økes i enkelte år med stor arbeidsledighet. På lensene fikk for eksempel også enker og vanskelig stilte gratis ved fra bedriften gjennom lensearbeiderforeningen. En helt sentral oppgave for lensearbeiderforeningens var å forhandle med ledelsen om ulike spørsmål knyttet til lønninger, arbeidstid og generelle arbeidsforhold.

Arbeidsmiljøet på lensene blir av flere informanter beskrevet som unikt, blant annet av Per Christian Utsigt: «Ærlighet, kameratskap, samhold og viljen til å hjelpe hverandre var på et nivå som vi bare kan drømme om i dag.»³¹⁰ En viktig arena for å styrke de sosiale

³⁰⁹ Kjeldstadli, 1988: 99.

³¹⁰ FLM.2009.01

relasjonene ved lensene var de flytende hvilebrakkene ute på anlegget. Arbeiderne hadde sine faste hvilebrakker etter hvor på anlegget de jobbet. Faste plasser førte også til at det utviklet seg ulike miljøer i de forskjellige brakkene. I noen ble det diskutert høytlytt om politikk, mens det i andre var roligere og folk tok seg en dupp på benkene. Anlegget på lensene var stort, noe som førte til en naturlig skille mellom arbeiderne. I studien har jeg vist at lensene var en arbeidsplass preget av samhold og fellesskapsfølelse, men at det på anlegget også var egne verdener, ettersom hvor på anlegget folk jobbet. De store geografiske avstandene førte til at de ulike arbeidslagene hadde liten eller ingen omgang med hverandre i arbeidstiden. Likevel ser det ikke ut til at dette skal ha hatt betydning for arbeidsmiljøet som helhet. Alle følte seg knyttet til det samme fellesskapet som under fellesbenevnelsen «lensearbeider».

På lensene var det en hierarkisk struktur, med bestyrer og fløtingsfullmektigen som de to øverste lederne. Med unntak av bestyrerstilingen, var ledelsen ved lensene besatt av fløtere fra Fet som hadde gått gradene i bedriften. Lensebestyreren var derfor en relativt distansert person som den jevne arbeider ikke hadde daglig omgang med. Arbeiderne så mest til sin lokale formann og til en viss grad fløtingsfullmektigen. I undersøkelsen sammenliknet jeg også ledelsesstrukturen på Fetsund med blant annet Glennetangen lense. Et likhetstrekk var at arbeiderne ikke følte seg kontrollert av ledelsen.³¹¹ Mye av lensearbeidet var styrt av naturen hvor det daglige arbeidet ble kontrollert av elva og naturens gang. Arbeidet ga seg nesten selv og i et så rutiner arbeidsstokk som på Fetsund og Glennetangen var det ikke nødvendig med tett kontroll fra ledelsens side, heller ikke av de lokale formannen. Dette i sterk kontrast til forholdene på Kværner Brug, der Knut Kjeldstadli i sine undersøkelser fant at formennene kunne være brutale, noe han begrunner med at de var under press for å fylle kravene fra ledelsen.³¹² Ved lenseanlegg som Fetsund og Glennetangen, var formennene i mindre grad under press, noe som igjen bunner i at produksjonen i stor grad ble styrt av naturgitte omstendigheter. Som jeg pekte på i undersøkelsen, var arbeiderne på lenseanleggene en del av et stort maskineri. Sviktet det et sted, fikk dette konsekvenser for alle. Alle hadde et felles ansvar for arbeidsprosessen, noe som Agnalt peker på «lå innebygd i de sosiale relasjonene mellom lensekræbbene (lensearbeiderne).»³¹³

Jeg har ikke funnet forhold som peker i retning av at de skal ha eksistert noe formelt hierarki blant arbeiderne ved Fetsund lense. Informantene i denne studien har pekt på at lensene var en inkluderende arbeidsplass hvor alle ble respektert og var likeverdige. Det var

³¹¹ Agnalt, 2013: 55.

³¹² Kjeldstadli: 65.

³¹³ Agnalt, 2013: 55.

en flat struktur, hvor alle ble sett på som viktige og hvor ingen stod over hverandre.³¹⁴

Samtidig har jeg pekt på at enkelte arbeidsoppgaver var høyere ansett enn andre. Det er samtidig ingen informanter som har sagt at dette gjorde noen utslag i relasjonene arbeiderne imellom. Forklaringen på dette kan være det strenge system med ansiennitet, som i stor grad var styrende for hvilke jobber en arbeider kunne få. Det er mulig at dette har bidratt til å dempe mulige konflikter som kunne blitt utløst ved misunnelse over at noen har fått tildelt mer fordelaktige jobber. Arbeiderne kjente sin plass i systemet og forholdt seg deretter. Ingen av informantene i denne studien har sagt noe ufordelaktig om dette systemet, som nok også kunne ha sine negative sider. For flere kunne opprykk til en mer fordelaktig jobb virke fjern. Men gjennomgående har informantene lagt vekt på å få fram at det var en stilltiende aksept for systemet som alle forholdt seg til uten å protestere.

Lensearbeideren og lenseanlegget

Min undersøkelse har vist at anlegget på Fetsund lenser gjennomgikk store forandringer i løpet av driftsperioden. Felles for disse forandringene var at de fikk konsekvenser for lensearbeiderne som flere ganger måtte tilpasse seg en ny arbeidssituasjon. Dette ble spesielt synlig ved omleggingen i 1937 da de såkalte *sjunkene* ble erstattet av et helt nytt anlegg. Seks mindre sorteringsstasjoner ble borte og erstattet av to store på hver side av elva. Tidligere forskning ved Fetsund lenser har pekt på at denne omstillingen også førte til en kraftig nedbemanning. Mine undersøkelser har derimot vist at dette ikke medfører riktighet, og at omstillingen i 1937 var en effektivisering uten store nedskjæringer i bemanningen. Rent teknisk var omstillingen den største i lensenes historie, men for bedriften og lensearbeiderne var nedbemanningen i 1960-årene langt mer gjennomgripende, da brorparten av arbeidsstokken ble borte.

Et arbeid og miljø i endring

Nedleggelsen av fløtinga må ses i sammenheng med den store teknologiske utviklingen som skjedde i skogbruket. Utbyggingen av skogsbilveinettet førte til at det ikke lenger var nødvendig at sagbrukene og treforedlingsindustrien lå ved elva. I studien beskrev jeg hvordan enhetskostnadene steg i takt med det synkende fløtingskvantumet i 1960-årene, som må sies å være det mest dramatiske tiåret i fløtingas historie. Tiåret markerte starten på slutten for

³¹⁴ Basert på gjennomgang av intervjuer, blant annet med Per Chr. Utsigt, Per E. Berg og Ingar Aamodt.

fløtinga, blant annet ved at de aller fleste tverrelvene til Glomma ble lagt ned som fløtingsvassdrag. Fløtinga klarte ikke å ta opp konkurransen med frakt av tømmer på bil og jernbane, og da en rekke sagbruk ble lagt ned ved inngangen til 1970-årene, ble mye av tømmerkvantumet i elva borte. Ved inngangen til 1980-årene var det kun Borregaard igjen som leverte tømmer til fløtinga i Glomma. Glomma fellesfløtningsforening levde i så måte på Borregaards nåde. I 1984 vedtok papir- og cellulosebedriften at året 1985 skulle bli det siste året de leverte tømmer til fløtinga. Det markerte slutten på en flere hundre år lang virksomhet.

Som vist i studien var 1960-årene også et dramatisk tiår på Fetsund lenser. Etter 1965-sesongen ble anlegget på østsiden av elva lagt ned, og halve arbeidsstokken forsvant. I 1969 førte en rekke moderniseringer på anlegget til at arbeidsstokken ble redusert til kun 30 mann, mot 50 året før. Antall arbeidere på Fetsund lenser gikk ned fra 118 mann i 1965 til 30 fire år senere. I studien stilte jeg spørsmål ved hvordan disse endringene påvirket lensearbeiderne og lensemiljøet. De dramatiske nedskjæringene på 1960-tallet fikk små konsekvenser for lokale lensearbeidere, samtidig som de fleste av de tilreisende sesongarbeiderne ble borte som følge av nedbemanningen. Den siste generasjonen lensearbeidere fra Fet som hadde dette som primæryrke var hovedsakelig født i årene mellom 1900 og 1910. Fram til tidlig i 1970-årene var det tilnærmet ingen rekruttering av nye lensearbeidere, med unntak av skoleungdom og enkelte tilreisende. Midtveis i 1960-årene nærmet denne generasjonen seg pensjonsalder, og i 1973 gikk 1/3 av arbeidsstokken ved lensene av med pensjon. De nye kontinuitetsbærerne ble hentet inn fra Setskog-området. Flere av disse hadde arbeidet ved lensene tidligere, men ble rasjonalisert bort etter at øst-anlegget ble lagt ned etter 1965-sesongen.

Det er ingen tvil om at lensemiljøet ble forandret fra slutten av 1960-årene. Anlegget ble mekanisert og flere pensjonerte fløtere kjente seg nesten ikke igjen i sitt tidligere arbeidsmiljø. Det faktum at brorparten av de lokale arbeiderne også ble borte de siste årene førte også til at lensene mistet noe av sin lokale forankring. Tidligere hadde lenseområdet blitt flittig brukt av lokalbefolkningen som rekreasjonsområde. De siste årene grodde området igjen, og det var stort sett bare barn igjen som fortsatte å bruke lensene som leke, fiske- og badeplass.

Forslag til videre forskning

Intervjuprosjektet ved Fetsund lenser er i skrivende stund ennå ikke avsluttet. Museet Fetsund lenser utvider nå dette arbeidet til også å omfatte informanter fra områder utenfor Fet og andre vassdrag. Tiden er knapp og antallet tilgjengelige informanter blir stadig færre. Et

intervjuprosjekt med fløtere fra hele landet vil etter min mening være svært verdifullt som fremtidig forskningsmateriale. Målet er at Fetsund lenser skal bli et nasjonalt fløtingsmuseum, der mye av forskningen rundt fløtingsyrket skal bli samlet. Et viktig arbeid i så måte blir å få en oversikt over alt som er gjort av forskning på fløting i Norge.

Allerede eksisterer det mye materiale både i form av skriftlige kilder og intervjuer på Fetsund lenser. Men det er fortsatt flere hull i fløtingas historie som det kan være spennende å forsøke å fylle. Blant annet kunne det vært interessant spesifikt tatt for seg 1960-årene. Dette var et tiår hvor fløtingas fremtid på mange måter ble beseglet. I Glomma ble fløtinga i flere tverrelver lagt ned og tømmermengden i elvene sank drastisk, samtidig som de store lensanleggene i Glomma gjennomgikk store forandringer.

Både oppgaver knyttet til den teknologiske utviklingen i fløtinga eller mer sosialhistoriske aspekter kan være interessante. Det kan også være fruktbart å se Glomma-fløtinga i sammenheng med andre vassdrag, for eksempel Drammens- og Skiensvassdraget, eller for den saks skyld fløting ellers i verden. Hvilke likheter og forskjeller var det her?

I Norge ser det ut til at hver enkelt lense- eller vassdrag hadde ulike faguttrykk. Fetsund lenser har tidligere gjort en innsamling av faguttrykk brukt på Fetsund. Tilsvarende arbeid er også gjort ved Glennetangen. Det er interessant å se at uttrykk som beskriver samme gjenstand eller arbeidsmåte er så forskjellige innenfor samme vassdrag. Mellom Fetsund og Glennetangen er det ikke mer enn litt over 7 mil. Hva med fløteruttrykk på andre lenseanlegg for eksempel i Glomma-, Skien-, Drammen-, eller Arendalsvassdraget? En tverrfaglig studie om fløterspråk- og uttrykk innenfor fagfeltene lingvistikk og kulturhistorie kunne vært interessant.

Direkte knyttet til Fetsund lenser ligger Nord-Europas største innlandsdelta. Området er et av Norges største og mest artsrike naturreservater. Et eget Våtmarkssenter tilknyttet Fetsund lensemuseum viser noe av dette unike artsmangfoldet Nordre Øyeren-området. Innlandsdeltaet er også geologisk interessant. Deltaområdet er i stadig forandring og har gjennom århundrene blitt forandret både gjennom naturlige og menneskeskapte påvirkninger. Mye av den menneskelige påvirkningen skyldtes fløtinga. Glomma har flere steder blitt demmet opp med fløting for øyet. Lenseanlegg og andre fløtingsinstallasjoner ble bygd opp. Nordre-Øyeren ble brukt til fløtinga, blant annet som følge av utallige tømmerlep gjennom deltaområdet. For eksempel ville det vært umulig å slepe tømmer gjennom det samme elveløpet i dag grunnet nye mudderbanker. Under fløtinga førte trafikken av store elvebåter og tømmerlep til at elveløpene ble mudret opp. Det kunne vært interessant å sett en

tverrfaglig studie som kunne vise hvordan fløtinga påvirket vassdraget gjennom århundrene, og kanskje like viktig: Hva har skjedd med deltaet og vassdraget for øvrig *etter* at fløtinga tok slutt?

En annen tverrfaglig studie kunne være å se på de økonomiske sidene ved nedleggelsen av fløtinga i Glommavassdraget eller andre vassdrag, som for eksempel Trysil/Klaraelven (nedlagt i 1991). Hvilke økonomiske faktorer var avgjørende for at fløtinga ble lagt ned? Hvor mye penger ble spart ved å gå over til å sende virket med lastebil og tog? Ble det tatt noen samfunnsøkonomiske hensyn til krav om lønnsomhet i fløtinga? Hvem var det lønnsomt for – skogeierne/bedriftene eller for samfunnet som helhet? Hva tapte vi ved å slutte å fløte? Kunne fløtinga blitt en miljøvinner i dag? Og hva måtte til for å begynne å fløte tømmer i enkelte elver/vassdrag igjen?

Kilder

Informanter

Det følgende er en oversikt over de informantene som har blitt direkte sitert i denne studien. Listen gir en oversikt over informantens fødsels (og dødsår), hva han eller hun jobbet med, når intervjuet ble foretatt og av hvem. I denne masteroppgaven er sitater fra informantene referert til med sine fulle navn i teksten, mens de i noteapparatet hovedsakelig kun er gjengitt med referansekode. Et eksempel (som referert i metodekapittelet): Intervju med Per Christian Utsigt er i notene referert som «FLM.2009.01». FLM refererer til Fetsund Lensemuseum. 2009 er referert til året Utsigt ble intervjuet og 01 er intervju nr. 1 dette året. En fullstendig oversikt over datoer for de enkelte intervjuene er ikke med i denne listen, da mange av informantene har blitt intervjuet flere ganger. En fullstendig liste over datering av intervjuene befinner seg i Fetsund lensers arkiv.

Wilhelm Pedersen (1897-1975)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1906-1967. Formann 1950-årene til 1967. Helårsarbeider fra voksen alder. Formann i Fetsund Lensearbeiderforening 1939-1940, viseformann 1932, 1933-1935. Intervjuet av Bjarne Bergersen (Fet historielag/Indre Akershus Blad) i 1975.

Dinius Stenerud (1894-1983) (FLM.1979.1)

Nerdrum i Fet, lensearbeider/snekker og båtbygger på Fetsund lenser 1917-1964. Helårsarbeider fra voksen alder. Arbeider på sagbruket Nerdrumsbruket i Fet 1902-1916/17. Intervjuet av Fet historielag, 15. august 1979.

Karl Magnus Berg (1901-1990) (FLM.1985.02)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1910-1971. Helårsarbeider fra voksen alder. Formann fra tidlig i 1960-årene, lensefullmektig 1966-1971, formann i Fetsund Lensearbeiderforening 1934-1935, viseformann 1950-årene til ca. 1970. Intervjuet av Bjarne Bergersen (Fet historielag), 1. oktober 1985.

Sigurd Berg Pedersen (1903-1990) (FLM.1985.03)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1915-1972. Helårsarbeider fra voksen alder. Intervjuet av Bjarne Bergersen (Fet historielag), oktober 1985.

Evald Libak (1903-1986) (FLM.1985.04)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1915-1973. Helårsarbeider fra voksen alder. Formann i Fetsund Lensearbeiderforening 1935-1939, 1940-1941, ca. 1968-1973. Intervjuet av Per Christian Nygård, 26. august 1985.

Helge Bakke (1903-1995) (FLM. 1990.01)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1915-1973. Helårsarbeider fra voksen alder. Materialforvalter 1961-1973. Ordfører i Fet 1960-1971. Intervjuet av Per Emil Berg, 10. november 1990.

Konrad Pedersen (1903-1992) (FLM.1990.02)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1915/16-1973. Helårsarbeider fra voksen alder. Formann fra 1950-1972, fløtingsfullmektig 1972-1973. Intervjuet av Per Emil Berg, 28. oktober 1990.

Martin Udsigt (1910-2005) (FLM.2003.16)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1924-1934. Sesongarbeider. Intervjuet av Hans Nordby (Lensemuseum) i 2003.

Reidar Ekeli (1911-1993) (FLM.1991.05)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1925-1977. Helårsarbeider i voksen alder. Intervjuet av Gunnar Kikut (Fetsund Lensemuseum), 1. oktober 1990.

Olav Lund (1913-1996) (FLM.1986.01, FLM.1991.04)

Nerdrum/Fetsund i Fet, lensearbeider 1927, fløter Funnefoss (Glomma) 1930-åra, dekksmann DS «Glommen» 1944, lensearbeider og skipper på M/B «Nøkken» 1944-1985, sluttrensker 1986. Helårsarbeider fra 1944-1985. Intervjuet 25.1.1986 av Bjarne Bergersen (Fet historielag) og 2. oktober 1991 av Gunnar Kikut (Fetsund Lensemuseum).

Kolbjørn Strandbakken (1915-2013) (FLM.2008.2)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1920- og 1930 åra. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i flere sekvenser i 2008.

Rolf Totorp (f. 1915) (FLM.2010.01)

Skjønhaug i Trøgstad, Østfold, dekksmann på D/S «Glommen» i Øyeren 1941-1946, arbeidet ved Sleppepetangen i sydenden av Øyeren ca. 1934-1950. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i to sekvenser i 2010.

Arnt Svartedal (f. 1918) (FLM.2011.02 og 2013.01)

Skiptvet i Østfold, lensearbeider og båtskipper ved Glennetangen lense 1938-1973, skipper M/B «Mørkfos», Fetsund, 1973-1985. Var med å ta ned anlegget på Glennetangen i åra 1986-1987/88. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i flere sekvenser både i 2011 og 2013.

Per Stensrud (f. 1925) (FLM.2003.13)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1938-1941/42. Sesongarbeider. Intervjuet av Hans Nordby i 2003, samt av Thomas Støvind Berg i 2009 og 2012.

David Kvebæk (f. 1933) (FLM.2009.04)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1940- åra, 1955-1959. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i tre sekvenser i 2009.

Leif Stensbye (1936-2009) (FLM.2003.14)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1951, kontoransatt på lensene fra 1955-1969. Helårsarbeider. Intervjuet av Hans Nordby, Fetsund Lensemuseum, i 2003.

Gunnar Andersen (f. 1937) (FLM.2003.06)

Lillestrøm, skipper på M/B «Rauma» og helårsansatt ved lensene 1976-1978. Intervjuet av Hans Nordby, Fetsund Lensemuseum, i 2003.

Per Christian Utsigt (f. 1939) (FLM.2009.01)

Gan i Fet, lensearbeider 1953-1959. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i tre sekvenser i 2009.

Per Emil Berg (f. 1943)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1957-1967. Sesongarbeider.

Intervjuet i 2010 av Thomas Støvind Berg i forbindelse med dokumentarfilmen «Fetsund Lenser – Fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser».

Rolf Evjen (f. 1943) (FLM.2003.03)

Nerdrum/østside i Fet, lensearbeider 1957, 1959. Sesongarbeider. Intervjuet av Hans Nordby, Fetsund Lensemuseum, i 2003.

Hardy Krogstad (f. 1943) (FLM.2009.02)

Setskog, Akershus, skogsarbeider, lensearbeider Fetsund 1964-1965, 1973-1985, sluttrensker 1986. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i to sekvenser i 2009.

Vidar Berg-Pedersen (f. 1943) (FLM.2008.05)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1958-1959. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i 2 sekvenser i 2008.

Ingar Aamodt (f. 1944) (FLM.2008.04)

Nerdrum i Fet, lensearbeider 1958-1962. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i to sekvenser i 2008.

Bjørn Holmedal (f. 1945) (FLM.2009.09)

Setskog, Akershus, skogsarbeider, lensearbeider Fetsund 1973-1985, sluttrensker 1986. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg 2. oktober 2009.

Ingunn Borud (f. 1962) (FLM.2011.01)

Roven i Fet, lensearbeider/gartner 1981. Sesongarbeider. Intervjuet av Thomas Støvind Berg i 2011.

Kildeliste

Utrykte kilder

Arkiv

Glomma Fellesfløtningsforenings arkiver. Stasjonert ved Fetsund Lenser.
Fetsund Lensers arkiver.

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (AAB), Oslo.

Digitale kilder

The Viking network, www.viking.no/fet/sosial/befolkning.html, Nils Steinar Våge, *folketallet i Fet år 1000-1999*, hentedato 12.11.09).

Statistisk sentralbyrå:

http://www.ssb.no/vis/emner/historisk_statistikk/artikler/art-2000-2009-13-01.html, hentedato 26/4-2011.

E. Sjøbye, *Barnearbeid i industrien - «Manden i Barnet» må beskyttes*, <http://ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/manden-i-barnet-maa-beskyttes>, hentedato 26/4-2011.

Norges offisielle lønnsstatistikk 1952, http://ssb.no/a/histat/nos/nos_x1/_63.pdf

Lønnsstatistikk bergverk og industri 3. kvartal 1973, http://ssb.no/a/histat/nos/nos_x1/_63.pdf

Store norske på nett:

<http://www.snl.no/barnearbeid>, hentedato 26/4-2011

<http://www.snl.no/arbeidstid>, hentedato 26/4-2011.

http://snl.no/Norsk_Skog_og_Landarbeiderforbund, hentedato 1/11-2013.

Henning Jakhelln, 2011-04-28, <http://www.snl.no/ferieloven>, hentedato 26/4-2011

Nasjonal digital læringsarena (NDLA):

I. Berntsen Rudi, *Barnearbeid i Norge*, <http://2010.arkiv.ndla.no/nb/fagstoff/1488>, hentedato 26/4-2011

Andre kilder

Samtale med Harald Solberg, tidligere bestyrer ved Fetsund lenser, 13.10.2013

Thomas Støvind Berg/Javier Berrocal, *Fetsund Lenser – fra tømmerfløting til spennende natur- og kulturopplevelser*, dokumentarfilm, Fetsund Lenser 2010.

Litteraturliste

Agnalt, Sigrid Helene, *De siste lensekræbbene –Tømmerfløting ved Glennetangen lense i Nedre Glomma 1938-1985*, masteroppgave i historie ved NTNU, Trondheim, våren 2013.

Berg, Thomas Støvind, *Stemmer fra elva – fløtingas historie i Fet*, bok, utgitt av Akershusmuseet avd. Fetsund Lenser, Fetsund 2012.

Berg, Thomas Støvind, *Vinterarbeid ved Fetsund Lenser*, Forskningsrapport, Fetsund Lenser 2009.

Berg, Thomas Støvind, *Solunger og hardhanar – tilreisende sesongarbeidere ved Fetsund Lenser*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2009.

Berg, Thomas Støvind, *Kara fra Setskauen - redningen for Fetsund lenser de siste driftsårene*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2009.

Bergersen, Bjarne, *Lenseformann Pedersen forteller*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 1999.

Blaker og Sørums historielag, *Glomma gjennom Sørums – livet langs elva*, Blaker og Sørums Historielag, Sørums 2009.

Blakstad, W., *Tømmerfløtingen i Nedre Glomma gjennom de siste hundre år*, Glomma Fellesfløtingsforening (Christiania Tømmerdireksjon), Oslo 1939.

Bull, Edvard d.y., *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd, tre norske industristrøk* Universitetsforlaget, 1972.

Bødtker, Ragnvald, *Norsk Fløtinings Historie inntil 1860 til Sagprivilegiernes ophør*, Aschehoug Forlag, Oslo 1938.

Bätzmänn, *Uddrag af ældre og nyere Forfatters Skrifter*, København 1880.

Hals, Harald, *Lillestrøms historie bind 1*, Lillestrøm 1978.

Hodne, Bjarne, Knut Kjeldstadli & Göran Rosander, *Muntlige kilder, om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*, Universitetsforlaget 1981.

Horgen, Jan E., *Bygdehistorie for Fet, Bind 2, Bosteds- og slektshistorie Åkrene, Nerdrum, Fetsund, Falldalen*, Fetsund 1985.

Horgen, Jan E., *Sørums bygdebok, Bind 2, Midtbygda*, Sørums 2005.

Horgen, Jan E., *Sørums bygdebok, Bind 3, Sanden-Sørumsand*, Sørums 2007.

Johannesen, Johs, *Bingen Lense, Sørums Herred, Bind II*, Sørums 1961.

- Kaldal, Ingar, *Papirarbeidernes historie – Norsk Papirindustriarbeiderforbund 1913-1988*, Tiden Norsk Forlag, 1989.
- Kaldal, Ingar, *Minna og mytane – og verdien av dei som historisk materiale*, artikkel i *Historisk Tidsskrift*, Universitetsforlaget, Bind 87, nummer 4, 2008.
- Kjeldstadli, Knut, *Jerntid – Fabrikksystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*, Avhandling (doktorgrad), Universitetet i Oslo, 1988.
- Kjeldstadli, Knut, *Kan det sies noe nytt om de muntlige kildene?*, artikkel i *Dugnad* 4/1991
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo, 2. opplag 2000.
- Mortensen, Elin, *Administrasjonssenteret Lund*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2001.
- Mortensen, Elin, *Soppemaskinene ved Fetsund Lenser*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2003.
- Mortensen, Elin, *Bygningene ved Fetsund Lenser*, bokhefte, Fetsund Lenser 2007.
- Mortensen, Elin/Berg, Thomas Støvind, *Fetsunds viktigste arbeidsplass*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2008.
- Norges leger, bind II, 1996.
- Nordsveen, Arve M., *Fløtingsbåtene ved Fetsund Lenser*, bokhefte, Fetsund Lenser 2006.
- Risåsen, Geir Thomas, *Fetsund Lenser i Industrispor – kulturspor – fra Melbu til Lindesnes*, bok, Aschehoug Forlag, Oslo 2008.
- Schrumpf, Ellen, *Barnearbeid – plikt eller privilegium? Barnearbeid og oppvekst i to norske industrisamfunn i perioden 1850-1910*, Avhandling (doktorgrad), Høgskolen i Telemark, Institutt for humanistiske fag, våren 1997.
- Slettan, Dagfinn, *Minner og kulturhistorie – Teoretiske perspektiver*, Universitetet i Trondheim, Historisk institutt, Trondheim 1994.
- Sætren, G., *Beskrivelse av Glommen*, bok, Aschehoug Forlag, Kristiania 1904.
- Stensbye, Leif, *Ord og uttrykk på Lensene*, upublisert manus, Fetsund 1996.
- Thingsrud, Leif, *Streiken ved Fetsund lense i 1908*, artikkel i *Arbeiderbevegelsens Historielag i Akershus*, Årbok 1990.
- Thompson, Paul, *The voice of the past: Oral history*, artikkel i *The Oral history reader second edition*, edited by Robert Perks and Alistair Thomson, Routledge 2nd edition 2006.

Tjora, Aksel, *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*, Gyldendal Norsk Forlag AS, 2. utgave, 1. opplag, 2012

Trædal, Lasse, *Skaufolk – fra øks til hogstmaskin*, bok, Aschehoug forlag, Oslo 2008.

Utsigt, Per Christian, *Livet som sprettgutt på Prestelensa*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2008.

Vestheim, Øivind, *Fløting gjennom århundrer – Fløtingas historie i Glomma- og Mjøsvassdraget*, bok, Særpublikasjon nr. 13, Norsk Skogbruksmuseum, Elverum 1998.

Våge, Nils Steinar, *Jernbanen gjorde Fetsund til sentrum*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2007.

Våge, Nils Steinar, *Handels- og næringslivet i Fet skyter fart*, artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2007.

Våge, Nils Steinar, *400 år med industritradisjoner langs Varåa* artikkel i *Årringen*, lokalhistorisk tidsskrift, Fetsund 2009.

Aamodt, Hans E., *Avviklingen av fløtingen i Glommavassdraget*, Hovedoppgave ved institutt for skogfag, Norges Landbrukshøgskole, Ås 1990.

Aastebøl, Ingun/Fetsund Lenser, *Fløtingsferden lenselangs – et undervisningsopplegg for Fetsund Lensemuseum*, Fetsund Lenser og Forbundsmuseet i Akershus, Fetsund/Strømmen 1992.

Vedlegg

INTERVJUGUIDE 2 SESONGANSATTE v FL

1 DATO OG ÅR FOR INTERVJU

- **MITT NAVN – er ansatt v FL**

- **NAVN**
- **FØDSELSÅR**
- **DØDESTED**
- **OPPVEKSTSTED**
 - **NÅR ARBEIDET DU v FL?** (antall sesonger samt årstall).
- **GIFT?**
 - Med hvem?
 - Hvorfra?
 - Datter av lensearb?

- **BARN-** Antall? Kjønn? (evt har de jobbet på lensene?)

BARNDOMSTID:

- **ANTALL SØSKEN-** nummer i søskenrekka. Søsken som jobbet på lensene?
 - **FAMILIEBAKGRUNN-** vokste du opp med både mor og far?
 - **FAMILIEØKONOMI/FARENS ARBEID/MORENS ARBEID**
 - **FARENS ARBEID?**
- (Arbeidet han v FL? I så fall hans navn. Når jobbet han ved lensene? Med hva? Var han fast ansatt ved Lensene? Hvis ja: Hvordan fikk han fast ansettelse? Hvor lenge hadde han jobbet ved FL før han ble fast ansatt?)
- Farens skolegang?
- Hvis oppvekst i de harde 30-åra: Hadde faren jobb hele tiden? (Hva slags jobb?)
- **MOR:** Hjemmeværende mor? Hadde hun noen form for ekstraarbeid? Eks. sydde hun e.l. Som hun solgte?
- Mors skolegang?

BESTEFARS, OLDEFARS ARBEID?

- Besteforeldres og Oldeforeldres navn hvis de arbeidet v FL
- Arbeidet andre slektninger ved FL?
- Noen kjente i lokalmiljøet hjemme som jobbet der?

HJEMMEARBEID:

- Hvordan husker du miljøet rundt lensene da du var guttunge? Et typisk arbeidermiljø?
- Boforhold: Jordeiendom eller tomt?
- Eide dere boligen du vokste opp i? Eller var det lensearbeiderhus?
- Boligstandard: Innlagt vann?
- Hvor hentet dere vann i før hjemmet fikk innlagt vann?
- Mye vannbæring? Bruk av Vassåk? Var dette kvinnfolkarbeid? Bar du vann?
- Hvis i (20-) 30-åra: Tøffe levekår? Mange uten arbeid? Lettere utover i 30-åra?

HUSHOLDNING

- Hadde dere radio? (var dette vanlig?)
- Hadde du sykkel? (Var det mange på din alder som hadde det?)
- Hadde dere bil hjemme?
- Hadde du ski? (hvis så; hjemmelaget?)
- Vintersko?
- Ble klærne fort slitt? Laget moren din klær til dere?
- Hva slags klær gikk du i som gutt (sommer/vinter). Hva slags klær gikk lensearbeiderne i da du var gutt?
- Hjemmeværende mor: Hvis du tenker på moren din, hvordan så en typisk dag ut for henne hjemme?
- MAT: Hva hadde dere til middag? Beskriv middagsrettene i en vanlig uke + søndag.
- Hvor mange ganger om dagen spiste dere? Hvis far var lensearbeider: Kom han hjem for å spise? I så fall: Hva fikk han å spise?
- I hvilken grad måtte du hjelpe til hjemme som barn?
- Hva slags arbeid ble du satt til? Hadde dere husdyr? Hva slags? KANINAVL? HØNER?
- Muligheter for potetåker/jordlapp hjemme?
- Leide FL ut parseller hvor lensearbeiderne kunne dyrke poteter, grønnsaker o.l.? Var bruken av parseller utbredt?
- Måtte noen i din familie gjøre jordbruksarbeid på LUND? Var du med på dette?
- Arbeidsoppgaver der?
- Forskjeller blant lensearbeiderne når det gjaldt økonomi?
- HVIS BODDE I SOOTBRAKKA: Hvilket navn hadde dere på den? BESKRIVELSE av oppveksten her.
- SOOTBRAKKA: Vært der i oppveksten? Hvis så: Beskrivelse av boforholdene der. Navn på denne?
- **Fritid:** Beskrivelse av vanlige ettermiddager etter at far kom hjem fra arbeid. Hva slags hverdagsaktiviteter ble gjort? (eks. Samling av abrøtt, idrett o.l.).
- Samling av abrøtt: Tok mor del i dette? Vanlig at KVINNENE var med på dette? Var du tidlig med på dette?
- Hvor mye av veden hjemme kom fra abrøtt?
- Noen som SOLGTE dette videre?
- Hadde familien tilgang på egen SAG?
- I så fall: HVA slags sag? (eks. KAPPSAG)
- FELLESSAG: Flere som eide denne sammen?
- **Kveldene:** Hvordan husker du kveldene hjemme? Radio, kortspill, andre spill (hva slags), høytlesning av bøker? (evt. Hva slags bøker?), lesing forøvrig? **Til de eldste:** Hadde dere strøm hjemme?
- Familieutflukter i helgene? (i så fall hvor?)
- Noen form for ferie med familien?
- Vanket familien med andre lensearbeidere? Tett sosialt miljø?
- Kristen familie: Søndagsskole?

POLITISK PÅVIRKNING I BARNDOMMEN

- FRAM-LAG 1933, NKP's PIONER-beveg 1924?
- 1 MAI- TOG som barn? Kan du huske noe spesielt med denne dagen i Fet (hvordan ble denne dagen markert?, eks. Taler, tog, hvor gikk toget fra? «Salutering» med dynamitt i Glomma?)
- Arbeidet lensearbeiderne 1. mai?

- Holdt dere AVIS- hvilken?
- Var din far politisk aktiv? Aktiv i fagforeningen?
- POLITISKE DISKUSJONER i hjemmet: Konflikten fra 1908 v FL. Ble den fremdeles omtalt? Menstadslaget 1931? Ble dette omtalt av foreldrene dine? (evt. Hva husker du selv fra dette?)
- Hvilket PARTI stemte foreldrene dine på?

SKOLETID

- Oppmuntring til skolearbeid av foreldrene
- Oppmuntret til VIDEREUTDANNING etter folkeskolen?
- Ferdig m Folkeskole. FREMTIDSDRØMMER- hva slags jobb. Drøm om fagutdanning? (hvis læra: Hvordan kom du inn i den?)
- Tok du utdanning ut over Folkeskolen?
- Forskjellsbehandling av unger av lensearbeidere kontra unger av bønder?
- Hvis ferdig med skolen før krigen: Påvirket den spente situasjonen i verden deg?

KONFIRMASJON> ARBEID?

- Konfirmasjonsdressen- kjøpt selv?
- NÅR ut i arbeidslivet? (direkte fra konfirmasjon til arbeid?)
- Hva slags arbeid?
- Hvordan fikk du jobben v FL? Gjennom din far, andre slektninger/venner?
- Rift om jobbene ved FL på den tiden?
- Hvorfor FL?- alternative arbeidsmuligheter i området.
- Flyttet du hjemmefra da du begynte å jobbe? (NÅR flyttet du hjemmefra?)

SESONGASPEKTET

- Når på året begynte sesongen v FL? Når sluttet dere der?
- Hva gjorde de sesongansatte resten av året?
- ONNEARBEID- kollisjon m arb v FL da du begynte der? Hvem gjorde onna?
- Hvor ofte var du hjemme? Problemer m pendling. Reisemåte- Drosje?
- Drømte du om fast jobb v FL?

SOSIALISERING TIL ARBEID:

- Hadde du kikket på fløtinga (evt. sammen m faren din)? Opplevelse av dette-spennende?
- Kjente arbeidsprosessen før du begynte som sprettgutt? Vanskelig å lære lensearbeidet?
- Kunne du SVØMME? (selvlært? Hvordan?). Kunne faren din svømme? Mange som ikke kunne svømme? Badet dere mye? (også i arbeidstida?)
- LEKTE dere tømmerfløtere som småunger? Sosialisering/læring gjennom lek? Jaget bort av lensearbeiderne? Mye på lensene som guttunge? Løp på løstømmeret? Hvor gjorde dere dette? Spesiell teknikk?
- Så du opp til lensearbeiderne?

- Andre former for leker (på ælva og andre steder). (Kortspill? Klamping? Kaste på stikka?)
- LEK MED BARN FRA ALLE SAMFUNNSLAG? (eks. barna til bestyrer e.l.)
- De voksne: Har du sett lensearbeidere som har «seilt» på en stakk? (i tilfelle hvordan foregikk dette?)

FØRSTE ARBEIDSDAG v FL-

- Hvordan fikk du beskjed om at du hadde jobb på ælva når det gikk mot våren? Hvor lenge før du begynte fikk du beskjed? VANSKELIG å få JOBB på Lensene?
- Hvordan havnet du på lensene tilfældigheter? Fikk du jobb gjennom faren din eller andre i familien? Like gjerne havnet på Nerdrumssaga? (lensefamilier og sagbruksfamilier hver for seg?)
- Kan du huske din første arbeidsdag ved FL?
- Mottakelse, HØNSING- dram? DØPING?
- **TYPE ARBEID:** hva slags arbeid ble du satt til som NYKOMMER v FL?
- Kunne du alle merkene da du begynte? Var dette selvlært? Hvor stod merkekartene?
- Halvmetringer som måleenhet?
- Når begynte sesongen? Når sluttet den? (Hvor lenge varte sesongen?) (hvor mye tømmer gjennom anlegget?)
- **OPPLÆRING:**
Var gamlekara villige til å lære deg opp i jobben? (esoterisk?)

Hvordan foregikk opplæringa?

- **ARBEIDET SOM SPRETTGUTT:** Beskrivelse av arbeidsoppgavene.
- Sprettgutt hos en av gamlekara: Hva innebar dette? (fast sorterer som du jobbet med?)
- Ble dere kalt for SPRETTGUTTER i dagligtalen (eller eks. guttunger/guttevalper?)
- SPRETTEN-TIPPEN: Hvor var dette, beskrivelse av arbeidet der. Noe som het TIPPGUTTER også?
- Hvor stod du i forhold til sortererne?
- Mange feilsorterte stokker? Hvor mye fikk du per stakk som var feilsortert? Noen av sortererne som slapp ned med vilje?
- Hvem ropte du de feilsorterte stakkene til (eks. «10 øre!»)? Oppsynsmann som førte opp? Fast timelønn el. akkord + feilsorterte stokker i tillegg?
- Hadde sprettguttene like lange arbeidsdager som de voksne? (hvor lang arbeidsdag hadde de?)
- Vending med slepebåten: Fikk du være med på dette noen gang? I så fall: Hvilken slepebåt? Hvor langt ble du med nedover? Hvor lang tid tok en vending fra FL til enden av Øyeren?

• **TYPE ARBEID**

- Fortsatte du på lensene etter sprettgutt-tida? (Hvis du hadde fortsatt: Hva slags arbeid hadde du blitt satt til da?)
- Fulgte videreopplæringen noe fast mønster -etter sprettguttjobben? (progresjon, noen plasser mer attraktive enn andre? eks. sorteringsbrua o.l.)
- Kunne dere arbeidere utføre arbeidsoperasjonene på de fleste stedene i

anlegget, eller hadde dere FASTE PLASSER; faste arbeidsoppgaver? (Fleksibilitet eller spesialisering. -Behersket de hele arbeidsprosessen?)

- ARBEIDSORGANISERING: I grupper?
- **TEKNISK BESKRIVELSE AV ARBEIDSPROSESSEN:**
- Kan du forklare hele arbeidsprosessen i anlegget på den tiden du jobbet der? (har du en *helhetlig* oversikt over fløtinga fra BINGEN til SANDSTANGEN/SLEPPETANGEN (hva sa dere: Sandstangen eller Sleppetangen?)
- Hvor mange mann på de forskjellige stedene?
- Ulike navn på de forskjellige stedene? (eks. Slippen) (også på de som jobbet der eks. Loffere, sorterere osv.)
- Faste plasser? (form for spesialisering?)
- Hvor tok man ut sagtømmeret?
- Forklaring av arbeidsprosessen i soppelaget.
- Mastetømmeret: Ledet utenfor soppeapparatene? (håndsoppet?, heftet på siden av vendingene?)
- Forskjellene på anlegget vest/øst? Evt. Beskrivelse av forskjellene.
- «Sniktømmer»; Hva var det?
- **Husk: Når du ser tilbake, hvordan opplevde du arbeidet på lensene som ung gutt? (som du nå har beskrevet) (vanskelig arbeide o.l.?)**
- Privilegert som fikk jobb ved lensene? (også som sprettgutt?)
- De eldre høyere status? Rangordning som følge av ansiennitet?
- Kan du huske noen oppnavn på enkelte lensearbeidere? Hadde du et kallenavn på Lensene? Loffer, draer, jordmor: Brukt i dagligtalen?
- Hvis tømmeret SATTE SEG (Manuell jobbing? Varpebåter? Dynamitt?)
- Ga noen arbeidstyper HØY STATUS - og høy LØNN? Ønsket folk å komme på disse arbeidsplassene av den grunn?
- Var det noe form for HIERARKI/RANGORDNING mellom lensearbeiderne? - I så fall hvordan? Hva var bestemmende for dette: Alder?, dyktighet?
- Vet du hva tømmeret skulle brukes til senere- og hvor det skulle?
- Mengden med sortert tømmer varierte sterkt fra år til år: Syn på dette? (værvhengig (skogsarbeid), «bestillinger» fra sagbruk, fabrikker lenger ned).
- TØMMERET FRA NITTELVA: håndsopping av dette tømmeret? –hvor? Lagring i Vestvollen? Arbeiderne i Vestvollen: «en verden for seg»? (hvor kom disse arbeiderne fra i Fet?)
- STRØMAPPARATER i din tid?
- Hvordan foregikk kommunikasjonen mellom Bingen og FL? Telefonisk kontakt? Hvem hadde ansvaret for dette?
- Bingen eller Gytilen: Hvilket navn mest vanlig?
- Vedrørende arbeidstid: Måtte dere stille presis på jobb? Når begynte dere dagen? Noen form for oppstilling? Hvor møtte dere? Sirene eller klokke i din tid? Hvor stod den? Klokke/sirene også på østsiden? Hvor ofte markerte klokka (arbeidets beg, lunsj, arb. Slutt?). Hvem trakk i snora til klokka? (formannen?). Jobbet alle til klokka gikk? (hvor satte dere fra dere hakan når dere gikk for dagen?). Når sluttet en vanlig arbeidsdag? Hvor lang arbeidsdag?
- Lofferne: Hvem var disse?
- JOBBET FASTE og SESONGARBEIDERE sammen?

Hadde førstnevnte mer attraktive –og bedre betalte jobber?

- Arbeiderne på Vestvollen: En verden for seg selv? Hvor kom disse arbeiderne fra? (Øya?)
- Uttrykkene «ælvnøkk» og «sagmort» (sagarbeidere) gamle uttrykk: Brukt i din tid? («sagamorten»= sprettgutt på saga). Hva kalte/ble de ansatte ved FL kalt: lensearbeidere?, ælvekarer?, ælvefolk? HVA BLE BRUKT I DAGLIGTALEN

HVORFOR IKKE FL SOM ARBEIDSPASS/YRKESVEI

- Hvorfor ikke lensene som arbeidsplass?
FL ikke aktuelt pga sesongaspektet?
Vanskelig å få HELÅRSARBEID ved FL?
Var det færre helårsansatte etterhvert ved FL?
NEDGANG basert på NATURLIG AVGANG? (Nedbemanning også på vinteren, jamfør nedbemanningen på 1960-tallet?)
PÅSTAND AD. HELÅRSARBEID/VINTER: De født rundt 1900: «opptok» disse helårsplassene? Evt. Helt frem til 1970-tallet?
- Hvis du hadde fått mulighet til helårsarbeid ved FL: Ville du benyttet deg av det? Evt. Hvorfor ikke?
- Mange i din generasjon i Fet som valgte å ta sommerjobb andre plasser? (eks sønner av bønder, kjøpmenn?) I tilfelle hvor?
- JENTER i din generasjon: Hvor tok de sommerjobb?
- «Finere» å jobbe i byen? (bedre betalt)
- Oppfordret foreldrene dine deg til å arbeide med noe annet.

VEDRØRENDE TILREISENDE SESONGARBEIDERE

- Hvordan ble disse ansett? Hvordan ble dere ansett blant de faste arb v FL? (spm. til ses. Arb fra Fet)
 - I arbeidstida: De lokale for seg, tilreisende for seg?
- Hadde dere sosial omgang med tilreisende sesongarbeidere? På jobb? I fritida? Dans? Idrett?
- Hvor kom de fleste av disse fra? (husker du noen Svensker, eller Finner?)
- Hvor mange tilreisende sesongarbeidere i din tid? (ca. % av arbeidsstokken)
 - I forhold til lokalmiljøet: Giftermål mellom tilreisende sesongarbeidere og – fetsokninger?
 - Eget samlingssted for de tilreisende? Dro de hjem i helgene? Hadde noen med seg hele familien?
 - Inlosjerte noen av disse seg privat?
 - Hadde dere noe spesielt navn på de tilreisende? («Hardhanar», «hanakropp»)
 - VINKELEN/SPISESALEN (hva ble dette stedet kalt?): Var du der i din tid? Evt beskrivelse av livet der. Mange LOKALE som også vanket der.
- SAMLINGSSTED ikke bare for tilreisende?
 - ODØLINGER/SOLUNGER: Forholdet dem imellom.

SPØRSMÅL TIL TILREISENDE SESONGARBEIDERE:

- Godt mottatt blant de lokale? Samkvem på fritida? I arbeidstida: eks. odølinger for seg, fetsokninger for seg?
- Hvor bodde dere?
- Dro dere hjem i helga?
- ”Hardhanar”- kjenner du betegn? (Gml brakke: ”Hanakropp”)

- Kunne noen ha med seg hele familien?
- Opplevelse av boforholdene v FL
- Hvor mange på hvert rom i brakka?
- Kokke?
- Bagasje- Holde sengeklær selv?
- Husleie for bruk av brakka?
- Brakkelivet på fritida. (Kortspill, musikk....)
- Fester blant sesongarbeiderne? Fyll?

BOFORHOLD OG BRAKKELIV

- Hvor spiste dere lunsj?
- HVILEBRAKKER- Hadde dere hvilebrakker i din tid? (i så fall, når kom disse?, var disse rødmalte slik som nå?). Forskjell på brakkene østsiden-vestsiden?når kom de flytende brakkene på elva?
- SPISSTELTENE: Slike i din tid? Hva var det i disse? Hva ble de brukt til? Situasjonen i TELTENE- varme, klestørk, doer (?)
- Hvilebrakka ENDELIG, bygd 1949, (hvem spiste der).
- Måltidene- Innen arbeidslaget –eller ALLE samlet?
- Hva slags mat? Hva slags drikke? (hadde med egen kaffeflaske (hvor ble den varmet opp?) eller felles kaffekoking?) Drakk vann fra Ælva? Hadde du med matpakke?
- Hadde du med maten hjemmefra eller kom noen med den til deg?
- MINNER OM DE ELDRE/VOKSNE: Kom enten kona eller ungene med mat til dem? Var dette vanlig?
- Kokte dere kaffe på arbeidsplassen, eller egen termos? Varmet på ovnen i brakkene?
- Var du noen gang på Spisesalen/Vinkelen? (hvis ja, se neste)
- Hvis lunsj i Spisesalen/Vinkelen: Beskrivelsen av forholdene der. Egen kokke/FELLESHUSHOLDNING? Varm mat?
- Hvor mange pauser hadde dere i løpet av en arbeidsdag? Hvor lange var pausene? Hvor mange ganger spiste dere i løpet av en arbeidsdag?
- Noen som spiste noe mens de jobbet? (eks eple)
- Mange som røyket? Snuste? Tygget skrå?
- SANITÆRFORHOLD: Hvor lå toalettene?
- Stemningen i brakka under pausa. Fleip, prat, kortspill (i så fall hva?), sov noen?
- POLITISKE DISKUSJONER i pausene NKP-DNA? Noen høyrefolk blant lensearbeiderne? Annen type diskusjon: eks. Fagforeningproblematikk?
- Dro noen hjem for å spise? Vet du om disse dro hjem for å spise varm mat? Hvor bodde disse? Dro de hjem i flere pauser, eller bare matpausen?

- **FYLL** på jobben v FL? Stort område- lett å gjemme seg bort. Andre rusrelaterte problemer?
- SNAUS (nasking) på jobben v FL? Redskapen ble merket FL i Thurmanns tid/Bjølgeruds tid.
- FL omtalt som «Fattig & Lat». –Kommentar?

LENSEHAKANE:

- Hvem lagde hakane? –Ble den personlig tilpasset den individuelle brukeren?
- Laget noen dem selv? (skaftet)? Måtte du lage hakeskaftet selv? Spesielt type trevirke som ble brukt?
- Vedlikehold av hakane (smeden?)

- Hvem eide hakane? (FL?)
- Var det noe som het ”min haka” –eller kunne kunne en låne hverandres hakar? (Forholdet til hakan: betraktet som ”privat eiendom”?)
- Hvor lagret dere hakene etter endt arbeidsdag? Tok dere med hakan hjem?
- ”SVANEHAKER”- så du disse i bruk?

- **BÅTER**

- Robåtene i bruk på din tid? Hvem brukte dem?
- Hvem kjørte VARPEBÅTENE?
- Hvilken funksjon hadde de?
- Hvem kjørte slepebåtene?
- Hvor kom båtførerne fra? (type Trøgstad, Båstad). Mange fra Fet? Hvorfor ikke?
- Båtfolkene: Ett eget «folkeferd»? Hadde de mye kontakt med lensearbeiderne?
- Misunnelsesverdig jobb?

KJØNNSPERSPEKTIVET

- Fantest det kvinnelige fløtere? Hvorfor jobbet ingen kvinner ved lensene? Typisk «mannfolkarbeide»?
- Kokke på spisesalen/Vinklelen i din tid?
- Hvor kom hun fra? Lagde middag til de tilreisende sesongarbeiderne?
- Kunne Fet-folk også få mat der?
- Så dere mye til jenter på arbeidsplassen?

PROBLEMATIKK vedr. ARBEIDET

- Noe spesielt du vil framheve som DU IKKE LIKTE i jobben v FL? Hadde dette vært annerledes hvis jobben ved FL var fast?
- Spesielt TUNGT ARBEID?
- KALDT ARBEID? Våte klær?
- KLÆR: Hva slags klær i din tid? Regntøy i din tid? Fottøy? (aviser som isolasjon under klærne/i skoene?) Hodeplagg? Hansker? Fikk dere arbeidsklær av bedriften? (eks. Hadde FL avtale med eks Askim Gummifabrikk?)
- Gikk de voksne i andre klær enn de unge? Gikk noen av de eldre karene i bar overkropp?
- Hadde du kniv? I tilfelle hva slags? (morakniv eller tollekniv). Gikk mange andre med kniv?
- LYSREFLEKSENE I VANNET- EN BELASTNING FOR ØYNENE- musing? (Arbeidet v lensene formet fysiognomien)
- STØY- ex ved soppemaskinen eller retteanlegget
- STRESSOPPLEVELSE i arbeidsituasjonen? Tidspress? (strømmen som bestemte tempoet?) Mer stress under sluttrensken? Fast dato som dette skulle være gjort unna?
- KJEDSOMMELIGHET- ENSFORMIGHET- hvordan takle denne?
- Kunne tida bli lang? Triks for å få tida til å gå?
- Streng disiplin i arbeidstida? Arbeidet hele tiden? Til sirena/klokka gikk?
- Rullering av arbeidet?
 - BADING: Hvor ofte badet du? Kunne du ta deg en dukkert i arbeidstida? Gjorde de eldre/faste også dette? Mange som ikke kunne svømme i din tid?
 - KONKURRANSEASPEKTET: Konkurransen mellom vestsiden og østsiden? Hvordan fortonte dette seg? Ble tømmermengden på hver side oppgitt? I tilfelle av

hvem?

- Faste folk østsiden/Vestsiden? Eller kunne noen jobbe begge steder i løpet av en sesong?
- RISIKOASPEKTER v ARBEIDET. (ex kunne folk svømme).eks ved å få løs tømmeret? Hva kalte dere tømmeret som hadde satt seg fast? Spesielle folk som ble satt til dette arbeidet? «Soppera i landingen» vanlig brukt uttrykk? Ble båter brukt til dette? (evt. Hva slags?), skriftlige regler for adferd? Kunne folk få sparken for regelbrudd?
- Kunne dere selv velge hvem dere ville jobbe sammen med?
- Hvordan ble arbeidsmengden pr. dag fastsatt?
- LØSEMIDLER, SMUSSPROBLEMER? Særlig i verksted/ smie og lignende
- Arbeidstid- OVERTID og NATTARBEID? SKIFTARBEID v FL?

KØLASJAU

Opplevelse av dette. Hvis nattarbeid: Hva bestod nattarbeidet av?

- Til det overnevnte: I hvilken grad involverte FAGFORENINGEN seg i problematikk som vi nå har vært inne på?
Endringer over tid?
- Ferie ved FL i din tid? Sommerferie for de faste ansatte?
- Fest eller annen form for markering når fløyta var slutt/begynte

VINTERARBEID

- Hva bestod dette av på Lensene? (eks. Høst: Bunntømmer. Vinter: Hogge is rundt påler/kar (som kunne løfte seg pga heving og senking av vannstapden). Påling, isskjæring m.m))
- Innretning til påling: Dampmaskin i din tid? Manuell pålebukk/heisebukk brukt? (evt. Hvorfor valgte de manuell pålebukk, hvis de hadde dampmaskinen? Ble dette brukt parallellt?)

Et VI/DEM-forhold i bedriften?

- Motsetn KONTORANSATTE vs ARBEIDERNE- hvitsnipp vs kjeledress?
- Forholdet til LEDELSEN: lua i hånda? Når bestyreren/fullmektigen kom på inspeksjon: Ble dette signalisert på noen måte? Forskjell på unge/gamle i måten dere hilste på bestyreren? Vedrørende inspeksjon: Hadde bestyreren faste runder? I tilfelle hvor?
- Så dere mye til ledelsen (herunder direktør/fullmektig)?
- Så dere noe til tømmerdireksjonens leder (fra Oslo)?
- Lensebestyreren som kontrollerende instans: Følelse av å bli overvåket av ledelsen i arbeidet?
- Kunne dere SNAKKE DIREKTE til lensebestyreren, eller måtte det gå ”tjenesteveien”? Beskrivelse av bestyreren i din tid?
- Kunne bestyreren –eller ledelsen- hjelpe arbeiderne økonomisk, f.eks med et forskudd på lønna hvis de hadde spesielle problemer? (paternalismeforhold?)
- Var du noen gang inne på LUND? Kan du gi en beskrivelse av disse/dette besøket?
- Lund som REPRESENTASJONSBOLIG? Tok de imot gjester der?
- FULLMEKTIGEN: Fra Fet i din tid? Syn på denne stillingen? (Hva bestod den i?) Inspeksjonsrunder som bestyreren?

- Repr FORMANN' "ledelsen"? Antall formenn i din tid? (kan du huske navnet på noen av disse?). Arbeidet formennene på fløyta som «vanlige» arbeidere? Hva måtte til for å bli formann? (hentet fra typiske lenselekter e.l.)
Spiste formann/funksjonærer sammen m arb?
Var det ønskelig å BLI FORMANN?- noe kara *konkurrerte* om?
- Hva slags klær hadde formannen? Annerledes klær enn arbeiderne? (Klær som distinksjonsmarkør)
- Egen formannsbåt? (robåt) I så fall: Hvordan så denne ut (i forhold til de andre robåtene)
- Egen bolig for formannen?
- Kontrollerte formennene dere i sterk grad? Følte dere at dere ble overvåka?
Stort område- Muligheter for Å LURE'N LITT UNNA. –Gjorde noen det?

KONFLIKTFORHOLD DIREKTE I JOBBEN

- Noe spesielt du vil peke på?
- Internkonflikter MELLOM DERE ARBEIDERE? –Hvordan ble disse løst? (formannen involvert/ bestyreren involvert?).
- Hadde dere tillitsmenn? Fungerte som en slags mekler ved konflikter?

TRIVSEL I ARBEIDET v FL- KONTINUITET-

- **HVORFOR FORTSATTE DU/ FOLK DER?**
- Hvilke trivselsfaktorer vil du trekke fram i jobben din ved FL?
- Billig husleie for å bo i brakka?
- Husleie for de som leide bolig av lensene? En faktor som bandt folk til Lensene?
- Lensehus som springbrett til å bygge sitt eget hus?
- Hvis bygget eget hus: Fikk du (eller var det vanlig) å låne verktøy fra lensene.
- BUNNTØMMER brukt til husbygging?
- Lensehusenes standard: Hvordan var den? (sett i forhold til privateide hus)
- I JOBSITUASJONEN: Kunne dere ex SNAKKE SAMMEN mens dere jobba? Hva gikk samtalen i? Spesielle historier du vil trekke frem?
- Skiftet du arbeplass flere ganger- hvorfor/ikke?
- Oslo som jobbmarked? Eks jernbanen, annen industri. Evt.Hvorfor ikke Oslo som arbeplass? Var det en økning i antall arbeidere som søkte arbeid innover til Oslo? (økning etter krigen?)

FAGFORENING (startet i 1907, konflikt 1908 m. etterfølgende oppl. Reetablert i 1919)

- Var du fagorganisert? Hvilken forening/forbund?
- HVORFOR ble du organisert? (egne fordeler/kollektivets beste/ gruppepress)
- REFLEKTERTE FORHOLD til organisering den gangen?
- PRESS for å organisere deg fra lokal fagforening?
- Mange sesongarbeidere som ikke var organisert? –Press mot disse?
- AKTIVE MEDLEMMER? Mange på møtene? Mange som ikke var organisert i din tid?
- STREIKER i din tid? I så fall beskrivelse av denne: Grunnlag for streiken? Hvor lenge? Hva ble oppnådd? Støtte fra det sentrale forbundet?

NYTTE AV FAGFORENINGSMEDLEMSKAP: (I HVILKEN GRAD OPPLEVDE DU Å FÅ HJELP AV FORENING/FORBUND)

LØNN: Hvordan opplevde DU lønna i DIN tid? Mange som klaget på lønna?

- Husker du hva du tjente? (husker du hva de faste tjente i din tid?)
- (Hvis de sier GOD/DÅRLIG LØNN): Hvem sammenliknet de seg med? –ex tømmerhoggere? Tjente mer på TØMMERHOGST?
- Bedre lønn på Nerdrumssaga (Nerdrumsbruket) enn på FL? Var arbeidet på saga ansett som sikrere/mer fast enn lensearbeidet? (var arbeidet på saga en helårsvirksomhet?). Noen som jobbet både ved FL og saga?
- Vanskelig å få jobb andre steder i din tid?
- Hvordan var mulighetene for helårsarbeid ved FL i din tid?
- **Timelønn el akkord-** hva var ønskelig?
- Kunne kara jobbe om kapp? (ex Østsida vs Vestsida. -Forskjell mellom disse. – Husk: østsida nedlagt 1966)
- Pensjonsalder? (70 år?). Mange som holdt så lenge? Holdt noen på lenger enn dette?
- TRUSSEL OM OPPSIGELSER -hjelp fra Foreningen?
- SYKETRYGD 1956: Gjorde fagforeningen noe før den tid- ex v egne HJELPEKASSER/ INNSAMLINGSLISTER på jobben? Hvor mye betalte arbeiderne til fagforeningens hjelpekasse på din tid? (fast kontingent?). Ble hjelpekassa mye brukt? Sykepengen før syketrygden kom i 1956?
- ENKELTPERSONERS KONFLIKT m FORMANN/LEDELSE
- TIDSSTUDIER v FL?- jfr industrien 1950-60 årene?
- Som fagorganisert- hadde du opplevelse av SELV Å HA NOE Å SI, eller opererte den lokale fagforeningen over hodet på deg?
- Hadde fagforeningen makt til Å PÅVIRKE LEDELSEN?
- DEN GAMLE ARBEIDER- lettere arbeid for disse? ("Retrettarbeid").
Sto kara hele løpet helt til de nådde pensjonsalder?
- AVSLUTNINGSSEREMONI/GAVER når de gikk av?
- LIKKISTE når de gikk av? Evt. Laget av snekkerne på FL?
(Av ibid: fungerte foreningen som et SIKKERHETSNETT for enkeltindividet?)

FAGORGANISASJONEN og PARTITILKNYTNING

- Svært nær tilknyttet AP. –Problemer for deg?
 - Lokale fagforeningers KOLLEKTIVE INNMELDING I AP
 - **KOMMUNISTER:** Mange kommunister i din tid? Folk som mistet jobben/ ble trakassert i jobben/ ble tilsidesatt pga. partitilknytning til NKP? Var det mange kommunister på Lensene i din tid? Kallenavn på disse? Ble de sett på som en «fare»?
 - ALLMENT SYN PÅ KOMMUNISTER: Påpek Tranmæl som revolusjonær agitator og AP som medlem av Komintern 1919-23.
 - I Helge Bakkes ordførertid: Materialbua, kalt «ordførerbua», samlingspunkt ved FL?

FRITIDEN

- I UNGDOMSTIDEN din. **POLITISK INTERESSERT?** –Medlem av AUF

(1927), NKPU (1923)? Radikalt miljø?

ANDRE FRITIDSINTERESSER (enn politikk)- LAG & FORENINGER:

- **IDRETTSLAG:** AIF 1924. Var du medl av noe idrettslag? (Idrettsoppgjør= politiske symbolaspekter i mellomkrigstida.)
- Idrettslag i Fet som het Flint. AIF-klubb stiftet i 1934: Hørt om denne klubben? I så fall: Hvor lenge eksisterte den? Stod Flint i noe motsetningsforhold til Fet IL? Vanlig å bytte lag? Fet IL betraktet som borgerlig? (hørt om uttrykket «kønnballen» på Fet IL (henspeiler til at det var mange bønder på Fet IL).Hvilken idrettsforening var lensearbeiderne med i? (Fet IL, Flint eller begge?)
- Annen idrett i Fet? Hvilke? (Hopp: Granlibakken?)
- Fotballbanen på Hoffsand; Hvordan kom dere (de som jobbet på vestsiden) seg dit?
- Dugnad Fedrelandet (bygget 1936); Var du med på dette? Hva kan du huske av dette? Når stod den ferdig?
- Fedrelandet som illegal bane under krigen: Minner om dette? Mange som tok del i dette? God oppslutning om dugnad tidligere?
- Fedrelandet som hjemmebane for Strømmen; Vært på noen av disse kampene? Hvor mange folk? Tribuner dengang?
- Kor? Bygderevy?

KRISTNE FORENINGER

- Var du med i en slik? I så fall: Hvilken.Hva gjorde dere der?
- Hvilke slike foreninger fantes i Fet i din tid? (Betania, Betel, Salem, Kirken)
- Stod disse sterkt i bygda? Motivasjonen for å være med i en slik forening? (personli kristen eller pga aktivitetene?)
- Vekkelse i mellomkrigstida? Nådde den til fet? (som forklaring på stor oppslutning).
- Mange lensearbeidere med i slike foreninger?
- Motsetningsforhold mellom de som var aktive og ikke?

MUSIKK

- Var du med i noe slikt? (Øyamusikken, Fet Guttemusikk evt andre korps)
- Sangkor?
- FL: Hadde de noe korps eller kor?
- Mange lensearbeidere som var med på dette?

INDIVIDUELLE AKTIVITETER:

JAKT I ØYEREN

- 1) ANDEJAKT på Øyeren («Andejakta» et begrep?)- deltok du i dette? I så fall: Hvordan foregikk denne? Når på året? Hvor mange var med? jaktlag eller individuelt? Hvor i Fet kom de fleste fra?
- 2) Sosiale aspekter knyttet til jakta (viktigere enn selve jaktingen)?
- 3) Bidrag til husholdsøkonomien? Form for matauk (ved siden av fiske?)
- 4) Lånte båt av FL? (for å komme ut på øyene)
 - 5) Arbeidernes Jeger og Fiskeforening 1933. –Medlem?

FISKE i ØYEREN

- 1)Økonomisk betydn- eller tidtrøyte? 2) Flere som dro sammen? (Felles fisketurer? Sosialt orientert?) Hva slags fisk fikk dere? Noen typer bedre enn andre (som mat)?
- 3) Garn/ruser- eller hva slags redskap?

(ibid: Formålsrettet/Nytteorientert Rekreasjon).
Hvis gjeddefiske: Ståsnøre ute?
Bruk av Lakastenger: Kan du forklare bruken av disse?
Ofte fiskemiddager?

BÆRPLUKKING/SYLTING OG SAFTING

Mye av dette? (primært morens jobb?)
Hvor plukket dere bær?
Hadde dere egen kjøkkenhage?
Felles parseller for lensearbeiderne?
Hadde sagarbeiderne også parseller?

BADETURER/ TUR m KAFFEKJELE?

PÅ SKØYTER på Elva/Øyeren?

- (Ibid: ØYERENS BETYDNING for rekreasjon) Om vinteren: Gikk dere på skøyter om vinteren? I så fall: Bandy eller hockey?
- Lagde dere køller selv? Hva med skøytene: Hjemmelagde? Hvordan så de ut?
- Turer på Øyeren som FL arrangerte for de ansatte. Eksiterte dette i din tid?
- Arrangerte FL noen form for feiring/sosiale aktiviteter for de ansatte? (julefest, St. Hans e.l.)
- 17. mai markert på Lund i din tid?

Å GÅ PÅ LAUSTØMMERET- som lek/konkurrans:

- Ble dette gjort?
- Sport å løpe på løstømmeret i din tid? Hvor langt kunne dere løpe? Egen teknikk?
- Lensearbeidere som balanserte på en stokk over Glomma (eks til banen på Hoffsand): Har du sett dette? Sett på som et kunststykke?

SPILL

- Poker, kortspill som fritidsaktivitet?
- Klamping- også for voksne?

FETSUND LENSER SOM BEDRIFT OG FRITIDEN

- Turer PÅ ØYEREN som bedriften arrangerte?
- ST HANS eller andre former for fester? –17 MAI?

FAGFORENINGEN OG FRITIDEN

- Turer
- Andre former for aktiviteter

HVORFOR SLUTTET DU v FL?

- Alternative arbeidsmuligheter i området?
- Hva slags arbeid fikk du da du sluttet?
- Arb. på FL: Ikke «bra nok» å jobbe der?
- Dårlig lønn?
- Nedleggingsspøkelset truet? Ingen fremtid ved FL?
- Vanskelig å få helårsarbeid? Valgt FL hvis du hadde fått det?

BEDRIFTEN og LOKALSAMFUNNET

- Motsetning i lokalsamfunnet: eks. motsetning mellom FL og andre lokalbedrifter? - Som Nerdrumssaga. Konkurrans mellom FL og andre lokalbedrifter om arbeidskraft? -

vanskelig å få nok folk? Bygdefolkets syn: «Bra nok» å jobbe på Lensene?

- Motsetning mellom lensearbeidere og bønder?

SØNNER/DØTRE- KONTINUITETSBRUDD

- Rådet foreldrene dine DEG til å begynne ved FL?
Hva ville de at du skulle slå inn på? –Mer utdanning?
Ikke ”bra nok” å være lensearbeider?
- Rådet du BARNNA dine til å begynne som sesongarb ved FL?
- Hvorfor/ hvorfor ikke?

NEDLEGGINGSPROSESSEN/FETSUND LENSER I DAG:

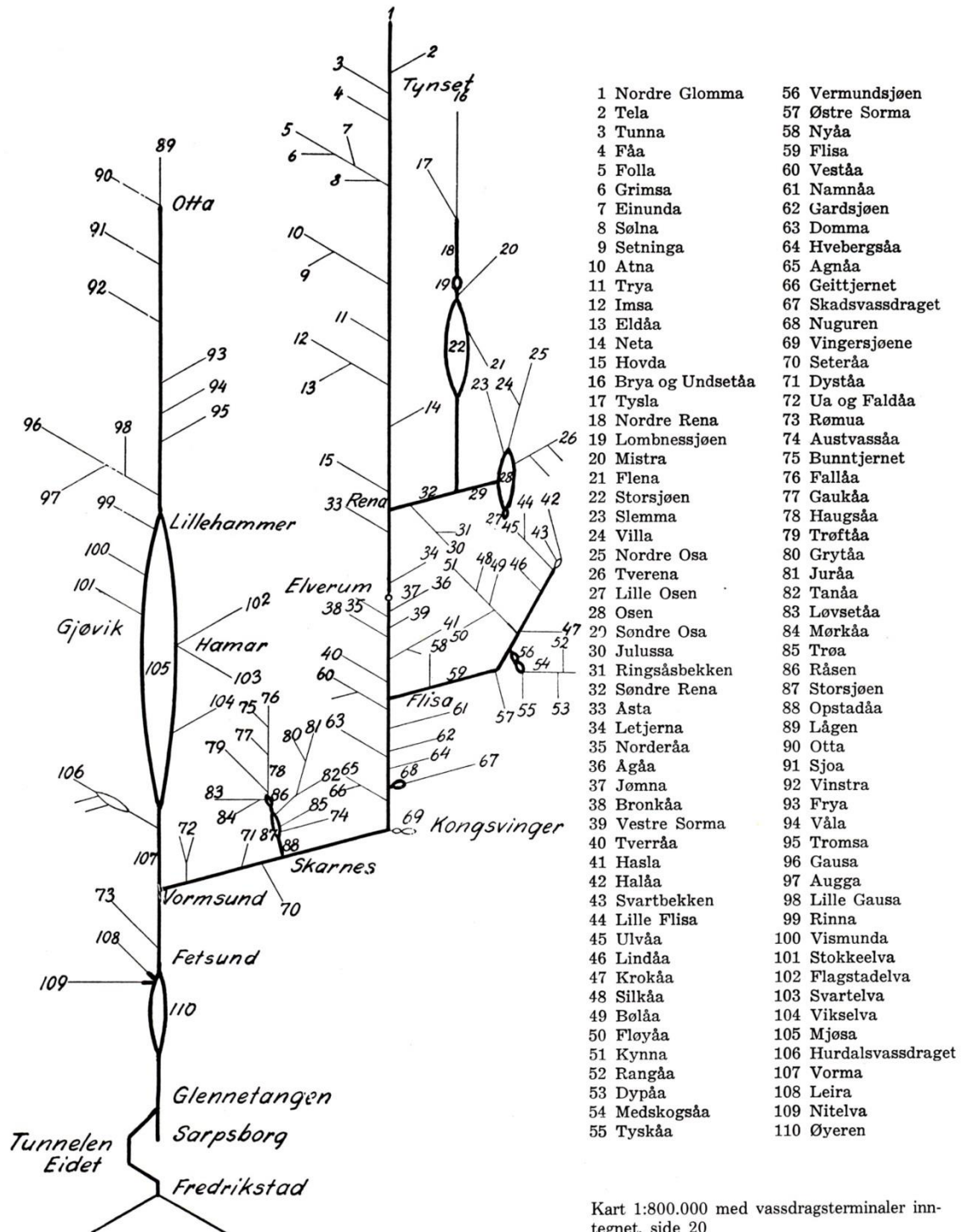
- NEDBEMANNINGEN FRA 1960-TALLET: Syn på dette? Hvor mange vil du anslå ble borte (overflødige) ved fløgende tiltak: eks nedleggelsen av østsiden i 1966, Wiretrekket 1966, Retteanlegget 1969, slutt på håndsopping til Lillestrøm 1971. Andre ting som førte til nedbemanninger? Opplevelse av disse nedbemanningene?
- Merket dere allerede på slutten av 50-tallet at «det bar mot nedleggelse»?
- Var de faste redde for å miste jobben sin? (fra 1960-årene). Mange faste som sa opp og begynte i annen jobb? Vanskeligere å få sommerjobb de senere årene (etter din tid)? Færre tilreisende? (de første som måtte «gå»?)
- Refleksjoner over en svunnen tid: I dag er fløtinga opphørt: Syn på dette? Ingen flere stokker på ælva. Syn på dette?
- Hva er dine tanker om FL som museum: Hva tenkte du om dette ved nedleggelsen? (for eller mot fredning). Har synet på dette forandret seg i dag? Holdningsendring i bygda 1985 vs. i dag?
- Tømmer fraktet med bil: Syn på dette?
- Hva med fremtidig fløtning på Glomma?
- Kuriosa: Når elva var stinn av tømmer: Luktet dette noe spesielt?

FOTOS FRA FL ELLER FRA

FLØTING/SKOGSARBEID/DAGLIGLIV/HJEMMEARBEID/FRITID (m/tilknytning til elva).

GLOMMAVASSDRAGET

— Hovedvassdrag.
 — Tverrvassdrag.

Kart 1:800.000 med vassdragsterminaler inn-
 tegnet, side 20